

20. SZÁZADI LOKÁLIS TÖRTÉNELMEK KÉT MAROS MENTI TELEPÜLÉSEN

1. Elméleti keret

Wolf Lepenies *Három kultúra* című könyvében⁸ a szociológia beszédmódjának (ki)alakulását elemzi. Elemzése során arra a megállapításra jut, hogy a szociológia a 19. század közepétől kezdve az irodalommal vetélkedve igyekezett kisajátítani a társadalomról való beszélés jogát. Ez a versengés azzal a következménnyel járt, hogy a szociológia „harmadik kultúraként” ékelődött be az irodalmi és a tudományos beszédmód közé, hol az egyik, hol a másik pólushoz közelítve. A szociológia elismert véleményformáló diszciplínává válása ugyanakkor az amatőrök napjának leáldozását jelentette (Lepenies W. 2001. 53–61.).

Hites Sándor egyik tanulmányában ezzel szemben a történetírás diszciplínává válásának történetét követi nyomon (Hites S. 2003. 241–251.). Elemzésében a 19. századi történetírás kapcsán beszél a történelem és az irodalom viszonyáról, és Lionel Gossman nyomán úgy érvel, hogy a 19. századig történelem és írás viszonya problémátlan volt, ekkor ugyanis a történetírást az irodalom részeként tartották számon (Hites S. 2003. 243.). A kettő közötti szakadás, azaz a történetírás tudománnyá válása csak a 19. század végén ment végbe (Hites S. 2003. 244.). Ekkor azonban az ellenőrzés nemcsak arra terjedt ki, „hogy mely események játszhatnak szerepet egy történelmi elbeszélés megalkotásában, hogy mi számít történelmi ténynek, de azt is igyekeztek megszabni, hogy mi számít egy tárgy megfelelő bemutatásának.” Ezzel egyszerre viszont az irodalom is „bejelentette lemondását a történelem megítéléséről” (Hites S. 2003. 247.). Ugyanakkor az utóbbi időben egy ezzel ellentétes irányú folyamatnak is tanúi lehetünk, melynek során felértékelődött a professzionalizáció előtti történészi gyakorlat (Hites S. 2003. 241.).

Mindkét szerző a történeti perspektívát alkalmazza elemzésében. Gondolatmenetükben közös, hogy bár a társadalomtudományok (szociológia/történelem) és irodalom viszo-

---

⁸ A kötet (*Die Drei Kulturen: Soziologie zwischen Literatur und Wissenschaft*) 1985-ben jelent meg, melyet rövid időn belül angolra is lefordítottak: *Between Literature and Science: The Rise of Sociology*. Cambridge 1992. Magyar nyelven részlet belőle a *Szofi* hasábjain jelent meg (l. Lepenies W. 2001: 53–61.). Elemzésem során ez utóbbira támaszkodom.

nyának elemzésekor arról a pontról indít, amikor a kétfajta beszéd mód között még nem vonhatók meg éles határok, végkövetkeztetése mégis az, hogy a kétfajta íráshagyomány mai, letisztult formája között éles határ húzható. Vagyis mindkét esetben a tudományos és az irodalmi szöveg (illetve ennek megfelelően szépíró és tudós) között kimondatlanul is egyfajta bináris oppozíció tételeződik.

E modell nem vesz tudomást azokról, a tudományos diskurzusban maguknak helyet kérő „betolakodókról”, laikusokról, akik sem az irodalom, sem a társadalomtudományok (szociológia, történelem, néprajz) beszédmódját nem uralják teljes mértékben. Megfelelő képzés hiányában az egyes beszédmódok működtetéséhez szükséges képességek/tudás helyett csupán rész képességeknek vannak birtokában, s mint ilyen, az általuk megfogalmazott szöveg(ek)re is a különböző szövegtípusok/ beszédmódok keveredése jellemző.⁹ Ezek azok, akik számára az írás, a (hely)történetírás és a helyi hagyományok leírása még nem professzió, csupán alkalmi cselekvés. Ezt a kultúrát Wolf Lepenies nyomán szintén „harmadik kultúráként” értelmezhetjük, mely a népi és magas (irodalmi/tudományos) közé ékelődik, s mely „azokon a területeken virágzik fel, ahova a kutatás nem jutott el, az életvilág azon dimenzióit ragadja meg, amelyekbe a kutató mint kívülről érkező személy nem tekinthet be” (Keszeg V. 2005. 335.). Martin Lyons a 19. századi angol és francia munkásírók íráshabitusát vizsgálva a nonprofesszionális írói gyakorlat ezen fajtának meghatározására a betolakodó (*intrus*) terminust használja (Lyons M. 2008. 111–138.).

J. F. Lyotard a metaelbeszélések hanyatlásáról, sőt likvidálásáról beszél, mely ugyanakkor „nem akadályozta meg, hogy a kis és kevésbé kis történetek továbbra is szőjék a mindennapi élet anyagát” (Lyothard J. F. 1993. 146–150.). A szerző tehát a nagy elbeszélésekkel szembeni bizalmatlanságra hívja fel a figyelmet. Hermann Bausinger más összefüggésben ezt a horizont szétesésének nevezi, mely a szülőföld mai fogalmának elterjedését vonta maga után (Bausinger H. 1995. 81.). A szerző azt hangsúlyozza, hogy a manapság megrendezett számtalan helyi évforduló már létrejöttével is visszautal a helyi történelemre (Bausinger, H. 1995. 83.). Ezeket az eljárásokat Pierre Nora az emlékezés helyei fogalmával írja le. Létrejöttüket azzal indokolja, hogy az emlékezetnek nincs már valódi közege (Nora P. 2010. 13.). Amit ma emlékezetnek nevezünk – mondja a szerző –, az már nem emlékezet, hanem történelem, amit az emlékezet fellángolásának nevezünk, az nem más, mint az emlékezet beépülése a történelembe (Nora P. 2010. 20.). François Hartog pedig a múlthoz való viszonyulási formákat, a történelem megszerkesztésének és használatának módjait *időrezsimeknek* nevezi (Hartog F. 2006.).

A francia kutatásokra támaszkodva¹⁰ Keszeg Vilmos mondja, hogy a folyamat, amely által a helyi közösség birtokba veszi saját múltját, megkonstruálja saját történelmét, uni-

⁹ A gondolatmenetet a francia olvasástörténeti iskola képviselőitől kölcsönöztem. Ezek a szerzők írott-nyomtatott szövegek mindennapi használati módjait kutatják, s írás-olvasás bináris modelljének helyében javasolnak egy olyan modellt, mely rész képességek – például csak olvasni tud, olvasni és aláírni tud stb. – sokaságával számol (vö: Sz. Kristóf I. 2002. 5–6.).

¹⁰ A francia írás- és mentalitáskutatási csoport helytörténeti irodalmat vizsgáló kutatási programjának eredményeinek összefoglalását l. Bensa A.–Fabre D. 2001.

verzumot hoz létre. E folyamat révén a történelemtudományból helyi speciális tudássá és gyakorlattá alakul, ahol „a hangsúly a történelem tanulásáról áttevődik a történelem megszerkesztésére” (Keszeg V. 2008. 329–330.).

Vera Mark egy bennszülött helytörténetíró, néprajzi gyűjtő, Gascogne-i D. írásainak természetrajzát vizsgálja. Az elemzés rámutat, hogy az írásbeliség térhódításának hatására megváltozó népi/helyi kultúrák esetében az írás nem csupán beemelődött a mindennapi használatba (*közönséges iratok*), hanem minden közösség kitermelte a maga krónikását, hagyományainak, történelmi tudatának megörökítőjét. Ennek a folyamatnak a felfutása Franciaországban az 1960–1980-as évekre tehető. Ezeknek a helytörténeti kutatóknak a motívációit a személyes gondolatok kifejezésének, megörökítésének igénye, a helyi érdekek megjelenítése, valamint a hivatásos történészekkel szembeni bizalmatlanság motiválja. Szerzői a kétkezi munka ismeretének hiányát vetik a tudós réteg szemére (Vera Mark V. 1997. 361–375.). Ezt a helyi történetírók által létrehozott történelmet a francia kutatások *rólunk szóló történelemnek* (*histoire à soi*) nevezik.¹¹ A helyi történelem hozzáférhetővé tételének, kisajátításának ezt a formáját pedig a *történelem domesztikálásának* (Fabre D. 2000.) nevezhetjük.

Az erdélyi lokális helytörténetírás specialistáit és a helyi történelem alakzatait Keszeg Vilmos vette számba. Elemzésében a helyi történelmi emlékezet öt alakzatát azonosítja. Ezek a toronygombirat, az egyházi és egyházkerületi monográfiák, a közigazgatási egységek monográfiái, a tananyagként kidolgozott településtörténetek és a településmonográfiák. Szerzőik többnyire a helyi értelmiségi rétegből kerülnek ki (papok, tanítók, tanárok), de több esetben egyszerű parasztemberek is hozzájárulnak a helyi történelem megírásához. Ennek megfelelően a helyi történetírás műhelyei az egyházban, az iskolában, a helyi specialista lakásán állandósulnak (Keszeg V. 2007. 18–43.).

A hagyományok, a helyi történelem megszerkesztése tehát nem egyedi jelenség, Erdélyből is több hasonló példa említhető.

Győri Klára önéletírása (Győri K. 1975) egyben Szék közelmúltjának, erkölcsi normáinak, szokásainak „alulnézetből”, belülről történő megvilágítását is adja. S mivel ez a kép nincs szinkronban a falu önmagáról, valamint a tudománynak és a szépirodalomnak a faluról kialakított képével, a művet és szerzőjét hosszú időn keresztül érték támadások mind a helyi közösség, mind a külvilág részéről (Keszeg V. 2002. 147–78.). Munkája azonban egy egész sor széki számára jelentett ösztönzést, mára már közel 20 széki (önéletrajz)íróról (betolakodóról) van tudásunk.

Szabó Miklós szilágybagosi származású parasztkrónikás 1907. május 17-én született tízgyermekes család második gyermekeként. Minden vágya az volt, hogy tovább tanulhasson, de a szülők nehéz anyagi körülményei és az egyre romló gazdasági helyzet ezt nem tette lehetővé. Gazdálkodó ember maradt, aki szabad idejében versírással és a szülőfalujára vonatkozó adatok gyűjtésével foglalkozott.

Ez utóbbi feljegyzéseket tartalmazó füzetének címe így hangzik: *Szilágybagos község és egyház története 1205–1960. (Feljegyzések, azaz történelmi adatok tizenegy darab fényképpel*

¹¹ A kutatás legfontosabb következtetéseit Keszeg Vilmos összegezte (l. Keszeg V. 2008. 331.).

együtt. Összegyűjtötte az utókor számára 1956–59 telén Szilágybagoson Szabó Miklós). A falura vonatkozó történeti adatok összegyűjtése mellett *Emlékezzünk a régiekről* és a *Hiteles falusi történetek* című írásairól kell itt szót ejteni, melyek olyan „a községben előfordult nevezetesebb, de egyszersmind mulatságos dolgokat [tartalmaznak] amelyek a községünkben tényleg meg is történtek. Úgy a régi időben, valamint napjainkban, mely érdekes szórakozást nyújt azoknak, akik a múlt iránt érdeklődnek.”

Írói szándékáról pedig így vall: „a legjobb tudásom szerint szedegtettem össze a múltnak ködéből az eseményeket, mint elhullott és értékes gabonakalászokat, hogy egy szép korszorúba helyezzem az utókor számára” (Major M. 1999. 200–215.).

Kiss István, a Szamosújvártól mintegy 18 km-re fekvő, elszigetelt Szépkényerűszentmárton krónikása 1912-ben született. Élete során sok mindent átélt és megtapasztalt, sok mindenben hitt és csalódott, s ezek az események mélyen beleivódtak emlékezetébe. Az „írás öröme” Gazda József néprajzkutatóval történő találkozása révén tapasztalta meg. Első fázisban az írás mintegy kényszermegoldás volt: mivel Kiss István nem tudta magát élő szóban kellőképpen kifejezni, felajánlotta a gyűjtőnek, hogy kérdéseire inkább írásban válaszol. Első írásai tehát a gyűjtő kérdéseire adott válaszok voltak, de később már a kérdések hiányában is az íráshoz fordult. Így vall erről: „hogy feledjek és figyelmemet lefoglaljam, írni fogtam, feljegyezvén minden régi itt történt dolgokat, szokásokat, az itt élő emberek életmódját, küzdelmeiket a mostoha élet közepette. Ami eddig volt visszamenőleg és az időtől amíg én visszaemlékezem. Amelyben biztos voltam. És amennyit a hivatalos iratokból kiszedhettem.”

Vizek sodrása címen megjelent könyve leginkább élettörténet keretébe ágyazott falutörténetnek tekinthető, ahol e két sík folyamatosan egymásba játszik. A helytörténeti adatok főleg a második (*Népem sorsa*) és a harmadik (*Falum sorsa*) fejezetekben vannak túlsúlyban (Kiss I. 1998).

A sort tetszés szerint lehetne folytatni tovább, hiszen már könyvtárnnyira duzzadt az Erdélyben napvilágot látott memoárok, naiv helytörténeti, néprajzi jellegű írások száma is. Amit azonban szemléltetni szeretnék, arra e néhány példa is elegendő: a helyi tudás, a helyi történelem megírása egyre inkább az ilyen téren képzetlen, helyi specialisták kezébe került.

2. Sáromberke történelmei

2.1. A település bemutatása

Sáromberke a Maros középső szakaszának dombok által övezett széles völgyében terül el, a Marosvásárhelyt Szászrégennek összekötő 15-ös országút mentén, két km hosszúságban, az előbbitől 14, az utóbbitól pedig 18 km távolságra. Az 1886-ban megépült, Dédát Székelykocsárdal összekötő 405-ös vasútvonal szintén érinti a települést, és ez a közelben lévő városokkal és a külvilággal történő kapcsolattartást lényegesen megkönnyíti, a kapcsola-

tok minőségét befolyásolja. A települést az egykori Torda megyéből 1877-ben Maros-Torda vármegyébe kebelezték be, ma Maros megye részét képezi. Kulturális (néprajzi) sajátosságait tekintve a Mezőség és a Székelyföld közötti határzónában található, kultúrája a kettő közötti átmenetet képezi.

Státuszát tekintve a romániai településrendszeren belül a legalsó szinten található falvak sorába tartozik, melyek nem rendelkeznek önálló jogi személyiséggel. Területi-adminisztratív szempontból – további hat településsel együtt – Nagyernye községhez tartozik. Népesség szempontjából a közepes méretű falvak közé sorolható, fizionómiai szempontból (forma, a belterület szerkezete, textúra) pedig elágazó, alapraját tekintve lineáris, utcára szervezett szalagtelkes településnek mondható: a gazdaságok szorosan egymás mellett sorakoznak a települést észak–dél irányban átszelő országút két oldalán.

A lakosság foglalkozási szerkezetét alapul vevő funkcionális osztályozás alapján vegyes (komplex) funkciójú településnek nevezhető; az 1960-as évektől az ingázó szakmunkások, valamint a szolgáltató-ipari szektorban dolgozók száma fokozatosan emelkedett az agrárszektorban dolgozókkal szemben. Nemzetiségi összetételét tekintve a települést zömében magyarok lakták, és ezt a hangsúlyosan magyar jellegét mind a mai napig megőrizte. A 2002-es népszámlálási adatok szerint a településen 75 román, 1539 magyar, 33 cigány és 1 ukrán él.

A település lakói a múltban alapvetően agrártevékenységet folytattak, de mivel a létfenntartás forrásául szolgáló földterület nem túl nagy kiterjedésű, és a lakosság ennek is igen kis részét birtokolta, a fő jövedelemforrást az állattartás (elsősorban szarvasmarha) biztosította. Ugyanakkor már a XVIII. századból vannak adatok arra nézve, hogy a helységben pálinkafőzéssel, italkiméréssel és áruszállítással (fuvarozás, tutajozás) is foglalkoztak. A jobbágyfelszabadítás, valamint az 1854. évi császári rendelet nyomán végbement tulajdonviszonyi változások, illetve a településen és környékén beindult iparosítás, valamint a közlekedés fejlődése a gazdasági szerkezet változásához és egyben a hagyományos paraszti társadalom lassú bomlásához vezetett. Annak ellenére, hogy fokozatosan gyarapodott azoknak a száma, akik a földművelés mellett ipari munkát vállaltak, a falu a XX. század közepéig alapvetően önellátásra termelő, agrártípusú település maradt, és az iparban vagy a szolgáltató szektorban dolgozók is rendelkeztek földterülettel, tartottak állatokat. A XX. század végétől kezdődően ezek, a mezőgazdasági tevékenységet kiegészítő tevékenységként, mintegy második műszakban végző családok életmódjukat városi (kertvárosi) mintákhoz igazították, és fokozatosan lemondtak a mezőgazdasági tevékenységekről.

2.2. A lokális történelem alakzatai a sáromberki¹² társadalomban

Sáromberkén több helyi értelmiségi tett kísérletet a lokális történelem megszerkesztésére. Ezek egy része szakember felügyelete alatt készült, másik részük belső indíttatásra, mindenféle szakmai ellenőrzés nélkül. Ami közös bennük, hogy munkájukat kivétel nélkül nyilván-

¹² A település történetéről l. *Sáromberke 1319–1994*. Sáromberke, 1994.

nosságra szánták, a helyi közösség nemcsak létezésükről tudott, de tartalmukat is ismerte. Az első ilyen próbálkozás Mózes András teológiai tanára volt, aki még nagyenyedi diákévei alatt kezdte gyűjteni és rendszerezni a település történetével kapcsolatos írásos adatokat, de hatalmas korpusza soha nem került kiadásra. A falutörténet néhány oldal terjedelmű rövidített változata bekerült az egyház levéltárába, melyet a konfirmáció során tananyagként is használtak, majd 1986-ban a református templom tornyának felújítása alkalmából a felújított toronygombba szintén ennek egy másolatát helyezték el. Ekkor írógéppel sokszorosították és egy-egy példányát szétosztották a felújítási munkálatokhoz anyagilag hozzájáruló családok között. A település történetének újabb rövid összefoglalására az 1990-es évek elején került sor. Ekkor dr. Szabó Miklós helytörténész hatoldalnyi rövid összefoglalót készített, a település fennállásának 675. és a szövetkezeti mozgalom 100. évfordulója közeledtének alkalmából.

1993-ban az Erdélyi Múzeum-Egyesület honismereti-helytörténeti pályázatot hirdetett, melyre Szabó Miklós *Marosmenti* jellegével nyújtotta be *Sáromberke rövid története (1319–1944)* című pályamunkáját. A dolgozat 14 másikkal együtt a pályázaton III. díjat nyert. Egyed Ákos bírálata szerint „szokványos falumonográfiák főbb kérdéseit levéltári kutatásokra támaszkodva tárgyalja, kitér a település eredetére, egykori birtokosaira. Mivel tematikus szerkezetre épül, szövegében a történeti korok sajnos egybemosódnak”.¹³

A település monográfiája 1994-ben készült el, a település első okleveles említésének 675. évfordulója alkalmából, a már említett Szabó Miklós kezdeményezésére. A kötet első fejezetét Szabó Miklós pályamunkájának szövege alkotja és a település történetét tárgyalja 1944-ig. A következő fejezetben a szerző levéltári forrásokra és Mózes András kéziratának adataira támaszkodva a helyi szövetkezeti és gazdaköri mozgalmak rövid történetét vázolja, kevesebb mint öt oldalon. Az egyháztörténet fejezetet *A Sáromberki Református Egyházköztség élete (1944–1993)* címmel a helyi lelkipásztor, Nagy Géza, az iskolatörténetet *Az én iskolám* címmel Berekméri D. István történelem szakos tanár állította össze, a *Sáromberke helynevei* című fejezetet pedig Mózes András munkája nyomán Szabó Miklós készítette. A kötet emellett tartalmaz egy tanulmányt Tonk Sándor tollából *A Telekiek Erdély történetében* címmel és a település lakóinak jegyzékét, melyet szintén Szabó Miklós állított össze.

Berekméri D. István a falumonográfia helyi sikerét megélve a kutatómunkát tovább folytatta a helyi iskola levéltárában. 1998-ban a település oktatástörténetéből írta I-es fozozati dolgozatát, 2003-ban pedig összeállította a sáromberki tanítók teljes névsorát. 2006-ban a Telekiek és Sáromberke, 2007-ben II. Rákóczi Ferenc és a szabadságharc történetét írta meg verses formában. E két utóbbi nyomtatásban is megjelent egy marosszentgyörgyi kiadónál önköltségen.

Az említett munkák közül itt a Mózes András által összeállított, négy kötetbe szerkesztett kézirat és a Berekméri D. István által készített verses falumonográfia részletesebb elemzésére vállalkozom.

¹³ Jelentés az Erdélyi Múzeum-Egyesület honismereti pályázatáról. Egyesületi Közlemények 126. old. <http://erdelyimuzeumfolyoirat.adatbank.transindex.ro/pdf/021Jelentes%20az%20Erdelyi%20Muzeum%20Egyesulet%20honismereti.pdf>

2.3. Településtörténet családtörténeti keretben. Mózes András: Adatok Sáromberke történetéhez

Mózes András munkáját leginkább olyan szövegtörzshoz lehet tekinteni, ahol a település története több szinten kerül beágyazásra. A szerző több olyan narratív bázist és kontextust villant fel, melynek az a célja, hogy a településtörténet négy kötetének lapjain elbeszélte történelmet legitimálja és kiszabja érvényességének és értelmezhetőségének határait. A település története mindenekelőtt a magyar – és helyenként az európai – történelemben van beágyazva. A települést a mindenkori magyar király egy-egy hűséges alattvalójának ajándékozta, birtokosai az idők során hol a király mellett harcoltak a csatákban, hol összeesküvést szöttek ellene, s ezek a döntések a település sorsának alakulására is kihatottak. Ennek megfelelően a településtörténet szerzője a perspektíva gyakori változtatásának technikáját alkalmazza. Azokra a korokra vonatkozóan, ahol a település lakosaira és életmódjukra vonatkozó adatok szegényesek, a nemzeti történelem eseményeivel tölti fel a település történelmét. Másrészt az is előfordul, hogy a magyar/európai történelem eseményei, például a huszitizmus helyi hatását kéri számon.

Másrészt – és talán ez még az előbbinél is fontosabb következménnyel jár – a település története beágyazódik egy családi hagyományba és egy személyes élettörténetbe (l. lentebb). Mondák, hiedelemtörténetek, igaztörténetek, élménybeszámolók töltik ki a falu történelmének „fehér foltjait”, kísérik és támogatják az egyéb forrásokból származó adatok értelmezést.

2.3.1. Mózes András biográfiája

A falumonográfia szerzője 1904. április 1-jén született Sáromberkén, szegényparaszti családban. A szülők anyagi nehézségére való tekintettel hat éves korától nagyszülei vetették gondozásba. 1916-ban – ekkor már mindkét szülőjét elvesztette – felvették a Nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégiumba, hadiárvaik számára fenntartott ösztöndíjjal, ahol 1924-ben sikeresen leérettségizett. Ezután a kolozsvári Református Teológián lelkészi és vallás tanári diplomát (1928), majd Debrecenben doktorátust (1942) szerzett, a Bolyai Tudományegyetemen magyar nyelv és egyetemes történelem szakból államvizsgázott (1949). Pályáját várkudui lelkészsként kezdte. 1934-től Kolozsváron volt vallás tanár, majd 1948-tól nyugdíjba vonulásáig (1972) teológiai előadótanár. Írásait elsősorban a *Harangszó*, *Református Szemle*, *Az Út*, *Kiáltó Szó* és a *Református Család* közölte (Vita Zs. 1992. 642.). Mózes Andrást elsősorban teológiatanárként és egyháztörténészsként tartja számon a *Romániai magyar irodalmi lexikon*. Jelentősebb írásai is egyháztörténeti munkák (*A vásárnapi iskola története*. Kolozsvár, 1935; *A várkudui református egyházközség története*. Kolozsvár, 1936; *Az erélyi román reformáció katekézise*. Kolozsvár, 1942). Azt viszont már kevesebben tudják, hogy több, kéziratban maradt kisebb-nagyobb elbeszé-

lésnek és versnek is szerzője.¹⁴ *Megszólt az orgona* című kisregénye halála után, 1996-ban jelent meg.

2.3.2. A falumonográfia szerkezete

Az *Adatok Sáromberke történetéhez* címet viselő, kéziratban maradt településtörténet összesen 658 gépelt oldal terjedelmű, négy 30x21 centiméter nagyságú, gondosan bekötött és oldalszámmal ellátott füzetből áll. Szerkezetét tekintve a munka négy nagyobb fejezetre oszlik: 1. településtörténet, 2. közigazgatás, anyagi és szellemi műveltség, 3. egyháztörténet és 4. iskolatörténet. Az egyes kötetek egymással szorosan összefüggő, egymást kiegészítő, de mindazáltal önmagukban is önálló egységet képeznek. Minden kötet külön ajánlást és tartalomjegyzéket tartalmaz.

Az első kötet címe *Településtörténet*, a kézirat véglegesítésének éve pedig 1970. A kötetet a szerző a sáromberki asszonyoknak és a rokonainak ajánlja. A bevezető rész előszót (indoklást) és a település névmagyarázó mondáját tartalmazza. Az első fejezet a helység nevének oklevelekben található említéseit sorolja fel időrendben, a második a község határát és természeti adottságait (vizeit, ereit, földrajzi koordinátáit stb.) mutatja be. Ezt követően kerül sor a lakosság változásának, a határ beosztásának, a helyneveknek,¹⁵ a község birtokosainak, a sáromberki családoknak és az egyes családi portáknak, a főbb foglalkozások és a közép- és felsőbb iskolát végzettek nevének felsorolására, bemutatására.

A második rész címe *Közigazgatás, anyagi és szellemi műveltség*. A kézirat 1940–1970 között készült. Ezt a munkáját a szerző keresztanyja, Kristóf Péterné szül. Kádár Anna emlékének ajánlja. A közigazgatást tárgyaló fejezet a közlekedésről (az országút, vízi út és vasút használatáról), a postahivatalról, a kereskedelemről (vásár, fogadó, mézárások és szövetkezeti mozgalom), a helyi iparról, a település természeti kincseiről (földgáz), az elektromos áramszolgáltatás bevezetéséről és az emberbaráti létesítményekről (ispotály, faluháza) tartalmaz adatokat. A népi műveltségről szóló fejezet pedig a népviseletet, a népi díszítőművészetet, a népszokásokat (az aranyosvíz megszerzése, a kántálás, az istvánózás, a karácsonyi legáció, a lakodalom, a temetési szokások) és a hiedelmeket ismerteti. Ezenkívül említést tesz az iskola, a kultúrház, a könyvtárak és az itt működő dalárda és színjátszó kör szerepéről, valamint a helyiek által olvasott napilapokról, folyóiratokról. A népi verseket és a sírverseket is külön alfejezetben mutatja be.

¹⁴ Ezek a szövegek a Sáromberki Református Egyházi Levéltárban találhatók meg. Köztük van egy vers, amely a Teleki-kripta felújítását köszönti, címe *Követendő példa*. *Sáromberke* címmel a település nevére vonatkozó eredetmonda változata van megörökítve (3 oldal). *Andris Enyedre megy* címen azt írja meg, hogy édesanyjával hogy tették meg az utat félíg gyalog, félíg vonaton Nagyenyedig (2 oldal). *A sáromberki két Mózes Andrást*. *A nagyenyedi Bethlen-Kollégium kedvezménytel támogatott, de azért tetteikkel hálás diákja* a Mózes fiúk nagyenyedi diákéveinek egy-egy jeles eseményét beszéli el (11 oldal). Egy cím nélküli szöveg az első várkudui vasárnapi énektanítás történetét örökíti meg (5 oldal).

¹⁵ Ennek a fejezetnek egy átdolgozott változata nyomtatásban is megjelent (I. Mózes A. 1971. 131–133.).

Az egyháztörténeti részt a szerző dr. Nagy András református teológiai professzor emlékének ajánlja. Az anyag megírásának időszaka szintén 1940–1970 közé esik. A négy rész közül ez a rész a legkidolgozottabb, tagolása és gondolatmenete egyaránt elüt a másik háromtól, és a szövegközi javítások, betoldások száma is jóval alacsonyabb. A kötet hat részre tagolódik. Az első, bevezető rész a község és a vallás viszonyát tárgyalja. A második a helység reformálását és a református egyház rövid történetét adja. A harmadik rész a lelkészek életét és munkásságát méltatja, a negyedik az egyház *első embereiről* szól, az ötödik az egyházi munka anyagi feltételeivel (lelkési díjlevelek, alapítványok stb.), az utolsó pedig a gyülekezet lelki életével (pasztoráció, katekizáció, vallási erkölcsök, belmisszió stb.) foglalkozik.

A negyedik rész a falu iskolai oktatás közel 650 éves történetét foglalja össze. A kézirát 1970-ben készült el, az ajánlás a szerző tanítóinak, Böszörményi Irmának, Nagy Károlynak és Gál Mártonnak szól. A kötet bemutatja az oktatás kezdeteire vonatkozó elszórt adatokat, az egy tanerős református iskolát és tanítóit, a Telekiek által 1824-ben épített egyházi iskolát és tanárait, az iskola 1911-es államosítását, az állami iskola építésének történetét, valamint tanítóit, az első világháború utáni időszak magyar nyelvű állami és egyházi református iskoláit és tanerőit, valamint a második világháború után jövő újabb tanárgenerációkat.

A kötet gépelt lapjain több helyen is későbbi betoldások nyomai láthatóak. Ezek egy része gépirat, a régi szövegfelületre ráragasztott írás, másik része a lap üresen maradt felületeire kézzel készített kiegészítés, kiigazítás, melyek mind a mű folyamatos alakulásának, alakításának bizonyítékai. Emellett a kötetek lapjai között több, a településtörténet adatainak összegyűjtése során keletkezett levél, néhány kisebb, a faluval vagy a szerző fiatalkori élményeivel kapcsolatos írás (vers és próza), valamint több illusztráció (fénykép, rajz, térkép) található, melyeket szintén a településtörténet szerves részeként olvashatunk. Olyan szövegek ezek, melyek nemcsak fizikailag érintkeznek a kötetek tartalmával, hanem azt kiegészítik, árnyalják, a keletkezés folyamatát teszik láthatóvá.

2.3.3. Szerzői intenciók és habitusok

Mózes András munkája célját és az adatgyűjtés indokait az első kötet előszavában fogalmazza meg. Ebből idézek: *„Gyermekkorom óta kíváncsi voltam szülőfalum történetére. Nem elégtett ki III. elemista földrajzkönyvünknek falunkról nyújtott sovány tájékoztatása. Nem azt írta, hogy lakói borjú-, hanem azt, hogy borkereskedéssel foglalkoznak!*

Már enyedi diákkoromban elhatároztam, megismerem és megismertetem falunkat.

Tanulmányaim rendjén aztán gyűjtöttem az adatokat könyvtárban, levéltárban és vakációimban otthon, a helyszínen, különösen 1940–1942 nyarán, midőn tudóbántalmakkal, a nagyanyámtól és édesanyám testvéreitől pénzen megvásárolt, saját házamban feküdtem. Kedves volt nekem ez a ház és telek, hol egykor, 6–12 éves koromig szolga voltam, a nagyapám fizetési szolgálója. Öt évi szolgálatomat egy fejőstebénnel fizette meg. Ettől kezdve édesanyám és testvéreim többé nem nélkülözték a tejet!

1942 novemberétől 1943 májusáig Budapesten, az Újszentjános Kórház Tüdősebészeten operáltak és súlyos betegen feküdtem. A sáromberki gyülekezet, s különösen az asszonyok gyakran érdeklődtek állapotom felől s aggódtak, imádkoztak gyógyulásomért.

Mikor aztán kissé felgyógyultam s találkoztam velük, személyesen megköszöntem érdeklődésüket, s megígértem, hogy meghálálom együttérzésüket.

Ezt az ígéretemet igyekeztem teljesíteni, és bár nem sikerült a falunk történetét megírni, de a rá vonatkozó adatokat, ahogy tőlem tellett, lassan csoportosítottam.

Itt vannak az adatok a településtörténethez, hálám lerovásának első részlete!

Szeretettel és hűséggel gyűjtöttem és írtam.

Vajha szolgálhatnék ez adatokkal atyámfiaiának és a tudománynak!”

Mózes András tehát azért fogott tollat, mert úgy érezte, kevés és pontatlan az, amit a történelemtankönyvek vagy a történeti munkák nyújtanak szülőfalujáról, hogy szétszórta és pontatlanok a faluról szóló ismereteink. Munkája egyenetlenségeit, hiányosságait a szándék nemességének kiemelésével kompenzálja. Ezért az előszóban megfogalmazottakat olvasva méltán jutnak eszünkbe Orbán Balázs *A Székelyföld leírása* című monumentális munkájának bevezető sorai:

„Tudom, hogy az távol van attól, hogy az igényeknek teljesen megfeleljen. Érzem, hogy a kitűzött célt csak részben közelítem meg. Tudom, hogy a mit hazámnak nyújtok, az csak szerény gyűjteménye a méh-szorgalomnak, sok részben csak egy bevérgzetlen adat-tár, de nem tökéletes alkotása a nagyra hivatott lángésznek. Érzem, hogy a legszentebb törekvés és igyekezet nem mindenütt tudta az emelkedett szellem hiányait pótolni. Azonban arról még is meg vagyok győződve, hogy a hat év, melyet e mű létesítésére szentelék, nincs egészen elveszve; hogy e munkában sok olyan van, mi eddigi kutatóink figyelmét kikerülte, sok mű- és emlék-kincse e hazának, mi a feledékenység homályába merült, lett megmentve, s feldolgozandó anyagul kitűzve a jövő tudományosság számára; s főként e kísérletemnek, e szerény kezdeményezésemnek megvan azon érdeme, hogy hű és megbízható, mert én igyekeztem mindennek lelkiismeretesen utánajárni, mindent saját szememmel látva, kellő kritikával leírni.

És most ezen önálló, és a maga nemében úttörő szerény munkámat azon bátorító reménnyel bocsátom nyilvánosság és a részrehajlatlan bíráló elibe, hogy az netaláni hiányai mellett is hasznosan fogja feltárni, ha nem is mesteri, de lehető hű képet a Székelyföldnek, kedves szülőföldemnek, s ha a kép itt-ott nem eléggé sikerült, ha azon hézagok mutatkoznának, legyen szabad elnézést remélni a legtisztább ügybuzgalom részére, mely csupán önmagára támaszkodva küzdé ki az eredményt, mit ezennel szerényen felmutat.”¹⁶

Bár a két szerző más-más képességek, képzettség birtokában – és más-más időpontban – eltérő típusú, tartalmú, minőségű szövegeket alkotott, mindkettőben azonos intenciók munkálnak. Szűkebb vagy tágabb hazájuk történetét, értékeit szerették volna összegyűjteni és felmutatni a nagyvilágnak, az utódoknak. Ezek a szerzők egy másfajta történetírói szemlélet keretében művelik a „történetírás mesterségét”. Szenvedélyesen gyűjtik a múlt emlékeit, s minden emléket rögzítenek, felhalmoznak. Ebből is adódik írásaik egyenetlensége,

¹⁶ Orbán Balázs: *A székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népművei szempontból*. Pest 1868. 5.

töredezettsége – ugyanis a felduzzadt adathalmazt nem tudják megfelelően feldolgozni és rendszerezni. Egyrészt mert idejükert az újabb és újabb adatok, emlékek gyűjtése köti le, másrészt mert a felhalmozott adatok annyira különmeműek, hogy rendszerezésük a történelmi szelekció érvényesítése nélkül lehetetlen. Az összegyűlt levéltári és szóbeli források szisztematikus feltárása és elemzése elmarad, az egyes hivatkozások ötletszerűen emelnek ki rendszerint „egzotikumnak” számító¹⁷ passzusokat a forrásokból. Még adatgyűjtő technikájuk is számos rokonságot mutat.

Mózes András a levéltári munka mellett otthon, a helyszínen is gyűjtötte az adatokat. Idős embereket kérdezett meg, egy fiatalabb diákkal házról házra járt és összeírta a családokat. Mikor végleg Kolozsvárra költözött, a sáromberki lelkipásztort gyakran kereste meg leveleivel. Adatokat, kiegészítéseket, pontosítást kért tőle.

Az *Adatok Sáromberke történetéhez* szövegvilága többféle forrásból építkezik. A levéltárakban fellelhető adatok mellett a levéltári forráskiadások, történelmi kézikönyvek és összefoglaló munkák adatait hasznosítja.¹⁸ Az első kötetben, a település erdeinek bemutatásánál Orbán Balázs könyvéből vesz át szó szerint hosszabb idézetet, amely az erdővel borított hegyen álló várat és a hozzá kapcsolódó hiedelmeket mutatja be. Egy másik helyen a gyulafehérvári–nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégium 300 éves fennállásának *Emlékalbumában* Barabás Miklós sáromberki újtjáról közölt anekdota szövegét veszi át szinte teljes terjedelemben. Saját, korábbi vagy más alkalommal készült, de a falu múltjához valamilyen módon kapcsolódó (például a szokásvilágot megelevenítő) kisebb elbeszéléseit, novelláit szintén beleszerkesztette az egyes kötetek megfelelő fejezeteibe. Ez azzal járt, hogy az utólagos beillesztés következtében az oldalszámozás kiigazításra szorult. Korábbi címeket kellett eltüntetni, újakat kitalálni. Az egymás mellé illesztett szövegrészek közti töréseket, szakadékokat át kellett hidalni. Ilyen utólagos beépítés található a szokásokat bemutató fejezetben, ahol az aranyosvíz megszerzésnek bemutatása után négyoldalmi szöveget iktat be, ami egy, a szokáshoz kötődő gyermekkori emléket beszél el. Ugyanezt a jelenetet később a *Megszólal az orgona* című regényében is felhasználta (Vajda A. 2005. 350–353.). A karácsonyi népszokások bemutatása elé pedig a *Három karácsony szülőfalumban* címet viselő, hat oldal terjedelmű írását iktatta be. A családban és a faluban hallott igaztörténetek, pletykák szintén helyet kapnak a monográfia szövegében. A *Réva* nevű erdő kapcsán például egy családi tragédiát mesél el:

„Mint részben ide tartozót elmondom röviden azt is, amit családjunkban hallottam. 1904 telén édesapám, Mózes István is vágott a többi emberekkel ezen erdőben fát részesben. Mikor elosztották, előbb az uradalom szállította be a magáét, s azután a részesek is vihették az erdőpásztorok felügyelete mellett. Apámnak nem lévén igavonó marhája, s még szekere se, pedig a földművelés mellett ács és kitűnő kerekés is volt, szekere legalább lehetett volna, de nem volt, hát anyai nagyapámat, Kádár András Péterét kérte meg, hogy tizenkilenc éves fia, András menjen a

¹⁷ Az egzotikus szövegekhez l. Wilhelm G. 2003. 53–70.

¹⁸ pl. Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*; Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*; Barabás Samu: *A gr. Széki Teleki család oklevéltára* stb.

szekérrel s hozzon egy szekér fát, maga is megígérte, hogy a szép szál legénnyel megy, hogy az ne menjen egyedül az eléggé veszélyes járási lehetőségű erdőre, de nem ment el.

A legény, a csak leányokkal megáldott apának egyetlen segítsége s szeme fénye és reménysége, egyedül ment az erdőre. A szekeret megrakta fával. Aztán hazafelé indult s az erdei út hegyfokán kezdődő lejtőhöz érkezve megállította a két tehenet s maga a szekér alá bújít, hogy a kereket megkösse, hogy a lejtőn vész nélkül leereszkedhessék. Nem volt, aki a tehenek elő állott volna, azok elindultak s a szép nagylegény nyakára húzódott a lánc s megfojtotta.

Mindebből senki semmit nem látott, nem hallott, valószínű, hogy akkor senki sem volt az erdőn. Otthon délutánig várták, de nem jött. Rosszat sejtve apja utána indult. Az erdőbe ért és a hegy fokától nem messze, a lejtőn meglátta a teheneket a szekérrel együtt, odaakadva egy fárönkhöz úgy, hogy mozdulni sem tudtak. Megtalálta fiát a szekérláncban fennakadva, összetörve, halva.

Aztán kiabálásra az odasietők kiszabadították, a rakott szekér tetejére helyezték s könnyek között haza vitte, eltemette. Eltemette vele együtt apai reménységét is, pedig ugyancsak szüksége lett volna támaszra, segítségre, mert a házát éppen akkor építette.”

A történethez jegyzet is tartozik, mely arra a családon belül született egyezsége utal, amely alapján nagyapja az elveszett fia helyett a szerzőt vitte magához kissergőjének, valamint kollégista kori emlékére, mikor neki kellett ugyanerre az erdőre fáért mennie:

„1920-ban, mint a nagyenyedi Bethlen-kollégium IV. osztályos diákja, nem lévén nagymamánál férfi a háznál, két tehenével magam egyedül mentem a Révai erdőre ágfáért korareggel. Fejszével vertem le a zúzmarát a fáról, hogy a szekérre rakjam. Aztán megkötöttem a rakományt s elindultam.

A lejtőhöz érve félelmek közt s óvatosan láncoltam meg a kereket, mert ugyancsak eszemben volt a fenti történet. Ám bajom nem történt, ötven év múlva, im hálásan emlékezem vissza az akkori karácsonyi vakációmnak erre a mozzanatára.”

Végül a kézirat szövegében lépten-nyomon gyermekkori emlékekre utaló kitérőkre és jegyzetekre bukkanunk. A Maroson zajló tutajozás kapcsán megemlíti, hogy nagyapja a 20. század elején tutajozásból építette az „akkoriban az Alszeg egyik legszebb, cseréppel fedett téglaházát.” A kutak kapcsán azt írja, hogy

„az Alsó-faluvégén, az én anyai nagyszüleim udvarán olyan pompás és bő ivóvizet adó kút van, hogy a mezőre dolgozni menők itt merítik meg edényeiket s volt olyan ember, akinek az udvarán rossz víz volt, mint pl. Kristóf János [...], aki csak azért jött végig a fél falun, hogy egy kedvére valót ihasson a kutunkból.” Teleki Samu temetéséről pedig: „Én mint kis gyermek (11 éves) magam is ott voltam a temetési menetben. Emlékszem, a református templom piacán volt a gyászravatal. Hármas: üveg, fa és ércpokorsóban feküdt, rajta csákója és kardja. A polyvaboród nagy szekeret alakították át gyászkocsivá, azon vitték el a kastély előtt a Köztemetőben lévő családi kriptáig. A pokorsó mellett kedvenc »buldog-kutyája« sírt... A kriptá körül ballottam, azt mondták az emberek, hogy »ez a hely (a sír), ahova most érkezik és beköltözik, a 100-ik birtoka, épp a századik«.”

De ugyanígy rövid történetek kapcsolódnak a kastély középső szárnyának építéstörténetéhez, az uradalmi földeken végzett munkák bemutatásához, az iskolatörténet és az

egyes tanítók, valamint a sáromberki családok bemutatásához is. A családi vagy gyermekkori, személyes emlékek hitelesítő funkcióval kerülnek bele a szövegbe, néha pedig a történeti adatok hitelességét, azok objektivitását hivatottak megkérdőjelezni, relativizálni. Ugyanakkor a szöveget egzotikussá, olvasmányossá teszik. Ezek a szövegrészek leggyakrabban jegyzet formájában vannak jelen, ha mégis a főszövegben kapnak helyet, a szerző sorozatosan szabadkozik értük, hogy csupán *mint részben oda illő* dolgokat említi meg. Néhol egy-egy utólagos, kézzel írt betoldás ezeket a részeket a jegyzetek közé parancsolja. Mintha csak a két típusú szöveg (törzsszöveg és jegyzetapparátus) elválasztásával a kétfajta szövegvilág (történeti/hivatalos és népi/populáris) elkülönülését és az elkülönülés ellenére történő folyamatos egymásba játszását, egymásba épülését jeleznék. Azt, ahogyan a történelem „nagy vonulatai” a lokális életterben lecsapódnak, és ennek milyen értelmezései és értékelései keletkeznek.

A szerző a településről szóló különböző narratívumok egybeszerkesztésével egy olyan egységes és a maga nemében teljes narratívum létrehozását kísérli meg, mely túlnő a településtörténet keretein – bár a szakma szempontjából nézve a tudományosságon innen marad. A próbálkozás valójában a kollektív emlékezet megörökítésére, annak az idők kezdetéig történő kinyújtására, az előszóban ismertetett eredetmonda által kijelölt (virtuális) kezdet és a megélt múlt közötti időintervallum kitöltésére, tartalommal történő telítésére irányul. Ebben az értelemben a szerző a középkori krónikáírók történetíró hagyományát viszi tovább. Ezzel magyarázható a folklorisztikus és az irodalmi szövegek beemelése is a történeti diskurzusba: ott, ahol a levéltári források hallgatnak vagy megritkulnak, a szerző a közösségi, családi és személyes emlékeket hívja segítségül a keletkezett réseket kitölten-dő. A múltnak ezt a fajta elbeszéléstípusát Gyáni Gábor egyik tanulmányában a *folklórban elbeszélte múlt*-ként határozza meg (Gyáni G. 2007. 9–17.).

Munkamódszerére gyakran jellemző a jelenlegi állapotok múltba történő visszavetítése, más forrásokból vett adatok szabad értelmezése és konkrét bizonyítékok hiányában hipotézisek felállítása. Az egyháztörténetre vonatkozó kötetben például megállapítja, hogy az első templom (melynek létezésére 14. századi adataink vannak) Kis- és Nagyszederjes, Ilye, Erdőcsinád, Erdőszengyel, Ebes, Nebáncs és Libáncs népét is szolgálta. Mindezt arra alapozza, hogy ebben a korszakban minden tíz falu épített templomot. Más helyen a latin szöveg téves fordítása alapján 1453-ban templomépítésre utaló adatokat vélt felfedezni.¹⁹ A *Táborhely* helynév magyarázatához pedig ilyen kommentárt fűz: „*A régi feljegyzések nem említik. Lehet, hogy csak az 1848–1849. szabadságharc idején volt táborhely. De bizonyosabb, hogy itt táborozott Ali basa tábora 1661-ben, amikor Libáncs mezején [...] fejedelemsé tette Apafi Mihályt. A törökről tudjuk, hogy lehetőleg nemcsak víz mellett, hanem VÍZTŐL KÖRÜLVETT, VÉDETT helyen táborozott szívesen. Itt, ha megvolt a Malomárok már akkor, a Malomárok és a belőle kivezetett árok között táborozhatott a török csapat [...]*”.²⁰

¹⁹ A tévedésre Orbán János hívta fel figyelmemet, a források helyes értelmezését ő végezte el (l. Orbán J. 2005. 169–210.).

²⁰ A kiemelés Mózes Andrásról származik.

A település történetének szerzője erős hajlamot mutat a szöveg irodalmasítására. Ez nem csupán abban érhető tetten, hogy szépirodalmi írások szövegrészleteit szó szerint beemeli művébe, hanem a levéltári források vagy a helyi hagyományok feldolgozása esetében is igaz. A Teleki család történetének, a falu életében betöltött szerepének méltatása, vagy az egyháztörténeti részben a lelkészek munkásságának bemutatása során a leírás több helyen párbeszédes formába csap át. A kalendáris szokásokról készült fejezet pedig a szokásleíráson túl olyan szövegbetoldásokat is tartalmaz, melyek irodalmi funkcióval is rendelkeznek. Sarkítva akár úgy is lehetne fogalmazni, hogy a négy kötetben az a folyamat érhető tetten, ahogyan az orális hagyomány a textualizálódás folyamatában történelemmé, a történelem pedig irodalomná alakul át (Vajda A. 2005. 340–354.).

A helytörténetíró a helyi hagyományok leírása során egyszerre több írói attitűdöt is érvényesít, egyszerre autonóm szerző, másoló, tolmács és adatközlő. Munkájában a különböző beszédmódok keveredése annak tudható be, hogy nem rendelkezett olyan narratív sémával, mely alkalmas lett volna a történelmi múlt megközelítésére. A szerző szövegtévképítő tevékenységében a következő modelleket lehetne elkülöníteni: a prédikáció, a krónika, a memoár, a regény és a felvilágosító, népnevelő irodalom.

Mózes András írását saját származástudata is meghatározta. Amikor a történeti adatokat és a sáromberki hagyományokat összegyűjtötte, leírta, akkor paraszti származása volt az, ami nem engedte, hogy történészi státusnak megfelelően fejezze ki gondolatait. Amit leírt, az nem csupán a településen megtörténteket dokumentálja, hanem azt is, hogy a sáromberki ember (parasztember) hogyan gondolkodik közösségről önmagáról és a közösséggel szembeni kötelezettségeiről.²¹

2.3.4. Történelem: mítosz – visszaemlékezés – irodalom

Mivel a terjedelmi korlátok nem engedik meg a példák hosszas felsorakoztatását, itt csupán két szövegrészre támaszkodva kívánom részletesebben bemutatni, s ezeken keresztül szemléltetni azt a folyamatot, amely során a folklórszöveg kontextust, s mint ilyen, funkciót vált. Ugyanakkor ezek a szövegrészletek azt a technikát is jól példázzák, amely révén a szerző a településtörténet szövegének irodalmasítását elvégzi.

2.3.4.1. Településnév-magyarázó monda

Sáromberke nevének keletkezéstörténetét Mózes András több alkalommal is rögzítette. A történet egy rövidebb változatát beillesztette – előszó gyanánt – a településtörténet első kötetébe:

---

²¹ Berekméri István történelemtanárról ugyanez mondható el, annyi kiegészítéssel, hogy ő még a családban hagyománnyal rendelkező verses formát is megőrizte, amikor a településről és a Telekiekről szóló könyvét megírta (l. a későbbiekben).

1. „Sáromberke község nevének keletkezéséről a szájhagyomány azt tartja, hogy réges-régen a helységben, annak felső, azaz északi végénél, a Sárpatak felé vezető út kezdetének a bal oldalán, a ma is meglévő bő vízü budunkánál, vásárokra járó iparos és kereskedő emberek, valószínű korondi fazekasok is, szekereikkel, lovaikkal, etetés, itatás és pihenés céljából éjjelre is megszálltak.

Az állandó tevékenységhez szokott, ügyeskezü kézművesek közül az egyik időtöltésből a kút lefolyója körül keletkezett sárból többi között, gondolván, hogy a Teremtőt utánozza, embert formált, bár lelket nem lehelhetett belé. Ám, midőn hajnalosan továbbutaztak szekereikkel, a szobrocskát ott felejtette.

Bevett jó szokás a faluban, hogy hajnalpírtól piruló, eladó lányok korsóikkal a kútra igyekeztek, egymást megelőzve az állatok reggeli itatása előtt »aranyos« és nem zavaros vizet meríteni.

Az elsőnek érkező, hét faluban is legszebb, ezerhetűs Kerekreáti Mari, megpillantva a »sárművet«, tenyerébe kapta, s diadalmasan mutatta a nyomában odaérkező lánybarátainak.

– Né, sáremberke!

Megcsodálták a műalkotást, s míg a korsók teldegeltek, vígan folyt a terefere. És nem ok nélkül. Megérkezett négy ökrével az első itatólegény, s ujjongva mutogatták a szobrocskát s tudták vele határozatukat:

– Úgyse volt neve eddig a falunak, legyen mostantól fogva Sáromberke! (Jegyzetben: Gyermekkoromban hallottam ezt nagyanyámtól, Kádár Andrásné született Kristóf Juliánától.)”.

A település nevét magyarázó monda egy másik, hosszabb változata önálló írás, melyet a szerző a kötet lapjai közé illesztve őrzött:

2. „Gyermekkoromban, őszi estén, a kemencéből kivilágító fénynél hűveléből paszulyt, sütkemencében érlelődött kukoricát fejtegettünk. Ilyenkor mesélő nagyanyám vitte a szót. Kíváncsis-kodó 8–10 éves lehettem. Egyik este megkérdeztem, hogy falunk, az én szülőfalum, Sáromberke honnan, hogy kapta a nevét? Szívesen mesélő, szeretett Nanóm, mint visszaemlékszem, ilyenformán mondotta el az az alábbi népi- és szájhagyományt.

Nagyanyámtól, öreg Lakó Máriától hallottam – mondta –, mint látjuk és tudjuk, a falu északi, azaz felső végén, az országútból nyugatra kitérő, a Maros felé és azon túl, a Mezősége vezető úgynevezett Kútutca kezdetén, annak is a bal felén levő mélyedésben kitűnő, jéghideg ivóvizet bőven buzgó forrás csalogatja, kínálgatja a szomszédokat.

Remek készítményeikkel a Mezősége és azon túl a kincses Kolozsvárra igyekvő korondi fazekasokat is megigézte. Lóvonta szekereikkel a forrás mellé kanyarodtak.

Megoldván a hámsztrángot, ki a zablát a lovak szájából, eléjük teszik az illatos szénát.

– Hadd egyenek szegények, a hosszú út után megérdemlik – helyesel az idősebb, jártasabb fazekas és egy szalmatekercsel mindkét izzadt lovát alaposan lecsutakolja. Ifjabb társai se restek az elővigyázatosságban.

Előveszik aztán a szekérből púpos tarisnyájukat, érdeklődéssel kíváncsiskodnak, mivel engedte őket hosszú útra a gondoskodó szeretet? Biz’ az nem volt fősvény! Alaposan hozzálátnak hát az áldáshoz. Jóízűen esznek, eddegélnek. Majd idősség sorrendjében nekidülnek a budunkának, nagyot húznak az üdítő nedűből és nem átalják elismeréssel szólani a forrásról, jóllehet udvarhelyiek, ahol pedig híres gyógy- és ivóvíz források vannak ám.

A lovak elé később egy újabb porciót tesz a legifjabb, mielőtt ő is leülne, hogy a maros-menti Piros Párisal elnyomtassa a vacsorát. Az idősebbek a szünyogok bosszúságára pipára gyűjtnak, és pőfékelés közben úti tapasztalataikról emlékeznek. A nem pipázók zabos tarisznyáikat abrakkal tömik, hogy mielőtt pihenni térnének, a tüdőgyulladástól már nem féltve lovaikat, vízzel kínálják.

Míg a soron következő ügyeletes a zabos tarisznyákat a lovak nyakába húzza, addig a többiek maguknak fekvőhelyet hevenyésznek és szokmányukba bújva azzal a jó lelkiismerettel, hogy ők nemcsak a maguk, hanem a más javára is dolgoznak. Ritkul a szó. A kútra járók sem köszöngetik már rájuk a jóestét, csupán a zabos tarisznyából hallatszik az őrlés. Alábbhagy a békaregölés, egyre andalítóbb a tücsökmuzsika. Észrevétlenül jutnak álomországba.

Az éjjeli vigyázót is meglepné az álom. Dalra nem gyűjthet. Zavarná a csendesülő összhangot. Ébren tartja hát a kötelesség. Hazai szokás szerint dolgozik. A budunkából táplálkozó, lefolyó, keletkező sárból markol egyet és gyúrja, gyúrogatja. Jó az elképzelése. Ügyes a keze. Apró állatkákat alakít: kutyát, macskát, nyulat, bárányt, bocit. Izléssel rendezi, körberakja valamennyit s közben merész gondolata támad, szinte hangosan biztatja magát:

– Teremtsünk embert!

Pár mozdulattal a művészkezek valóra váltják a gondolatot. Lelket ugyan nem lehelhetett belé, de a mű remek!

– Ne unatkozzék hát alkotásom – a szintén sárból gyúrt állatkák közé, a kör közepére teszi.

Nyúlfarknyi a nyári éj. Váratlanul dereng a hajnal. Moccadoznak a fazekasok. Felszedelőzködnek és továbbállnak.

Am nyomban érkezik a forráshoz a hajnalpírtól piruló ezerhetűs eladó lány, a tűzről pattant Kerekréti Mari. Vízet merít aranyosat, és nem zavarosat. Míg edényei nyakalnak, ő széttekint s meglepetve látja a fazekasaktól ottfelejtett apró népséget. Vízzel telt korsóit hamar biztonságba helyezi. Közelebb lép a kis társasághoz, szinte közéjük kuporodik, hangosan ad kifejezést öröminek.

– Na né, ilyet sem láttam mostanáig! – de nem mulasztja el későn érkező barátnőjének hirtelenjében odaszúrni: –Én viszem az aranyosat, ti meríttek zavarosat! Amíg megszáll a víz, addig gyertek, lássátok a csudát: állatkák telepedtek a víz köré és egy kis ember őrzi azokat.

Tenyérére kapja az emberremeket s magasba tartva mutatja a lányoknak, főként az ökreivel itatni érkező nyalka legénynek:

– Nézd, János, sáremberke!

– Látom, Mari lelkem, egy emberalak nem porból, hanem sárból.

Látszik a leányon, simogatná, becézne a szobrocskát, ha merné.

– Szép kis maros-menti falu ez a mienk, ugye lányok, ugye János, pedig még neve sincsen. Adjunk hát mi most!

– Minek nevezzük? – kérdi János.

Örömmel válaszol a szép Kerekréti Mari:

– Legyen hát Sáremberke!”

A monda legrövidebb változata, tartalmi kivonata abban a rövid falutörténetben olvasható, melyet a szerző 1970-ben vetett papírra, s melyet később a református templom tornyának gömbjébe is behelyeztek:

3.,[Sáromberke] nevét, a néphagyomány szerint, a község északi vége táján, az országúttól nyugatra, azaz Marossárpatak felé vezető, ún. Kútutca kezdetének a bal oldalán felbuzgó kútúnó forrás mellett nyerte. Ugyanis az áruikkal vásárookra járó fazekasok e kút mellett etettek, itattak, ittak, pihentek, néha estétől reggelig is. Szórakozásból sárfigurákat is készítettek. Kora hajnalban tovább mentek, hátrahagyva ügyes kezük bizonyosságait. Reggel a helységből legelőbb kútra szedő ember azonnal felfedezhette a készítmények közül a legérdekesebbet, örömmel kiáltott fel: né, sáremlerke! Ez lett a falu neve.”

Az idézett szövegek az elemzés számára nem csupán azért érdekesek, mert a szövegből a monda „eredeti” használati terére/alkalmára is fény derül. Sokkal inkább érdekel most az a kérdés, hogy mivel magyarázható a téma ismételt felvetése, irodalmi igényű megfogalmazása, beépítése a település történetéről szóló narratívumokba? Talán a szerző nagyszüleinek kíván emléket állítani általa? Vagy a monda előadásához legalkalmasabb hangnemet/beszédmódot kereste a szerző, s e szövegváltozatok ennek példái?

A három változat olvasásából úgy tűnik, hogy ez a monda a szerző Sáromberkéről, s mint ilyen, önmagáról alkotott képének fontos elemét képezte, s más forrásokból azt is tudjuk, hogy a szerző ezt a történetet, a település nevének másik, szintén népi eredetű névmagyarázó történetével²² együtt szívesen adta elő hallgatóságának. Az egyetlen vele készült interjú során is csupán e három történet szalagra rögzítését engedélyezte.²³ Hajlunk tehát arra a következtetésre, hogy Mózes András számára a névmagyarázó monda beemelése a falu történetéről szóló „tudományos” diskurzusba nem opció kérdése, hanem kötelező eljárás. A történet nem csak azért kerül be a falutörténet szövegébe, mert „szép”, hanem funkciója van. Általa történik meg a „kezdet” megteremtése, melynek a falu nevének első írásos említése mellett, attól függetlenül is realitása van.²⁴ Ha nem is a valóságos térben és időben, „csupán” egy kollektívum tudatában. Vagy ha a kollektívum tudatában nem is, de annak egyik egyede, a szerző tudatában mindenképpen.

Ugyanakkor a három szövegváltozat nyelvi megformáltságának összehasonlítása arra is következtetni enged, hogy azáltal, hogy a szöveg szerzője/használója számára folyamatosan realitást termel, a szöveg minősége, megformáltsága is változik. Egyre inkább élet-szerűvé válik. A legterjedelmesebb változat esetében az írónak arra is ideje jut, hogy a történetnek a névadás szempontjából redundáns részeit is kidolgozza.

²² Ez a történet szintén megtalálható a településtörténetben, bár itt nyelvészeti megalapozottságú magyarázatot is fűz hozzá a szerző: „[A Maros] a régi időben egészen kihozhatta egészen a mai település kertjeinek aljáig, a Marosig, mely valamikor egészen a mai község alatt folyt úgy, mint ma folyik és veszélyezteteti Gernyeszeget, illetve a túloldalon Sárpatokat. A Maros és a Sárpatak együtt »berkesítették« a »sáros vidéket«. A sáron aztán berek keletkezett, s ettől, egész bizonyosan ettől kapta a település a mai nevét: Sáron-berek, mely később, a magyar hangilleszkedésnek megfelelően, a nyelvféljődés rendjén lett a mai Sáromberke.

Abból, hogy a községnek nincs lényegében más és régebbi neve, határozottan arra következtetettünk, hogy ez a település eredetileg magyaroknak szolgált lakásul.”

²³ Nagy Géza nyug. ref. lp. szóbeli közlése.

²⁴ Jurij Lotman ezt a fajta történelemszemléletet mitikusnak nevezi (Lotman J. 2002. 140–141.).

2.3.4.2. Az aranyosvíz megszerzése

Az aranyosvíz megszerzésének szokása, ennek helyi szövegei mélyen bevésoédtek Mózes András emlékezetébe. A településtörténetben több helyen is utal erre a szokásra, szövegfordulatait beépíti más folklóreredetű szövegekbe is, amint ezt az előbb említett eredetmonda is példázza.

A szokás tulajdonképpeni leírása a II. kötetben található meg. Pontosabban itt olvasható a szokásnak egy irodalmi igénnyel készült feldolgozása, mely szemléltetést később került be a kötet törzsanyagába. A történet lapjai a kötet többi részétől minőség szempontjából is elütnek, oldalszámozása is át van javítva. Az elbeszélésnek korábban címe is volt, ezt azonban a beemelés alkalmával a szerző kitörölte, a megmaradt nyomokból a címnek csak meglétére, tartalmára azonban már nem lehet következtetni. Az elbeszélés szövegét a továbbiakban közöljük:

„Ott, ahol én gyermek voltam, sok érdekes népi szokás élt. Most az újesztendőbelieket említem. Kettő volt. Egyik az aranyosvíz megszerzése, másik a csattogtatás.

Lássuk az elsőt.

Nagyapámnál nevelkedtem. Úgy mondom el az aranyosvíz dolgát, ahogy erre ökelme tanított s ahogy én azt 7 esztendő koromban, nem kis félelmek között végbevittem.

– Ügyes legény az – szolt nagyapám –, aki őesztendő küszöbén, éjjél előtt, magától felébred és pontosan éjjélkor konduló harang szavára, jó erdei vagy mezei forrásból legelsőnek meríti tele korsóját s egy iramban hazahozza az aranyosvizet.

Megértettem és elhittem minden szavát. Elhatározásomban sem volt hiba, de várnom kellett az idejét.

Az idő? Nem futott úgy, mint ma, de elérkezett.

Az év utolsó estéjén, az ősz óta nyugalmazott csicses-korsónkat kézügybe a tornácon elrejtettem.

Aztán lefeküdtem, mintha mire sem készülnék. Aludtam, mint a nyúl. Hát arra rezzenek fel, hogy köhintett nagyapám. Nem ok nélkül. Szokása volt ütni a csábelit, hogy értsen a hajszás!

Kiugrottam az ágyból. Kegyetlenül szúrt a szemem. Ám sokat nem törődhettem vele, de amíg lábomat a kinőtt csizmámba békényszergettem, szememnek is megígértem, hogy a szúrászt meghálálom. Aztán a báránybőrsapkát a fülemre húztam s zaj nélkül, ki az ajtón!

Rejtekből elő a korsót! Hátra a kerten! Belé az éjszakába!

A szentjánosbogarak hópaplan alatt, a korhadt fűzfák lábán állva alusznak! A világítást a szikrázó hóra meg a dideregve ténfergő teleholdra bízta. Ezek ketten versenyben voltak, hogy az eget, földet beragyogják.

Jó, jó, de nemcsak ők – versenyben volnék magam is, igaz, nem az egész világgal, de az aranyosvíz megszerzése körül mind az összes alszégi legényekkel.

Irtózás, félelem? Mire eszünkbe jutott, már a Mikó-kútnál voltam. Hát látom, hogy annak a vize tiszta ezüst!

Áhá, villant meg eszemben, csodakút ez! Nyáron kristálytiszta, Szilveszterkor ezüstfehér, Újév hajnalán – egy pillanatig – aranyos!

Oh, az a pillanat!

De mérgelődni sem volt időm a harangozó Csatlós Mihály bára, úgy fázott a kezem a korszó fülén, pedig váltogattam. Letenni nem mertem, féltem, hogy elszalasztom a kellő pillanatot.

Helyesen cselekedtem! nyomban kondította Mihály bá a harangot s vele dobban az én szívem is. Tüstént a forrás fölé hasaltam! Egyik kezemmel magamat tartottam, másikkal korszókat a budunkába nyomtam. Amíg a »csicses« kortyogott – egészségemnek okáért – magam is éltem az alkalommal. Szememnek szintén megadtam, amit megígértem. Nem is szűrt aztán másnap késő estig.

Hanem a korszó sokáig lotyogott, lefetyelt. Igen, mert mestere arra gondolt, hogy a korszó soha se eszi a drága kenyeret, hát nagyobb hassal alkotta, engem pedig kisebbel szült édesanyám. Azonban megtanított arra, hogy mikor iszom, ne szuszogjak! A korszó ezt nem tudja. Egyszerre iszik és szuszog s hosszasan mondja, hogy glglglgl. Nem úgy az ember! Egyszer iszik, aztán szusszan egyet, néha akkorát, hogy nyekken!

De hallj csodát!

Mintha lelke volna a korszónak és tudná, hogy nevetlennek tartom, abban a minótában nagyot nyekkentett s tele hassal – elcsendesedett.

Nem úgy én!

Kezemben a korszóval, főlegyenesedtem. Az aranyosvíztől, vagy az örömtől a szívem tájéka melegen bizsergett kezem, mint a tűz!

Hanem mit hallok. A vásárhelyi gyárak dudaszavától, vasúti mozdonyok óévtő újévig nyújtott sikongásától visszahangzanak a görgényi havasok. Eközben tisztán hallszik nagyharangunk, hogy illő komolysággal köszönti az újévet s az embereknek is eszükbe juttatja. De nem tágítnak mellőle a szomszéd faluk apró harangjai sem. Hangjuk elegyedik, mint felnőttek beszédjével a gyermekcsevegés: békesség, dicsőség, boldogság, egészség! E muzsikával tele a Maros-mente, csordultig a szívek! Tavałyró tudom, hogy sokan sírva, még többen kacagva hallgatják!

De nekem arra sincs időm, hogy a harangok szavára lépjek, pedig a borjak, tehének legeltetése közben ugyancsak begyakoroltam. Akarva sem véteném el a taktust! Ez se kis tudomány!

Hanem most az aranyosvíz dolga a legnagyobb!

Megfutamodtam hát!

Már a kertünkben voltam, mikor beszédet hallok, alakokat látok. Úgy teszek, mintha nem érdekelnének. Nem így ők! Ijedtükben engem bátorítanak:

– Ne fuss, hé! Mitő félsz? Gyere velünk aranyosvízéért!

Mitő barátom hangját ismertem fel. Cimboráival megkésve császkált az újévi hőstett elkövetésére.

A bátorító rigmust én is oda csíptem nekik:

– Lesz ott nemulass már!

Rátok a farkas vár!

Ezzel én elé a kerten!

Házunkban sötét és néma csönd.

Tágra nyitom az ajtót. Mindhárman betódulunk: a harangszó, a hideg meg én! Azt hiszed, hogy törődhettem tovább velük? Köszönjék, hogy magam elé bocsátottam őket!

Gyorsan az ágyhoz lépek. Oda a korszót nagyapámnak, köszöntővel:

»Újlesztendő, lyukas kendő

Kelj fel, Ferkő, ég az erdő!«

– Itt az aranyosvíz! Boldog újlesztendőt!

Nagyapám jót húzott a korszóból. Gondolom, nem azért, mert unokája hozta, aki nem ijedt meg az árnyékától, hanem mert azon este füstöltkolbászt vacsoráztunk – káposztacikával!

Szó se róla, nagyot ivott az öreg, mert nyekkentett is, aztán nanónak nyújtotta a korszót – köszöntő nélkül. De bíz én sem kívántam egészségére. Vártam, hogy ökelme köszönje meg nekem, ahogy illik – elismeréssel! De esze ágában sem volt, vagy legalább nem mutatta. Hát eszébe jutatom én!

– Apó!

– He? Na mondjad, mi baj?

– Semmi baj, csak annyit akarok mondani – engedelmevel, hogy már a kertben jöttem az aranyosvízzel, mikor Mitóék elkésve cammogtak. Még engem bátorítottak? Én is illő módon őket:

– Igyekeztek csak! Igaz, én hozom az aranyosat, ti meríttek zavarosat!

– Ha te, ha! kapott észbe az öreg s ki is vágta azonnal a rezet, ügyes legény vagy, békás! Akik ma ebből ibattunk, erőt és egészséget ittunk magunknak az újévre!

– Annál is többet – vágtam rá, érdememre gondolva.

Az öreg befelé fordult az ágyban.

Én meg le a szegről négyágú ostoromat, ismét ki az ajtón! Hősként kiáltottam oda a holdnak és hónap: gyerünk csattogtatni!”

A gyermekként megtapasztalt élményt egész életében magában hordta a szerző. Minduntalan visszatért hozzá, a téli népszokások leírása mellett a *Megszólt az orgona* című kisregényének egyik fejezetébe is beleillesztette.

A regény²⁵ Tacson játszódik, apóóját egy, a taci orgonán található emléktábla adja, mely arról tudósít, hogy az orgonát Lajos János egy méhkas harmincévi jövedelméből állíttatta 1862-ben. A regény az orgonaállítás történetét írja meg regényes formában, ennek egy epizódja a most idézett szöveg:

„Szilveszter estéjén nem kézimunkáltak. Korábban feküdt le a család. Mikor a lámpát eloltották, Jánoska titkon egy hasábfát tett a feje alá. Szülei mélyen aludtak, de ő mindegyre felébredt. A hold járásából sejtette, hogy közeleg az éjfél. Nesztelenül kelt ki ágyából, s ruhájával a kezében a tornácra osont. Amíg öltözködött, eszébe jutott, amit a bábaasszony beszélt náluk, hogy egyesek a forrás felé menve meglátták a lüdercet, megijedtek tőle, s visszafutottak aranyosvíz nélkül. Előkereste hát a furkosbotot, elő a vizeskorszót, s hátra a kerten! Igyekezett a messze mezőben lévő forráskúthoz. Hát az ösvény fordulójában szembetalálja magát a tűzszemű lüderccel. Le a korszót a nagy hóba, s a furkosbottal oda neki egy jó nagyot! Erre a telehold is elnevette magát, kibújt a sötét felhő alól, és Jánoska meglepetten látja, hogy a lüderc: egy korhadt fűzfacsont, mely a sötétben foszforeszkált. Rögtön rájött, hogy a bábaasszony hazug! Süppedezett a nagy hóban izzadtan tovább. A forrásnál hasra vágódott, s korszója már a kútban is volt, midőn megkondukt

²⁵ Mózes A. 1996.

az újévet jelző éjféli harangszó. Merítette az aranyosvizet, s míg a korsója a budunkában gliglagolt, ő elsőhajtotta szívbeli fohászát: Adj Istenünk, nekem és szüleimnek és mindenkinek áldott, békeséges, boldog új évet! Aztán sokáig szunnyadozó barátai megrézfálására gondolt, s telt korsóját mikor kimerítette, alaposan felzavarta a forrást.

Futton futva igyekezett az aranyosvízzel hazafelé. Amikor megkésett barátaival találkozott, odacsípte nekik: – Én viszem az aranyosat, ti meríttek zavarosot!

Hazaérve aztán szüleit kiáltotta és köszöntötte: – Igyanak ebből az élő aranyosvízből maguknak az új évre erőt, jó egészséget!”

E szövegrészlet alapján értjük meg igazán, mit is jelentett igazán a gyermek Mózes András számára az aranyosvíz megszerzése. Próbátételt, melyen ügyessége, serénysége mellett bátorságát volt hivatott bizonyítani. Bebizonyítani, hogy képes legyőzni a lüderctől való félelmét, mely ilyenkor az aranyosvízért siető gyermekekre leselkedik. Ugyanakkor a két szövegváltozat összehasonlítása arra is rámutat, hogy ugyanannak a hagyománynak két különböző beszédmódban történő elbeszélése más-más tartalmi elemekből építkezik. Míg az irodalmi szövegben az aranyosvíz megszerzésének elmesélése megengedi a lüdercről szóló történet elbeszélését, addig a településtörténetben a kettőt nem lehet összekapcsolni. Itt az aranyosvíz megszerzése és a lüdercről szóló történet két külön kategóriába sorolódik: az első „szép” népszokásaink között kap helyet, a második pedig a „babonák” között.

Ez is azt mutatja, hogy az egyes lokális közösségek hiedelmei és folklórtudása (hagyományos narratív bázis), és a nép történelmi emlékezetének narratívumai (legenda, monda, igaztörténet, élménybeszámoló) a falutörténetek megírása során is aktivizálódhatnak/aktivizálódnak. A lokális történelem helyi specialistáinak gyermekkorukból hozott emlékei – gyakran akaratuk ellenére – betörnek a falutörténetek (tudományos) szövegébe, helyet kérnek az emlékezetre méltó történetek között.

2.3.5. Összegzés

Mózes András számára a szülőfaluja, Sáromberke történetére vonatkozó adatok összegyűjtését a település múltja iránti érdeklődés, valamint e múlt megőrkítésének, megszerkesztésének és megőrzésének igénye motiválta. Munkája valóban elsősorban depozitív funkcióval (Assmann J. 2008. 216.) rendelkezik. Az igény megszületését az a jelen generálta, melynek történelemkönyvei csak „sovány” és pontatlan adatokkal szolgáltak a település történetére nézve.

Helytörténet-írói munkája – akárcsak a népi költőké – „az olvasmányaiából kikövetkeztetett kánon és a helyi közösség igényei között helyezkedik el” (Keszeg V. 2008. 281.), ezek erőterében alakul, szerveződik a történelem és a hagyomány (folklór) egységes narratívummá. Mint ilyen, a szerző betolakodónak számít, munkája pedig a „naiv tudományosság” (Keszeg V. 2008. 281.) kategóriájába tartozik, annak a „harmadik kultúrának” a része, amely a népi és magas (irodalmi/tudományos) kultúra közé ékelődik. Ugyanakkor a maga rendjén kihatott a közösség történelemről/múltról való gondolkodására, modellként

szolgált az újabb, hasonló érdeklődésű kutatások elvégzéséhez, textusok megszerkesztéséhez. Tartalom és forma szempontjából egyaránt modellálta ezeket.

Az *Adatok Sáromberke történetéhez*, valamint a szerző ide kapcsolódó – szintén helytörténeti tárgyú – rövidebb írásai a helyi közösségben töltenek be fontos szerepet. Ezek a szövegek beépültek a helyi tudatba, a mindennapok eseményeinek részévé váltak. Használják a vallásoktatás, a konfirmációra való felkészülés során, de a templomfelújítás alkalmával végzett emlékkállító rítus – toronygombirat elhelyezése – során ügyszintén.

A szerző az írás révén a lokális élet emlékeit, eseményeit és hagyományait a történelem horizontjába emeli. A helyi mondák, hiedelemtörténetek, igaztörténetek, élménybeszámolók, személyes visszaemlékezések és pletykák eseményeit a történelem részeként láttatja. Ily módon olyan szöveg jön létre, melyben a szerző és elődei, valamint a település és a nemzet „hősei” együtt vannak jelen (l. Keszeg V. 2008. 349.). Ebben a koncepcióban a történelem, a helytörténet és a családtörténet egyazon horizont részét képezik. A helyi társadalom tagjainak nagy számban való szerepeltetése révén pedig a lokális történelem nagymértékben perszonalizálódik (Keszeg V. 2008: 350.), a történelemtől való beszélés kerete a nemzet irányából az egyén (élettörténet) felé mozdul el. Ugyanakkor, azáltal, hogy a helyi események és személyek a nemzeti történelem „hosszú időtartamába” ágyazódnak bele, a helyi múlt egy tágabb (történelmi) örökség részévé válik.

Az *Adatok Sáromberke történetéhez* számos tekintetben nem tekinthető „kész” alkotásnak, sokkal inkább olyan adattár, mely arra tesz kísérletet, hogy egy helyre gyűjtse össze mindazt a tudást, mely a településre, annak múltjára vonatkozik. Ezáltal az emlékek kihelyezése (Assmann J. 1999. 23.) és a történelem letétbe helyezése (Keszeg V. 2008. 349.) történik meg. Mivel ennek őrzését a kollektív memória már nem tudja kellőképpen biztosítani, ezért a szerző úgy érzi, hogy erről neki kell gondoskodnia, és ehhez a legkézenfekvőbb megoldás számára az adatok írásba való rögzítése.

Mózes András munkássága révén a történetírás és történelem beszivárgott és állandósult a helyi társadalomban. Specialistákat termelt ki, műfajt és stílust teremtett, helyzeteket sajátított ki a maga számára, egyszóval hagyományt generált. A szerzőt pedig a közösség ma is a lokális múlt ismerőjeként és szerzőjeként kontextualizálja.

2.4. Falutörténet verses formában.

Berekméri D. István: *Sáromberke és a Telekiek*

2006 júniusában egy szokatlan könyv jelent meg, mely lázba hozta Sáromberke lakosságát. Szerzője Berekméri D. István sáromberki történelemtanár, címe: *Sáromberke és a Telekiek. Verses helytörténeti kismonográfia*. A könyvet – még ki sem került a nyomdából – nagy hírverés előzte meg: a szerző és családja megjelenését már jó előre beharangozta, alighogy megjelent, a helyi református templomban bemutatta. A kötet töretlen sikerének egy rövid írás vetett véget, mely a Maros megyei napilap, a *Népújság* hasábjain jelent meg, *Ragrimél de igaz. Egy mulatságos „kismonográfia”* címmel. Ebből idézek:

„Történelmünkben hagyománya van a verses históriának. De mi van akkor, ha egy kortárs szerző, mai pedagógus, nyilvánvaló didaktikai céllal, régimódi versezetekben próbálja előadni egy falu és világhírű grófjai történetét? Paródia? Ó, nem, komoly minden rezdülése. »Egyszerű olvasónak« nevezi magát, ám szűkebb pátriájában mindenki tudja: történelemtanár. Híres falu szülötte. Sáromberke neve összeforrta a Telekiek, a könyvtár-alapító gróf Teleki Sámuel (1739–1822) és dédunokája, az Afrika-utazó gróf Teleki Samu (1845–1916) nevével. A településről, urairól számos tudományos munka született, ezért a tanár úr a helytörténetnek egy kevésbé »divatos« változatát választotta: rigmosos sztorit írt Sáromberkéről és a Telekiekről, úgy találva, hogy a nebulók könnyebben veszik észbe a tudományt, ha muzsikáló versezetben adagoljuk; példa rá Arkimédesz törvénye (Minden vízbe mártott test, kisangyalom...).

A Maros menti településnek, a Telekieknek jelentős a szakirodalma, érdemben alig van mit hozzátenni, így hát műfajt változtatunk. Születik egy pompás hibrid: maga a szerző minősíti verses rövidmonográfiának. [...]

Avatott tollú költő pompás »anakronikát« alkotna az ötlet nyomán. Tanult tanár barátom és druszám a régi erdélyi krónikások példáján felbuzdulva látott hozzá történelmileg feddhetetlen, ragrímektől hemzseggő rigmustornya fölrakásához. Céljának egyik felét bizonyára el is érte: ismereteket nyújt át, könnyed csevelynek szánt mese formájában. A másik felét illetően viszont Arany János jut eszembe: aki nem tud arabusul, ne beszéljen arabusul.

[...] Ragrímél vagy nem rímél – de igaz. Tinódinak legalább ott volt a maga »elidegeníthetetlen« százötven valája...

A »verses rövidmonográfia« versnek ugyan nem vers, monográfiának sem monográfia, szerencsére tényleg nem túl hosszú (első rész: Sáromberke és Teleki Sámuel, második rész: Az Afrika-utazó Teleki Sámuel), szépirodalomhoz szokott olvasónak különösen mulatató, viszont névmutatókkal van ellátva, tartalmaz csaknem kilencven fényképet, színes a borítója – szóval odaadható a gyermeknek, ama reménnyel, hogy költészettani ismereteit nem a tanár úr verselményeiből meríti. Egy biztos: ritkaságként forgatják majd jövőendő korok olvasói. B. D.” (Bölöni Domokos 2006. június 22., 3.)

A cikk hosszas idézését azért tartom fontosnak e helyen, mert jól érzékelteti azt a megdöbbenést és tanácstalanságot, amelyet e nem mindennapi szöveg megjelenése a „hivatásos” íróban, műértőben kiváltott. A cikk írójának tanácsstalansága jól kivehető a szövegből, érződik rajta, hogy – meglátása szerint – egyszeri jelenséggel áll szemben, s a szöveg furcsasága az, ami írásra készíti. S mivel szerinte a szerzőnek nincs helye az irodalomban, a szöveggel szemben a kizárás, elhallgattatás technikáját érvényesíti. Bölöni Domokos ugyanis komolyan, túlságosan is komolyan veszi a szerzőt és munkáját. Olyan környezetbe helyezi a szöveget, ahova szerzője nem kíván tartozni. Irodalomként beszél egy valójában nem irodalmi teljesítményről.

Berekméri D. István ugyanis nem íróként, hanem olvasóként határozza meg magát. Célja nem irodalmi (remek)mű létrehozása, hanem egyszerűen csak megismertetni saját falujával illetve az ide látogatókkal mindazt, ami Sáromberkén figyelmet érdemel.

2.4.1. A szerző...

1946-ban született egy sáromberki parasztcsalád második gyermekeként. Elemi iskoláit szülőfalujában végezte. Ezt követően a marosvásárhelyi Bolyai Farkas Elméleti Középiskola humán szakára felvételizett, ahol 1964-ben érettségizett. Középiskolai tanulmányai elvégzése után a Babeş–Bolyai Tudományegyetem marosvásárhelyi Pedagógiai Főiskolájára iratkozott be, történelem–magyar szakra. Tanulmányai befejezése után Csíkdánfalvára helyezték ki történelemtanárnak, ahol három évet tanított a Csíkdánfalvi Elméleti Líceumban. Az 1971–1972-es tanévben a Maros megyei Székesen tanított. 1972-ben Planítán volt katona. Leszerelése után Székelykálban (1972–1973), Székesen (1973–1976) majd Sáromberkén, Nagyernyében és Székelykálban tanított műhelygyakorlatot, román irodalmat és nyelvtant, illetve földrajzot.

1977-től a Szocialista Nevelés és Kultúra Községi Tanácsának elnöke lett, a R[omán] K[ommunista] P[árt] Nagyernye Községi Tanácsának propagandatitkára volt. 1982 szeptemberében egészségügyi okokra hivatkozva leváltását kérte, ekkor nevezték ki a Körtvélyfáji Általános Iskolához, ahol iskolaigazgató, illetve történelemszakos tanár lett. 1990-ben Sáromberkére kapott kinevezést, ahol jelenleg is történelmet és földrajzot tanít.

Alkalmi versírással tanári pályája elején kezdett foglalkozni. A dánfalvi iskola titkárságának falán hosszú ideig volt kítűzve egy verse, mely a kezdő tanár életkörülményeiről szólt. Ugyancsak itt részt vett a helyi zenetanár vezetése alatt működő diákkórus tevékenységében is, melynek különböző rendezvényeire – írói hajlamait ismerve – a zenetanár vele íratta az „összekötő” szövegeket. Ezt a hagyományt/írászokást vitte tovább hazaköltözése után is. A székesi, székelykáli iskolában töltött pedagógusi évek alatt szintén több, a tanári sorsot megörökítő verset írt, az ingázás viszontagságairól szóló versét ma is őrzi. A nagyernyei néptanácsnál dolgozva újjévkor, névnapok alkalmával egy-egy humoros hangvételű köszöntővel lepte meg kollégáit. Versíró, rögtönző hajlamainak így teremtett publicitása következtében nyugdíjazások, elhalálozások, ünnepségek esetén őt kérték fel az ünnepi, búcsúztató szövegek megkomponálására. A pártutasításra megszervezett kulturális rendezvények szövegeit szintén ő írta.

Az így kialakult, kialakított szerepet egyre tudatosabban kezdte vállalni, majd az újabb munkaközösségekbe kerülve (Körtvélyfája, Sáromberke) is talált helyzeteket, alkalmakat a versíráshoz, azok publikussá tételére. Az előbbi helyen főleg újévi köszöntőket és zenés-verses rendezvények összekötő szövegeit írta meg, az utóbbin pedig a tanári közösség cigánykasszájának vezetőjeként, az összegyűjtött pénz átadásakor olvasott fel rövid, az alkalomra szerzett verseket. Ezzel egyidőben, a munkahelytől függetlenül, a rokonsága és ismerősei számára lakodalmak, névnapok, halálesetek stb. alkalmával írt vőfélyverseket, köszöntőket, búcsúztatókat.

2.4.2. ...és kötete

Berekméri D. István könyvében a két Teleki Sámuel – a könyvtáralapító (1739–1822) és az Afrika-utazó (1845–1916) – életét és munkásságát verselte meg. Az első rész címe: *Sáromberke és Teleki Sámuel*. 13 alcímmel ellátott részből áll, 47 oldalnyi terjedelmű, és a

szöveg közé beékelve összesen 41 fényképet tartalmaz. A fejezet végén keltezés és a felhasznált irodalom jegyzéke szerepel. Függelékben található a szövegben előforduló személynevek mutatója 12 oldalnyi terjedelemben. A szöveget a szerző 2004 áprilisában véglegesítette.

A második fejezet 34 oldal terjedelemben az Afrika-utazó Teleki Sámuelről szól, azonos címmel. Ez a fejezet 27 alcímmel ellátott részből áll és 22 képet tartalmaz. A keltezés alapján 2004 augusztusában készülhetett.

A harmadik rész *Fényképek* cím alatt Erdélyi Lajos *Teleki Samu Afrikában* című könyvéből 28 korabeli fényképet tartalmaz, az egyes képek alatt rövid (4–6 soros) versek találhatók. Ezt követi az *Afrika-utazó Teleki Sámuel*hez készített névmutató 8 oldalnyi terjedelemben. A kötetet a képek jegyzéke zárja.

2.4.3. Az írás helyi hagyománya

Sáromberke fentebb említett, kéziratban maradt monográfiája több verselőt is említ. Az állítása szerint az 1848–49-es forradalmat és szabadságharcot megjárt Berekméri György (Szalonka Gyuri) honvéd magát költőnek tartotta, s ezt nem is titkolta:

„Dr. Kristóf György kolozsvári egyetemi tanár – aki sáromberki születésű – azt mondotta el, hogy ez a Berekméri György egyszer felkereste őt az egyetemen, professzori szobájában, Kolozsváron, kézzel füzetbe írt verseit mutogatta, kínálgatta. Minthogy verseiben Petőfit utánozta, vagy éppen plagizálta, elkergette, mondván: menjen dolgozni és ne tekeregen ország-világ” (Mózes A. é.n. II. 103.).

Versesfüzete elkallódott, és így az idézett monográfiaírónak az 1970-es években már csak néhány sornyi töredéket sikerült a település lakosaitól összegyűjteni.²⁶

Ám az, hogy a közösség egyáltalán emlékezett az említett *versfaragóra*, azt mutatja, hogy szövegeinek volt bizonyos fokú nyilvánossága, a közösségnek tudomása volt róluk, számon tartotta költőjét és annak alkotásait. A két világháború alatt, a hadszíntéren és a fogságban többen is foglalkoztak versírással, emlékversírással. Ezek közül néhány szintén fennmaradt. Az 1960–70-es években a település cigány közösségének egyik tagja, a mindenki által Lina néniként ismert Puczi Ilona is írt alkalmi (névnapra, születésnapra) verseket.²⁷ A *szőkés* című darabját pedig a helyi cigányközösség több alkalommal be is mutatta a művelődési házban.²⁸ Egyik verse az egyházi levéltárban maradt fenn.²⁹

Berekméri D. István családjában szintén hagyománya volt/van az írásnak. Nagyapja az első világháború alatt orosz fogságba esett, ekkor írta meg verses önéletrajzát. A verse-

²⁶ B. M. viaszemlékezése alapján a vers címe: *A szentírás gyöngyei*. A vers minden szakasza az ábécé egy-egy betűjét verselte meg.

²⁷ Verseivel mindig felkereste az ünneplő családot, akik a vers fejében enniválót adtak neki.

²⁸ Nagy Géza nyugalmazott református lelkipásztor szóbeli közlése.

²⁹ A vers címe: *Puci Mihály. Halálom története 1967*. Sáromberki Református Egyházközség Levéltára, Nem iktatott dokumentumok 1967.

it tartalmazó füzet a használat során elkallódott, verseinek egy része azonban megjelent a Gyallay Domokos által szerkesztett *Szövetkezés* című rovatban (Mózes A. é.n. II. 104.). Az említett kéziratos monográfia szintén közöl egy részletet az oroszországi hadifogság leírásából. Nekem a családtagoktól csak a fia halálára írt versének néhány sorát sikerült felgyűjtenem. A településről nyomtatásban is megjelent monográfia pedig egy olyan fényképet is tartalmaz, ahol az 1940-es években egy március 15-én saját versét olvassa fel az ünneplő gyülekezetnek.

Berekméri D. István nővérének kisebbik fia szintén írt verseket.

Berekméri D. István fia nősülés után a szomszédos Sárpatakra költözött, ahol helyi újságot hozott létre. Az újságban külön rovatban közli az általa összegyűjtött, helyi, II. világháborús visszaemlékezéseket. Szintén itt közli saját verseit, melyeket apja ösztönzésére kezdett el írni (l. lentebb).

2.4.4. Vers(írás): kontextus és funkció

A népi versek kontextusvizsgálatát, funkcióinak feltárását Keszeg Vilmos végezte el. Elemzésében rámutat, hogy ezek az alkotások a közösség, a nyilvánosság számára készülnek, bár ez a közönség másképp szerveződik, mint a hivatásos irodalom olvasótársadalma. Alkalmilag szerveződik, általában valamilyen kiemelkedő helyi esemény résztvevőiből áll (Keszeg V. 1999. 8–15.).

A közösségi esemény, mely életre hívja, egyben „feléli” őket. Ezt kell tekintenünk a versek elsődleges kontextusának. A verseknek azonban van egy másodlagos kontextusa is, mely megőrzi és más funkciókkal is ellátja őket. A verseket a legtöbb esetben lemásolják, bekerülnek a megőrzésre szánt szövegek közé (Keszeg V. 1999. 11.).

Berekméri D. István verseinek nagy többségét szintén a közösségi események hívták életre. Iskolai és pártünnepségek, a munkatársak, rokonok születés- és névnapjai, szilveszter, karácsony, március 15. emlékére, nyugdíjazás alkalmával szervezett ünnepségek, eljegyzések, lakodalmak és temetések voltak azok az alkalmak, melyek szükségessé/lehetővé tették számára a (vers)írást, a nyilvánosság előtti szereplést. Szövegeinek jelentős részét elhangzásuk után átadta az ünnepeletnek, csupán azok maradtak meg tulajdonában, melyeket felesége a vázlatok alapján bemásolt egy erre a célra megnyitott füzetbe. Kivételt képeznek halottbúcsúztató szövegei, melyek külön füzetbe vannak összeírva, ezeket kivétel nélkül prózában írta.

A nyilvános szereplésekkel egyenes arányban növekvő elismertség fokozta íráskedvét. Egy soproni folyóirat felhívására borverset költött, mely megjelent az említett folyóiratban. 2004-ben, a március 15. ünneplése alkalmával erre az alkalomra szerzett verset olvasott fel, mert úgy érezte, hogy a történelmi események „száraz” felsorolása „untatja” a hallgatóságot.

A Telekiekről írt verséből – megjelenése előtt – két Sáromberkére érkező turistacsoport számára is olvasott fel részleteket. A kötet előszavában pedig így fogalmazza meg munkája célja(i)t:

„Úgy érzem azonban, hogy a befektetett gigászi munkájukhoz képest – a szakembereket leszámítva – mi: olvasótábor egy kissé alulmaradtunk, valahogy többen is lehetnénk! [...] Gondolom, gyarapíthatnánk az olvasók táborát, ha »ránevelnénk« gyermekeinket, az ifúságot ezen értékes helytörténeti munkák szeretetére, olvasására. Ezért is vállalkoztam arra, hogy szerény képességeimmel lerövidített és leegyszerűsített formában osszam meg Veletek a két Telekivel kapcsolatosan megjelent kultúrtörténeti és helytörténeti ismereteket egy kissé szokatlan: verses formában.”

Illetve később, a záró részben:

„U. i. XXVII. Ápoljuk Emlékét!

Élete pályáját Teleki Samu is befejezte,

A halál 1916-ban Budapesten érte.

SÁROMBERKÉN nyugszik a TELEKI-KRIPTÁBAN,

Felkeresik sírját amolyan »futtában.«

Siet a turista, mindig is sietett,

Teleki Sírjára épp, hogy szemet vetett.

Mi, SÁROMBERKIEK ápoljuk emlékét,

Biztosítjuk örök álmához a békét!”

A kötet megjelenése után a településről készült helytörténet mellett a közösségről, a „rólunk szóló” irodalom részévé vált. Beszerzését, olvasását, őrzését ez a tény határozza meg. A verses kismonográfiájának tehát könyv formában is a település életében van funkciója. Ebből a környezetből kiszakítva a fikció/valóság, tudomány/költészet oppozíciói mentén maga a szöveg létjogosultsága kérdőjeleződik meg, ahogy ez a fentebb idézett ismertetésből is kitűnik, s mind költészetként, mind tudományként megsemmisül.

2.4.5. Összegzés

Bár Berekméri D. István verses monográfiája az epikus énekköltéssel, valamint ennek népi változatával (népballada, hírvers stb.) mutat rokonságot, de csak részben táplálkozik ebből a hagyományból. Emellett a helyi/családi (vers)író hagyomány, valamint a helytörténeti irodalom hatását lehet kimutatni. Ilyen értelemben a szöveget olyan kitalált hagyományként foghatjuk fel, mely arra tesz kísérletet, hogy a magaskultúrát és a kishagyományt kapcsolja össze (vö: Keszeg V. 2005. 333.). Szerzője nem hivatásos író, találón olvasóként határozza meg önmagát. Műve létrejöttét, annak tartalmát olvasmányélményei inspirálták és határozták meg. Mivel nem rendelkezik kellő képzettséggel, a történelemről is úgy, olyan formában és olyan stílusban ír, ahogy azt szűkebb környezetében addig is tette. Arról ír, amiről eddig is tudása volt.

Mózes András azért fogott tollat, mert úgy érezte, kevés és pontatlan az, amit a tudományos munkák nyújtanak szülőfalujáról, hogy hézagos és pontatlan a faluról szóló ismeret a köztudatban.

Berekméri D. István viszont úgy érzi, hogy a tudományos szövegek nyelvezete túlságosan nehezen olvasható ahhoz, hogy a nagyközönség, a falu lakói és az odalátogatók megértsék, egyáltalán elolvassák. Célja tehát: könnyed stílusban ismertetni meg velük ennek történetét. S mivel nem rendelkezik kellő ismeretekkel, „mintával” arra nézve, hogy ez hogyan lenne kivitelezhető, az általa már ismert és gyakorolt formában írja meg. Verset fabrikál. A versírás itt tehát nem költői teljesítmény, hanem az olvashatóság garanciája. A cél nem költői remekmű (vagy tudományos szöveg) létrehozása, hanem oktatni, nevelni a település fiatalságát, illetve mindazokat, akik a település vagy a Teleki család története iránt érdeklődést mutatnak. A mű tehát, szándéka szerint, a nevelő (tudomány-népszerűsítő) irodalom része kíván lenni. Ebben a tekintetben Jókai Mór, illetve Jósika Miklós hasonló indíttatású munkáival lehetne párhuzamba állítani,³⁰ valamint Benedek Elek vagy Nemere István a történelem nagy alakjairól írt „életrajzaival”. Ez utóbbi munkáiból több példány is megtalálható a szerző és családja könyvtárában.

3. Marossárpatak történelmei

3. 1. A település bemutatása

Marossárpatak Marosvásárhelytől 13 km-re északkeletre a Maros jobb partján, a Sárpatak Marosba ömlésénél fekszik. A településen áthalad a Marosvásárhelyt Szászrégennek összekötő 15-ös országútból a sáromberki Teleki-kastély mellett a Faragó irányába leágazó 153B megyei út, mely Faragónál találkozik a Mezőséget átszelő 16-os országúttal. A trianoni békeszerződésig Maros-Torda vármegye marosi felső járásához tartozott. 1968 óta Maros megyéhez tartozik. A település a XVIII. századig nagyobb birtokok részét képezte. Említik a Beszterce vár tartozékaként, de tartósan Sáromberkével és további néhány településsel együtt Gernyeszeghez tartozott. Önálló birtokközponttá a Telekiek korában vált. Az első Teleki, aki Sárpatakon lakott, Teleki Sándor volt, majd két generáció múlva az uradalom tovább osztódott Teleki Lajos két fia, Domokos és Mihály között. Így a településen két kastély – az alsó és felső – is épült. A Teleki Domokos-féle felső udvar 1933-ban gazdát cserélt. A birtokot minden felszerelésével és a kastéllyal együtt egy román földbirtokos vásárolta meg. A kastélyt rövidesen lebontották és az épület anyagát eladták. 1937-ben a 435 hold szántót és erdőt, valamint a 12 hold belsőséget a hitelszövetkezeten keresztül, Adorjáni Károly tanító közbenjárásával, a falu népe vásárolta meg.

Marossárpatak státusát tekintve községközpont, Mezőmajos, Póka, Pókakeresztúr és Pusztaalmás tartozik hozzá. Népeség szempontjából a nagyobb méretű települések közé sorolható. Morfológiai szempontból elágazó, utcára szervezett rendszerű halmazfalu, az

---

³⁰ Mindkettő írt a laikusok és a fiatalok számára történelemtankönyveket. V.ö: Hites S. 2003. 245.

utcák és a telkek a Maros, a Sár-patak és a környező dombok alakulatait követik. A lakosság foglalkozási szerkezetét alapul vevő funkcionális osztályozás szempontjából pedig vegyes funkciójú településnek mondható, de azért el kell mondani, hogy még a hivatalos adatok alapján is a település több mint egyharmada a mezőgazdaságban dolgozik. Emellett jelentős azok száma, akik a helyben működő közszolgálati egységekben (idősgondozó központ, iskola, óvoda és polgármesteri hivatal) dolgoznak.

A települést a múltban is zömében magyarok lakták, s magyar jellegét ma is őrzi. Ennek ellenére a településen jelentős roma és román etnikumú népesség is található. A 2011-es népszámlálási adatok szerint a településnek 2688 lakosa van. Ebből román 180, magyar 2026, roma 406, 76 személy esetében pedig nincs adat.

A község lakói 1848 előtt jobbágyok voltak, fő foglalkozásuk a földművelés és állattenyésztés volt, de sokan, főleg tavasszal, tutajozással is foglalkoztak egészen a 20. század derekáig. Emellett sokan erdőirtással és tűzifa-fuvarozással egészítették ki a gazdaságból származó jövedelmüket. A tutajozás és a fuvarozás komoly anyagi haszonnal járt, ami a település épületállományában és lakáskultúrájában is kifejezésre jutott. A lakosság szorgalmát, munkabírást a környező falvakban ma is emlegetik.

3.2. A lokális történelem alakzatai a marossárpataki³¹ társadalomban

Marossárpatakon az elmúlt több mint egy évszázad során szintén több alkalommal és többen vállalkoztak arra, hogy ilyen vagy olyan formában megszerkesszék a település és lakóinak történelmét. Az egyes szerzők és korszakok más-más forrásokat, szövegszerkesztői elveket, témákat, műfajokat és médiumokat preferálva próbálták meg a falu történelmét rekonstruálni.

Először a falu egyik kántortanítója, Adorjáni Károly látott hozzá a település történetének megírásához, 1903 és 1943 között két alkalommal is megszerkesztette a település történetét. Először egy iskolai gyűlés hatására kezdte el a kutatómunkát. Egy éven át minden szabadidejét a rendelkezésre álló források kutatásának szentelte, majd rövid szünet után, az 1920-as évek második felében kezdte újra a kutatómunkát. A források alapján feltárt településtörténetet 1943 augusztusában véglegesítette. Emellett legkisebbik lánya tulajdonában található egy rövid, mindössze 8, utólag megszámozott oldalnyi terjedelmű falutörténet is, melyet az előbbi kettő alapján készítettek. A szöveg – az írásképből kiindulva – legalább két különböző személy kézírásával készült. A szöveg szerzői és keletkezési ideje nincsenek feltüntetve és a családtagoknak sincs emléke erre vonatkozóan. A szöveg valójában az előbbi két terjedelmesebb szövegváltozat szinopszisának tekinthető, s valószínűleg valamilyen iskolai alkalomra, előadásra/bemutatásra szánt változatként készülhetett. A szövegben itt-ott egy harmadik kéztől származó megjegyzések, javítások találhatók.

³¹ A település történetéről I. Berekméri E.–Gálfi T. (szerk.) 2011.

Az 1990-es évek második felétől kezdődően Berekméri Edmond³² sáromberki származású tanító írt/szerkesztett számos olyan szöveget, melyek egyenként és együttesen funkciójukat tekintve a falutörténetekhez állnak közel. Faluújságot alapított, melynek szinte minden számában egy-egy, a helytörténeti kutatások szempontjából fontosnak ítélt témát is feldolgozott. Sorra mutatta be a II. világháború veteránjainak háborúval és a fogsággal kapcsolatos élménybeszámolóit, az egykor kuláknak nyilvánított családok és a nyugdíjas tanítók visszaemlékezéseit, a falu sportéletének történetét.

Az összegyűlt háborús történetek sokasága arra készítette, hogy I. fokozati dolgozatát is a település II. világháborút és az orosz fogságot megjárt személyeinek visszaemlékezéseiből írta.

A 2000-es évektől elvállalta a szomszédos Nagyernye község *Községi hírlevél* című, negyedévente megjelenő újságának szerkesztői feladatait, valamint a *Vásárhelyi Hírlap*³³ nevű megyei napilap tudósítójaként is dolgozik. Ezeknek a sajtóorgánumoknak a hasábjain szintén gyakran közöl helytörténeti tárgyú cikkeket és beszámolókat.

2011-ben Berekméri Edmond Gálfi Tibor egykori tanítóval közösen *Sok víz lefolyt a Maroson... Marossárpatak. Egy hagyományörző település múltja és jelene* címmel településmonográfiát állított össze, melynek megjelenését Marossárpatak Község Tanácsa támogatta, bemutatójára a helyi tanács által támogatott és szervezett IV. Marossárpataki Tánc- és Huszárfesztivál alkalmával került sor.

3.3. Egyéni sorsok és kollektív történelem. Marossárpatak monográfiája

A mintegy 320 oldalt kitevő, közel húsz alfejezetre és számos alfejezetre osztott kötetet szerkesztői valójában számos apróbb írásból szerkesztették egybe. A szövegek jelentős része korábban született és meg is jelent a *Sárpataki Újság*, illetve a *Vásárhelyi Hírlap* hasábjain, másik részük viszont felkérése, erre az alkalomra készült. Az írások nagyobb része Berekméri Edmondtól származik, kisebb részüket Gálfi Tibor nyugalmazott tanító és Nemes Gyula nagyernyei helytörténész³⁴ készítette. De a fent említett szerzők mellett még Berekméri Enikő helyi tanítónő, Mózes Sándor iskolaigazgató, Kozma Mónika, a helyi ifjúsági egyesület vezetője, Vajnárné Marcus Gabriella állatorvos, Vajnár József nyugalmazott mérnök, Antalfi Zoltán, Cserei Sándor és Csurkui Tibor lakosok is egy-egy rövidebb-hosszabb írással hozzájárultak a falumonográfia megszületéséhez.

³² Berekméri D. István fia, aki *Sáromberke és a Telekiek. Verses helytörténeti kismonográfia* címmel írta meg szülőfaluja történetét, emellett számos alkalmi vers és további két kötetben is megjelent verses történelem-elbeszélés szerzője (I. Vajda A, 2007 9–32.).

³³ A napilapban megjelenő cikkek online is elérhetőek a www.szekelyhon.ro oldalon.

³⁴ Nemes Gyula több Maros menti település – köztük Nagyernye és Székes – monográfiájának megírásában részt vállalt. Helytörténeti tárgyú írásai a Maros megyei heti- és napisajtó hasábjain jelennek meg, de közölt a *Keresztény Szó* hasábjain vagy különböző internetes portálokon is.

3.3.1. A kötet szerkezete

A kötet első fejezete, apróbb szerkezeti változtatásokkal, Adorjáni Károly 1943-ban írt falutörténetét közli, a fejezet végén pedig a szerző rövid biográfiája olvasható. Ezt követi egy pár oldalas írás, *A település nevének eredete. Marossárpatak első birtokosai* cím alatt néhány jelentősebb történeti munka Marossárpatakra vonatkozó adatait tartalmazza. Szerzője nincs feltüntetve. Ezt követi Nemes Gyula írása, mely a település őskori történetével foglalkozik.

A gazdálkodás történetét Gálfi Tibor írta meg. Írása kitér a törpebirtokosok, napszámosok és cselédek életének, az igavonó állatok, a munkaeszközök, a kultúrnövények, a földművelődési rendszerek, valamint az állatállomány összetételének bemutatására. De külön alfejezetekben taglalja a gazdálkodás második világháború utáni alakulásának történetét is, kitérve a *közös gazdálkodás éveinek* és az 1989-es rendszerváltást követő évek gazdálkodási életének bemutatására. A tanulmány függelékben közli – *A Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája* I. kötete (1897) alapján – a település 1895-ös gazdasági állapotának adatait, Berekméri Edmond egy helyi gazdával készített interjújának szövegét, Vajnárné Dr. Marcus Gabriella állatorvosnak az állattartás és állathigiénia kérdéseiről írott rövid összefoglalóját, valamint Vajnár József nyugalmazott mérnöknek a helyi lótarással kapcsolatos hagyományokról készített beszámolóját. Ugyancsak Gálfi Tibor írta meg a szövetkezeti élet történetét is.

A következő három fejezet Berekméri Edmondtól származik. Az első a marossárpataki kulákosítás történetét taglalja. Tartalmazza a kulákká nyilvánított családok névsorát, valamint három volt kulákkal készített beszélgetés szövegét. A következő kisebb fejezet Marossárpatak három régi házát mutatja be. Ez a szöveg a Vásárhelyi Hírlap hasábjain is megjelent. A harmadik, terjedelmesebb részben a szerző egyháztörténeti kérdésekkel foglalkozik. Az írás nagyobb része a református egyház történetét taglalja. Kitér a pap és a mester bérezésének, az egyházfegyelem, a vasárnapi iskola, a templom építésének és belső javításainak történetére, a kegyeszek és a református nőszövetség bemutatására, közli a település lelkészeinek és a presbíterek névsorát, az *Ezredéves ünnepségre* vonatkozó jegyzőkönyv kivonatát, valamint szemelvényeket a *Historia Domus*ból. Emellett két rövid írás szól a Jehova tanúi (szerzője Antalfi Zoltán) és a marossárpataki adventista gyülekezet (szerzője Cserei Sándor) történetéről, valamint a marossárpataki román (ortodox) egyházakról.

A következő írás Nemes Gyulától származik és a helyi temetők és síremlékek bemutatását tartalmazza.

Gálfi Tibor és Berekméri Edmond közös munkája az oktatástörténetről szóló fejezet. Az egyházi és népiskola és óvoda történetének korszakokra bontott bemutatása mellett kitérnek a tanító bérezésének történetére, taglalják a továbbtanulás kérdéseit, közlik a pedagógusok névsorát, valamint a 2002-es népszámlálás iskolai oktatásra vonatkozó adatait. Külön alfejezetében közlik Szántó István nyugalmazott tanító visszaemlékezéseit *Iskolánk élete az 1930-as – 60-as évek között* címen, Mózes Sándor iskolaigazgató beszámolóját a

tanintézmény jelenéről, két vendiák visszaemlékezéseit, valamint Berekméri Edmond az Információs és Dokumentációs Központ avatásának alkalmából a *Sárpataki Újság* számára írt beszámolójának szövegét.

A művelődési életről szóló fejezetet Gálfi Tibor írta. Itt kerül bemutatásra a helyi színjátszás, a néptáncsoport, a fúvószenekar és a helyi háziipar története.

Az egyik legterjedelmesebb fejezet a település *hadtörténetével* foglalkozik, szerzője Berekméri Edmond. A fejezet kitér az 1848-as szabadságharc Marossárpatak határában zajlott eseményeinek bemutatására, az első világháború eseményeire, közli az első világháború hősi halottainak és a vitézi rangot nyertek listáját, valamint a második világháború négy évének bemutatását. Az utóbbi kapcsán kerül sor a leventeoktatás, a sárpataki zsidócsaládok deportálásának, a Marossárpatak közelében zajlott harcok, német és orosz katonákról a lakosságban kialakult kép és a háborút követő évek internálásainak bemutatására. *Emlékképek a háborúról és a hadifogságról* cím alatt 12 egykori katona visszaemlékezése olvasható. Ezek a helyi újság hasábjain is megjelentek. A fejezet végén olvasható Gálfi Tibor *Emlékezés a Földvárra elhurcoltakról* című verse, valamint Vecserdi András második világháborús naplója.

A következő fejezet a település népességével és etnikai összetételével foglalkozik, szerzője Berekméri Edmond. A fejezet végén olvasható Csurkui Tibornak a marossárpataki romákról szóló beszámolója.

A népszokások bemutatását Gálfi Tibor és Berekméri Enikő végezte el. Az év ünnepei, az emberi élet fordulóihoz fűződő szokások és a hétköznapi szokásainak bemutatása mellett itt kerül bemutatásra az utóbbi időben meghonosodott huszárból is.

A kötet fejezetet szentel a sportélet, a hagyományörző és kulturális szervezetek és a testvér-települési kapcsolatok alakulásának. *Interjúk, visszaemlékezések* cím alatt 12, Berekméri Edmond által az említett újságok számára készített beszélgetés olvasható. A szerző egykori körzeti orvost, kollektívelelnököt, nótafát, hagyományörző huszárt, a településen letelepedett szobrászművészt, kamionsofőrt, helyi vállalkozókat, a település polgármesterét, valamint a településről származó Pál Atyát (Bakó Béla) szólaltatja meg. Emellett szintén külön fejezetben gyűjtötte egybe azokat a faluújságban a helyi eseményekről, rendezvényekről megjelent tudósításokat, beszámolókat.

A falumonográfia sűrűn közöl a szövegtestbe illesztett fényképeket, emellett 68 fényképet mellékletben is.

Ahogy a bemutatásból is kivehető, a falumonográfia sokféle stílusú, tartalmú és minőségű szövegből építkezik, leginkább remixnek (l. Szűts Z., 2013. 145.) tekinthető.³⁵ A szerkesztés során ugyan megpróbálták ezt a sokféle szövegváltozatot valamilyen egységes rendező elv szerint elrendezni, egymással kibékíteni, azonban ez nem sikerült maradéktalanul. A falumonográfiában több helyen fordul elő tartalmi ismétlődés vagy a fejezetben jel-

³⁵ Szűts Zoltán idézett könyvében több helyen is arra hívja fel a figyelmet, hogy a remix a populáris kultúra szerkesztésének része. Azt az alkotási folyamatot nevezi így, mely során „a szerző szem előtt tartva a befogadót, az eredetivel gyakran könnyebben, vagy éppen másként befogadható terméket hoz létre” (Szűts Z. 2013. 110.).

zett témától való elkalandozás. Az egyes fejezetek terjedelme igen változó, és az egyes fejezeteken belül is jellemzőek a tartalmi-szerkezeti egyenlőtlenségek, hangsúlyeltolódások. Az idő és az események ábrázolása aránytalan, az egyes témákra vonatkozó tudás egyenetlen. Egyes témák túldimenzionáltak, mások pedig szükséztűk vagy egyenesen vázlatosak, alig érik el a 4-5 oldalt. A kötetben a falumonográfiákra jellemző kérdések mellett több, kevésbé konvencionális téma is tárgyalásra kerül, mint például a település sportélete, vagy a testvértelepülési kapcsolatok, de itt említhető meg a település őskori és ókori történetének tárgyalása is. A kötetbe illesztett interjúsorozat pedig egyenesen szétfeszíti a falutörténet szerkezetét.

3.3.2. Írói habitusok, modellek, források és szándékok

A szerzőket az írás során egyszerre több modell is befolyásolta. A kötet szerkezetének a tárgyalandó kérdések kialakítása során a 20. század első felében készült, kéziratban maradt falutörténet, valamint a térség településeinek nyomtatásban megjelent monográfiái szolgáltak mintául. A nyelvi megformálás szintjén viszont a szerzők a zsurnalizmusra jellemző stílushoz próbáltak igazodni. Ennek leginkább az a magyarázata, hogy a szerzők jelentős része (a fontosabbak mindenképpen) gyakran közöl a megyei sajtóban cikkeket, beszámolókat.³⁶ A zsurnaliztikai stílus erőteljes jelenléte ugyanakkor annak is betudható, hogy a szövegbe számos korábbi újságcikk szövegét építették bele, legtöbbjüket minden változtatás nélkül.

A szerzők, főleg Gálfi és Berekméri tanítók szövegei egy bizonyos – a zsurnaliztikában alkalmazott – minta szerint építkeznek. Az adott téma történeti adatokra épülő bemutatása kiegészül a dokumentumok szövegeinek részletes idézésével, valamint a település – főleg idősebb – lakosainak elbeszéléseivel, visszaemlékezéseivel.

A falumonográfia szerzői szinte kizárólag a helyben fellelhető és elérhető források adataiból építkeznek. A legfőbb forrást és mintát Adorjáni Károly kéziratban településtörténete képezi, bár ez forrásként a kötetben sehol nincs feltüntetve. Emellett a szerzők a Református Egyházközség Levéltárának, elsősorban a *Historia Domus*nak és *Presbiteri jegyzőkönyveink* adatait használták, de az írott források között szerepel az állami levéltárban fellelhető kulákklista,³⁷ valamint korabeli törvények szövege:³⁸ az Erdélyi Evangélikus Református Egyházkerület 1893-as *Névkönyve*, a *Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája* és Varga E. Árpád *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája 1850–2002* is. Ugyanakkor a kötetben félszáznál is több történeti munkára és 26 néprajzi tanulmányra történik hivatkozás.

³⁶ Berekméri Edmond és Nemes Gyula ilyen jellegű munkásságáról már szó esett, de ugyanúgy Gálfi Tibor is gyakori cikkírója a *Népiújságnak*.

³⁷ Sfátul Popular Raional Tg–Mures. Sectia: Secretariat-administrativ. Dosar: 1953 – Listele chiaburilor pe comune. Nr. Inv. 25/1953.

³⁸ Például a leventeoktatás kapcsán a honvédelemről szóló 1939. évi II. tc.

A szerzők az írás során gyakran támaszkodnak a helyiek visszaemlékezéseire. A már említett interjúk és visszaemlékezések mellett a kötetben további 29 adatközlő neve szerepel, sok esetben a foglalkozásuk és koruk is fel van tüntetve.

A források egy másik, sajátosan 21. századi típusát képezik az interneten elérhető írássok, dokumentumok. Az idézett internetes portálok között szerepel a marosvásárhelyi ortodox esperesi hivatal, a település és a Romániai Zsidó Közösség Szövetségének honlapja.

A kötet szerkesztői, az előszó tanúsága szerint, nem monográfiát akartak írni, írásuk – terjedelme ellenére – nem a teljesség igényével készült. Legfőbb feladatukat abban látják, hogy a múlt eseményeinek emlékeit írásban is megörökítsék, azaz *kihelyezzék*, hogy azokat ne csak a kollektív memória őrizze: „*megpróbáltunk minél pontosabb és hitelesebb munkát végezni. Tettük ezt teljesen ingyen és bérmentve, azért, hogy a múlt idők eseményei ne csak az emlékezetekben legyenek megőrizve*”.³⁹

A történelem letétbe helyezése mellett a szerkesztők arra is figyelmet fordítottak, hogy a szöveg a helyi közösségben kerül majd használatba. Ezért a település történelme szándékoltnak olvasható stílusban készült el: „*Megpróbáltuk sokszínűen, olvashányosan, de a teljesség igénye nélkül bemutatni Marossárpatak több évszázados gazdasági és társadalmi fejlődését, népszokásait és hagyományait*”.⁴⁰

A szerzők itt is, akárcsak más településtörténetek esetén az utókorra hárítják a hibák kiigazításának, a hiányzó adatok pótlásának, egyszóval a helytörténetírói tevékenység folytatásának feladatát: „*Véleményünk szerint nincs olyan falutörténet, amely a teljesség garanciája mellett készült volna el, és ez Marossárpatak monográfiájára is vonatkozik. Az utódokra hárul az a feladat, hogy a jelen falutörténet hiányosságait pótolja*”.⁴¹

3.3.3. Recepció

A falumonográfia sem az erdélyi tudományos közélet szereplőit nem érintette meg, de még a szűkebb régió, Maros megye (hely)történészeinek érdeklődését sem keltette fel. Mindazonáltal a kötet helyi recepciója nem minden tanulság nélküli. A kötetről recenzió jelent meg a *Népíjság* hasábjain, szerzője az a Nemes Gyula, aki maga is részt vett a kötet megírásában. A recenzió készítője a kötet jelentőségét a múltat a jelennel összekötő híd szerepében látja.⁴² A *helytörténet kutatásának térképén található fehér foltok eltüntetése* mellett tehát azért van szükség ilyen munkákra, mert: „*az emberek túlnyomó többsége ezeken keresztül, a szülőfalu, a kistérség, a szűkebb haza hely- és régiótörténetén keresztül ismerheti meg népe és nemzete történetét. Másodszor pedig egy ilyen könyv elolvasása jó értelemben vett lokálpatri-*

³⁹ Berekméri Edmond: *Kedves Jancsi bácsi! Sárpataki Újság* XIII. évfolyam 1. (73.) szám / 2012. január.

⁴⁰ Gálfi Tibor: *Válasz Kiss János úr írására. Sárpataki Újság* XIII. évfolyam 1. (73.) szám / 2012. január.

⁴¹ Gálfi Tibor: *Válasz Kiss János úr írására. Sárpataki Újság* XIII. évfolyam 1. (73.) szám / 2012. január.

⁴² „*Az ilyen jellegű könyvek szerzőinek elsődleges célja az, hogy bidat alkossanak a falu múltja és jelene között, azaz-hogy a település mai lakóit megismertessék régiójuk, szülőföldjük történetével.*” Nemes Gyula: Marossárpatak falukönyve. *Népíjság* 2011. július 29.

otizmust gerjeszt a település tősgyökeres lakóiban. Szülőfaluja történetének megismerésével büszkébb lesz az ember arra, hogy e táj szülötte, e közösség része”.⁴³

Ennél a könyvismertetőnél azonban sokkal fontosabb az a három írás, mely a *Sárpataki Újság* hasábjain⁴⁴ látott napvilágot. Kiss János *Egy falumonográfia margójára* címmel „bátsó gondolatok nélkül”, néhány észrevételt fogalmaz meg a könyv tartalmát illetően, elsősorban a helyi művelődési életben jelentős szerepet vállalt személyek névsorát illetően. Az írás igazi kiváltó motivációja azonban a következő bekezdésben olvasható: *„Az alábbi észrevételek nem csak tőlem származnak, többen is jelezték az alábbi hiányosságokat. Úgy érzem, hogy engem, a feleségemet, vagy Kozma Babi asszonyt is megkérdőzhették volna a szerkesztők, hogy nincs-e valami hozzáfűznivalónk a falu történetéhez, hiszen 30–35 éven keresztül szolgáltuk a községet a Néptanács alkalmazottjaként, illetve Babi néni a helyi hitelszövetkezetnél. Annál is inkább, mert úgy vélem, ezen hosszú idő alatt sok-sok dolgot valósítottunk meg a közösség érdekében, amelyek ma is léteznek, s az embereket szolgálják.”*

Amint az idézet is jól mutatja, a helyi közösségben az igazi problémát nem az jelentette/jelenti – bár ez a szempont sem elhanyagolható –, hogy kiknek, melyik családoknak a neve kerül megemlítésre, hanem az, hogy ki jogosult, és milyen kvalitások révén válik jogosulttá arra, hogy a település történelméről hitelesen beszéljen. Az idézett szövegrészlet, illetve a gyűjtés során szerzett személyes tapasztalatok alapján azt mondhatjuk, hogy a konfliktus forrása abból ered, hogy erre vonatkozóan a településen nincs konszenzus.

Az írásra a településmonográfia mindkét szerkesztője reagált az újság hasábjain.⁴⁵ Mindkét szerző azzal érvel, hogy egy ekkora mű megírása során szinte elkerülhetetlen, hogy néhány személy neve kimaradjon a felsorolásból, valamint bizonyítékokat hoz fel, hogy az említett személyek neve – elsősorban a cikk írója és felesége – ha nem is szerepel a sérelmezett helyeken, más összefüggésben több alkalommal is megemlítésre kerül, illetve több, a kötetbe illesztett fényképen is szerepelnek.

3.4. „A történelem, az események és változások örök folyamata...” Adorjáni Károly helytörténetíró tevékenysége

3.4.1. Adorjáni Károly biográfiája

Adorjáni Károly 1878-ban született Havadon egy népes, húszgyermekes földműves családnak sarjaként. Tanulmányait Nagyenyeden végezte, ahol tanítói oklevelet szerzett. Tanulmányai elvégzése után, 1898-ban Marossárpatakon kezdte el kántortanítói tevékenységét, ahol

⁴³ Nemes Gyula: Marossárpatak falukönyve. *Népújság* 2011. július 29.

⁴⁴ *Sárpataki Újság* XIII. évfolyam 1. (73.) szám/2012. január.

⁴⁵ Berekméri Edmond: *Kedves Jancsi bácsi!*; illetve Gálfi Tibor: Válasz Kiss János úr írására. *Sárpataki Újság* XIII. évfolyam 1. (73.) szám / 2012. január.

negyven évig volt a közösség szolgálatában. Az első világháború idején a 22-es honvédezredben szolgált, tizedesi beosztásban. A világháború alatt az orosz fronton harcolt, ahol már az első ütközet alkalmával (1914. november 5-én) súlyosan megsebesült. Egy erdőpásztor talált rá, aki házába fogadta, sebeit ápolta. Az orosz katonák azonban hamar rábukkantak, kórházba vitték, felépülése után pedig hadifogolytáborba szállították. A fogolyélet viszontagságai, a nehéz életkörülmények kikezdték egészségét, melynek következtében élete hátralévő felében sokat betegeskedett. A hadifogságból hat és fél év után szabadult. 1921-ben tért vissza Marossárpatakra, családot alapított és feleségével, Gödri Máriával hét gyermeket neveltek fel.

A fogságból való hazatérés után a tanítás mellett a közművelődés újjászervezésének munkálataiban is jelentős szerepet vállalt. Táncsoportot alakított és újratanította a fiataloknak a sárpataki táncrendet. Alapítója volt a helyi gazdakörnek, a Hangya Szövetkezetnek és a Tejszövetkezetnek, mely intézményeknek egy ideig elnöke és vezetője is volt.

1938-ban vonult nyugdíjba tanítói állásából, de a közügyek terén ezt követően is tovább tevékenykedett. Részt vett a közösség kulturális és gazdasági életének szervezésében egyaránt. A második világháborút követő földreform idején jelentős részt vállalt abban a nagyszabású földosztó akcióban, mely során a település lakosai között 430 holdat osztottak ki.⁴⁶

Tanítói pályafutása során felkarolta a település szegénysorból származó, tehetséges tanulóit, akik közül sokakat hozzásegített a továbbtanuláshoz. Közösségépítő munkája miatt már életében nagy tiszteletnek örvendett a település lakosai körében. A település 2011-ben napvilágot látott monográfiájának lapjain olvasható visszaemlékezés ezekkel a szavakkal jellemzi a tanító urat: *„Engem az 1920-as évek végén tanított, négy éven át, negyediktől hetedik osztályig. Reggel, amikor megérkeztünk az iskolába, mindig imával kezdtük a napot. Máig sem felejtettem el az imát: »Mikor tanuláshoz fogok, / jó Istenem, Rád gondolok. / Te vagy Atyám és Teremtőm, / A munkámban légy segítőm. / Amen.« Adorjáni tanító úr igazságos, de szigorú ember volt, aki megkövetelte a rendet és a rendszeres tanulást. Egyszerre 30–35 tanulóval foglalkozott, mégis jutott idő az ellenőrzésre. Ha valaki több alkalommal jött felkészületlenül iskolába, megplágázta. Egyszer meg kellett tanulni A tudós macskája című verset. Nekem nem nagyon tetszett a költemény, s nem tanultam meg. Odajött mellém, megcsóválta a fejét, majd megkérdezte a nevemet. Lesütöttem a fejem, s halkán válaszoltam: Fekete Zsuzsikának hívnak, hisz ismer a tanító úr. – Én nem ezt a Fekete Zsuzsikát ismerem – mondta –, hanem azt, aki mindig felkészülve jön iskolába. Megtelt a szemem könnyel, s attól a naptól kezdve mindig megtanultam a leckét. Ha a tanító úr elmagarázott valamit, mi le kellett jegyezzük a füzetbe, hogy mit értettünk meg belőle (...). A vasárnapi iskola után, a tanító úr vezetésével, kettes sorban mentünk a templomba”*.⁴⁷

Adorjáni Károly 1946. augusztus 2-án, életének 68-ik évében, hosszas szenvedés után hunyt el. A helyiek emlékezete szerint a temetését követő éjszaka a helybéli legények kimentek sírjához és az általa újratanított sárpataki táncrend eltáncolásával búcsúztak szeretett tanítójuktól.⁴⁸

⁴⁶ Berekméri E. 2011: 21. illetve Dávid J 1941. V/1–2.

⁴⁷ Nagy Zsuzsanna (Fekete) egykori diák visszaemlékezése, idézi Berekméri 2011.

⁴⁸ Lánya, Rend Mária (Cukri) szóbeli közlése alapján.

Munkásságát nem csak kortársai, de a település mai lakói is tisztelettel emlegetik. 2001-ben post mortem díszpolgári címmel tüntették ki, 2008-ban pedig a közösség előjárói úgy döntöttek, hogy a településen működő általános iskolának egykori igazgató-tanítója nevét kell felvennie. A nem hivatalos névadó ünnepségre még ebben az évben sor került. 2010-ben pedig leleplezték a településen letelepedett Miholcsa József szobrászművész által készített Adorjáni Károly-mellszobrot is, mely a tanintézmény udvarán kapott helyet. Az ügyintézés nehézsége miatt a névfelvétel csak 2011-ben vált hivatalossá.⁴⁹

3.4.2. A falutörténetek bemutatása

Adorjáni Károly első alkalommal 1903-ban készítette el a település történetének rövid összefoglalását *Sárpatak község története* címmel. Erről a munkáról később így emlékezett meg: „*Legelőször 1903-ban, egy tanítói gyűlés alkalmával próbálkoztam meg községem történetének megírásával. Egy egész évi szabadidőm alatt kutattam a különböző könyvtárakban, oklevéltárakban, a nemes családok között, s nagyon sok esetben kértem ki szakemberek véleményét és tanácsát, míg egy rövid változatban összehoztam községem történetének főbb adatait.*”

A településtörténet ezen változata egy fekete támlájú, 48 oldalas kapcsos emlékkönyv 1-től 45-ig gondosan számozott lapjára íródott. A számozás az emlékkönyv lapjainak felső felén, középeken, két hosszabb vonal között található, a falutörténet szövegét pedig a számozás alatt található, vonalzóval meghúzott keretbe írták. A szöveg terjedelme átírás után mintegy 14 gépelt oldalt tesz ki. A kézírás könnyen olvasható, csak itt-ott található benne néhány kihúzás és apróbb javítás. A szöveget elejétől a végéig tintaceruzával írták, csak az utolsó két oldal, a zárás és egy, a számozott oldalak után írt jegyzet készült ceruzával. Ezek a sorok – az eltérő írásképből és íróeszközből kiindulva – valószínűleg később, a kézirat lezárása után íródtak. A zárásban azoknak mond köszönetet, akik munkája elvégzése során segítséget nyújtottak: „*Mielőtt befejezném e történetet, köszönetet kell mondjak Tekintetes Koncz József nyugalmazott tanár úrnak, ki a collégium könyvtárát, és méltóságos Gróf Teleki József úrnak, ki a Teleki oklevéltárt szíves készséggel bocsátá rendelkezésemre.*”

A következő, számozatlan oldalon olvasható jegyzet és a hozzá mellékelte vázlat pedig Téglás Gábornak a Leányvár körül 1907. október 1-jén végzett kutatására vonatkozik.

A szöveg – rövidege miatt is – nem tagolódik alfejezetekre. Ennek ellenére a 20. század első felében a térségben született többi falutörténet szerkezetét követi. A község földrajzi helyzetének meghatározása, táji besorolása után említést tesz a térség korai, kelta, dák és római kori történetéről és ennek a korszaknak a régészeti és a szájhagyományban élő emlékeiről. Ezt követően a község birtokosait és a település történetének alakulására tett hatásukat vázolja. Ezt követően áttér a község nevezetességeinek és a hozzájuk fűződő legendák bemutatására. A Várhegy határában lévő egykori vár, a Leányvár három, a csodás gyógyulás helyszínéül szolgáló Jézus kútja és az 1848-as szabadságharc

⁴⁹ 1. *Vásárhelyi Hírlap* 2010. október 14.; 2011. július 29., ill. *Népújság* 2008. május 6.

idején a templom harangjának elrejtéséről szóló Harangos-tó legendáinak bemutatására kerül sor. A falutörténet a település nemzetiségi és birtokviszonyainak bemutatásával folytatódik, majd az egyházak és a nevelésügy történetének és állapotának rövid bemutatásával zárul. A kéziratot tartalmazó füzet jelenleg Adorjáni Károly legkisebb leányának tulajdonában található.

A tanító forrásfeltáró munkáját megzavarta az első világháború kitörése, illetve a hat évig tartó hadifogság, de szabadulása után ismét hozzálátott a kutatómunka folytatásához. Az újabb falutörténet szövegét 1943 augusztusában véglegesítette. A szöveg egy vonalas füzet 1-től 71-ig számozott lapjain olvasható. Az írás egyenletessége, a javítások csekély száma és az írásképp arra enged következtetni, hogy a településtörténet szövegének letisztázott változatával van dolgunk. A falumonográfiának ez a változata nemcsak terjedelmét tekintve háromszor nagyobb az első változatnál (mintegy 43 gépelt oldal), de kidolgozottság szempontjából is jelentős eltérést mutat. A falu története 13 kisebb-nagyobb fejezetre tagolódik, az első változat által érintett témakörök (a község fekvése és története, az egyházak és az iskolaügy) mellett/után külön fejezet foglalkozik a községben lakó parasztok státusának és a gazdálkodásforma alakulásával. Ezt követi a település határneveinek – 68 pontba szedett – felsorolása, majd a község hősi halottainak névsora és a fontosabb családnevek bemutatása. A tizedik fejezet a település birtokmegosztásáról szól, a két ezt követő pedig a szövetkezeti mozgalom kialakulásával és a fontosabb szövetkezeti formák (gazdakör, tejszövetkezet, hitelszövetkezet, Hangya Szövetkezet) bemutatásával foglalkozik. Az utolsó fejezet pedig a falu népéletével (foglalkozásával, erkölcsével, viseletével és szokásaival). A falutörténetnek ez a változata kétoldalmi előszót és pár soros zárszót is tartalmaz.

A településtörténetet tartalmazó füzet az örökösödési folyamat során levált a családi irattár többi részéről és az egyik, Magyarországra elszármazott családtag tulajdonában van, a család Marossárpatakon élő tagjai a szövegnek csak egy fénymásolatát őrzik.⁵⁰ Az itt közölt szöveg átírása ez alapján készült.

A szerző a szövegeket a korabeli helyesírási szabályokat követve, az akkori irodalmi nyelven írta. Tájszavak vagy népies kifejezések csak ritkán fordulnak elő. Jelen van viszont az archaizáló hajlam, az elbeszélő múlt gyakori és a latin kifejezések és terminusok alkalmi használata. A cz betűkapcsolatot (digráf) szintén sűrűn használja a szerző. A falutörténetek szövegét, főleg a bevezető és a záró részeket a patetikus hangnem jellemzi.

3.4.3. A történetírás értelme, szerzői intenciók

A fent elmondottakból elég nyilvánvaló, hogy Adorjáni Károlyt tanítói pályája során végigkísérte egy, a település múltjának feltámasztására, történelmének megkonstruálására

---

⁵⁰ A másolat készítése során a szöveg második és harmadik oldala kimaradt, ezeket utólag az egyik családtag pótolta, kézírással lemásolta a hiányzó két oldalt.

és ennek a történelemnek a birtoklására irányuló erős vágy. Ez készítette arra, hogy időről időre hozzálasson a település történelmének megszerkesztéséhez, hogy kísérletezzon a stílus, a forma és a terjedelem eszközeivel.

De milyen vágyaknak köszönhetően születik meg ez a történelem? Milyen vágyakra és okokra vezethető vissza? Szerzői intencióit a falutörténet két terjedelmesebb szöveg-változatának ismételten megfogalmazta, újrafogalmazta. Célja – ahogy azt az első változatban írja – az, hogy a falu múltjának felkutatása révén *felmutassa keletkezését és fejlődését*, hogy ezáltal *új képet adhasson a jövőndőnek*: *„A múltba világító varázsflákyára lenne szükségem, hogy belátva annak sötét kódébe, hű képét adjam községem keletkezésének, fejlődésének: történetének. Mivel ezzel nem bírok, csak tehetségemre vagyok utalva, hogy a régi nagy emlékeknek ma már csak romjaiból, a régihez képest a parányi képekből következtessen [ki a] múltat, és ezt összekötve a jelennek, az elavult kép foszlányaiból, ha nem is a teljesen hű, de mégis új képet adhassak a jövőndőnek.”*

A szerző tehát kiindulópontokat keres, melyekre építeni lehet, amelyek segítségül szolgálnak a jelen döntéseinek meghozatalában. A történelem megszerkesztése tehát a szerző által vallott életeszemély példával való megerősítése, igazolása céljával történik. Azáltal, hogy a település múltjával és az elődökkel foglalkozik, saját eredete iránt érdeklődik. Az elődök tetteinek számbavétele révén saját feladatának megfogalmazására és e feladat igazolására törekedik.

Az 1943-ban készült falutörténet előszavában pedig a következőket írja: *„Érzem és tudom, hogy munkám hiányos és sok tekintetben nem tudtam eleget tenni vállalt feladatomnak. Azonban látom, hogy falvaink fiatalabb nemzedéke, aki ősi ruházatát és szokásait újjal cserélte fel, nem törődik már a hagyományokkal, a legendákkal sem. Igyekeztem megmenteni a jövő számára, amit lehetett.”*

Ebben a szövegrészben a szerzőben munkáló intenciók újabb dimenziója sejlik fel. A hagyományok, az *embert meghatározó múlttá lett jelen* (I. Weil E. 2004. 27.) elvesztésének lehetősége miatt érzett félelme sarkallja írásra. Nem véletlen, hogy a falutörténetnek ez a változata jóval részletesebben foglalkozik a népelet bemutatásával.

Az itt létrejött történelem tehát intencionális történelem. Az értékek megőrzése, az *„elmúlt idők titokzatos homályából”* felszínre hozott életminták felmutatása mellett – történelemcsináló tevékenysége révén – ő maga is mintául kíván szolgálni a falu majdani vezetői számára. Mint írja, munkáját annak reményében végzi, hogy *„talán később akad valaki, aki a hiányokat pótolja s tökéletesebb munkát ad népünk kezébe.”* A falutörténet szövegét pedig ezekkel a sorokkal zárja: *„Hiszem, hogy a jövőben is akad majd olyan faluvezető, aki a legjobb lelkiismerettel fogja pótolni az esetleges hiányokat és folytatni fogja az újabb események megőrkítését.”*

Ugyanakkor nemcsak arra kapunk választ, hogy a szerző miben látja a történelemírás értelmét, hanem arra is, hogy milyen történelemdefinícióval operál. A falutörténet második, terjedelmesebb változatának utolsó előtti bekezdésében ugyanis ezt írja: *„A történelem az események és változások örök folyamata, melyet lezárni soha sem lehet. Minden napnak megvan a maga eseménye. A történelmi eseményeket különböző szempontok szerint lehet megítélni,*

de legtöbbször még az oknyomozás sem tudja megállapítani azon titokzatos mozgató erőket, melyek az eseményeket és változásokat előidézik.”

Ez ahhoz a történelemfilozófiai felfogáshoz áll közel, mely szerint a történelem események soraként önmagában, ebben a folyamatban létezik, a történelemmel való foglalkozás, a történetírás pedig az a tevékenység, mely során az események sorából különböző szempontok alapján egyeseket kiválasztunk (l. Weil E. 2008. 27.). A történetírás révén létrehozott történelem döntés eredménye (Weil E. 2008. 29.), de ez a döntés magához a kauzalitáshoz nem képes teljes mértékben hozzáférni, az igazságot a múltat illetően nem tudja megragadni (Weil E. 2008. 39.).

3.4.4. A forrásfeltárás és a történelemszerkesztés technikái

A szövegek nemcsak az intenciókra, de a falutörténet szerkesztésének és a forrásfeltárás technikáira is reflektálnak. Legtömörebben a második szövegváltozat záró soraiban, ahol a következőket olvashatjuk: *„Egy község történetét az elmúlt idők titokzatos homályából, hagyományokból, a következtetésekből, a található okmányokból és a jelen eseményeiből hozzuk össze, hogy ami még megmenthető, átadjuk a jövőnek.”*

Mint ezekből a vallomásokból kiderül, a kutatás első szakasza a guberáló tevékenységéhez hasonlít (l. Certeau M. 2008. 137.), amikor az általa elérhető levéltárakban és forrásmunkákban, az egyház tulajdonát képező tárgyakon, a régi épületek falaiban található emléktáblák szövegében és a település idős embereitől hallott legendákban található nyomok és utalások összegyűjtése mellett a község határának bejárására és a Téglás Gábor régészeti, valamint Szentpéter Zsigmond geológiai kutatásaiból származó eredmények számbavételére is sor került. A vizsgálat kiterjedt a református egyház levéltárára, Teleki József levéltárára, a marosvásárhelyi kollégiumi könyvtár köteteire, köztük Kővári László *Erdély építészeti emlékei*, Király Pál *Dácia*, Orbán Balázs *Székelyföld leírása*, a *Teleki-kódex* köteteire. A falutörténet első változatának bevezető soraiban a forrásfeltárás folyamatáról a következőket írja: *„Midőn azon megtiszteltetés ért, hogy készítem el községem történetét, készséggel ragadtam meg minden alkalmat, hogy múltját kiderítsem.*

Örömmel hallgattam az öregek ajkáról a szájhagyományt, bár oly kevés történeti beccsel bírtak, nézegettem az emlékeket, de róluk csak következtetni lehetett.

Egyházi emlékeink – bár azok is egyoldalúak – alig egy pár századdal előzik meg a jelent, pedig ezer évnek fényét és árnyát, változásait kellene felmutatnunk, hogy igaz, tiszta és hű történelmünk lehessen.”

A második, terjedelmesebb változat előszavában pedig így ír:

„Felkerestem községünk legidősebb embereit, hallgattam a különböző szájhagyományokat, hogy községünk múltjára nézve minél több adatot gyűjthessek össze.

Elhatároztam, hogy megkezdett munkámat tovább folytatom. Éveken át tanulmányoztam a különböző forrásműveket. Kővári László: Erdély építészeti emlékei, Király Pál: Dácia, Orbán Balázs: Székelyföld leírása, a Teleki kódex eddig megjelent és általában megkapható köteteit. Fel-

kutattam egykori emlékeinket, az anya-, család- és évkönyveinket, az egyházi klenódiumokat. Örömmel kísértem Téglás Gábor tanár urat községünk határának különböző részeire, sőt a szomszéd községekbe is. Lestem ajkának minden szavát, s jegyeztem tudományos megállapításait. Én vezettem őt a határunkban található római castrum helyéhez, melyet ő már régóta keresett. Vele tekintettem meg a római polgári telep helyét, s találtunk számtalan urnamaradványt.

Végigjártam határunkat Szentpéter Zsigmond – akkor még egyetemi adjunktus – úrral, aki geológiai szempontból tett itt kutatásokat. Mint nyitott könyvből olvasott nekünk a különböző föld- és kavicsrétegekből. Számtalan alakulatra s a vulkanikus erők maradványaira hívta fel a figyelmünket.

Célom megvalósítását megzavarta az első világháború és a hatévi szibériai fogságom, de hazajövetelem után újra megkezdtem az adatok gyűjtését. [...]

Legtöbb anyagot a Teleki kódexben találtam. A régi főúri családoknál történt birtokváltozások alkalmával a családi könyv- és levéltár is az új tulajdonos kezébe került, s ezáltal sok régi, értékes adat ment kézről kézre.

Nagy veszteség úgy a kódexre, mint a községünk történelmi adataira nézve, hogy a gróf Teleki Domokos úr kastélyának 1883-ban történt leégése alkalmával nagyon sok értékes könyv és okmány semmisült meg. [...]

Csak hosszabb tanulmány, megfigyelések, történelmi tények megállapítása, a mondák és szájhagyományok összegyűjtése után foghatunk hozzá egy ilyen kisebb szabású munkának is a megírásához.”

A források feltárása és a belőlük nyert adatok összegyűjtése, azaz a történelmi tények kiválasztása és a történelemcsinálás (szövegszerkesztés) során Adorjáni Károly a Kacsó Sándor nevéhez fűződő, Brassó környékén kibontakozó Általános Gazdasági és Ipari Szövetkezet által szerkesztett falukutató kérdőívet⁵¹ használta mintául:

„Az összegyűjtött adatokat a brassói Agisz által kiadott Falumonográfiák kérdőíve utasításai szerint igyekeztem csoportosítani. [...]

Ne legyen feltűnő, ha egyes megnevezéseknél a nép nyelvét, sőt az egyik határrésznél a nép által használt drasztikus kifejezést írtam, mert az Utasítás szerint »Minden használt név (még a pikáns is) feljegyzendők«.

3.4.5. Adorjáni Károly írói habitusa és hatása a helyi közösségre

Adorjáni Károly számára – hivatásából adódóan – az írás a mindennapok részét képezte. Rendszeresen készített leckevezetéseket, beadványokat, jelentéseket és beszámolókat az egyházközség és az iskolaszék számára. Az első világháború alatt családjával folytatott le-

⁵¹ Ez a szövetkezeti mozgalom az Orbán Balázs-jubileum alkalmából egy falumonográfia-sorozattervet dolgozott ki, mely nagyvonalú állapotrajzot kívánt adni a romániai magyarság életéről. A cél érdekében átdolgozta és kibővítette az Erdélyi Fialatok falukutató kérdőívét, mely, ha a megvalósításig nem is jutott el, de hozzájárult az erdélyi magyar önismereti irodalom kialakításához és számos kisebb-nagyobb helytörténeti munka létrejöttét inspirálta (l. RMIL I. 1981. 34–35.).

velezést, hazatérése után pedig a közösségsszervező munka révén került rendszeresen kapcsolatba az írással. Az írás azonban nem csupán a mindennapok szervezésében töltött be szerepet. A helytörténetírás mint a múlt háziiasításának, megszélesítésének és birtokbavételének aktusa a helyi elit 1903-ban, egy iskolai gyűlés alkalmával tett felvetése nyomán vált írótevékenysége részévé. Ekkor határozta el, hogy elkészíti a település rövid történetét, és ez volt az az impulzus, mely évekre meghatározta írói magatartását. A falutörténet elkészítése után sem hagyta abba a település múltjára vonatkozó adatok gyűjtését, összeírását, s az összegyűlt anyagból az 1940-es években ismét elkészítette a település történetének kibővített változatát. Emellett a Maros-Torda Megyei Általános Tanítótötestület Elnöksége által az 1905. évre kitűzött pályázatára *Haladni akarsz? Tenni! legyen jelszavad* jelígevel pályamunkát készített a háziiparról és annak hasznosíthatóságáról, azzal a célja, hogy számba vegye azokat a módszereket és eszközöket, melyek révén az iskola és a tanító a nép között terjesztheti, és ez által a létfenntartás eszközévé teheti a háziipart. A szöveg egy fekete borítójú füzetben található, terjedelme 59 oldal, a füzet belső borítóján pedig a következő jelzet olvasható: 113-1904/5.

Adorjáni Károly ezeket az írásait oktatói tevékenysége idején iskolai segédletként hasznosította, de miután kisebbik lánya szintén a helyi tantestületben kapott kinevezést, írásai ezt követően is használatban maradtak. A családi irattár tanúsága szerint további helytörténeti tárgyú fogalmazások mintájául és forrásául szolgáltak. 2011-ben pedig az 1943-ban írt településtörténet szövegét, apróbb változtatásokkal beemelték a település történetéről frissen szerkesztett kötetbe. A szöveg itt nyerte el, több mint 60 évvel megszületése után, végérvényesen azt a funkcióját, melyet szerzője szánt neki.

3.5. Összegzés

A marossárpataki falutörténeteket és használatukat vizsgálva két fontos megállapítás tehető. Egyrészt az válik láthatóvá, hogy egy közösség számára nemcsak az bír jelentőséggel, hogy kinek a neve kerül bele a falutörténetbe, hanem legalább ennyire fontos az is, hogy ki írja ezt a történelmet. Másrészt úgy tűnik, hogy a múlt birtokbavételének és a lokális történelem megszerkesztésének vágya attól, hogy valaki egyszer elkészítette, még nem jut nyugvóponttra. A korábban készült településtörténetek mintául szolgálnak az újak számára, adataik beépülnek az újabbak szövegébe, s ezáltal az egyes szerzők és szövegek konfliktuális viszonyba kerülnek egymással.

Az Adorjáni Károly által készített falutörténet, azáltal, hogy a településről 2011-ben készített monográfiában helyet kapott, ismételten átértékelődött. A korábban szűk körben, az iskolában, majd csak a családban használt szöveg a tágabb faluközösség elé került. Az egyes használati kontextusok a szöveg státusát/értékelését is meghatározták. Megírása idején olyan alkotásnak számított, mely egy település múltját kívánta megörökíteni – történelemként volt értékelhető, ezt követően oktatási segédlet lett, majd a család egyik őstől származó szép szöveg. 2011-ben pedig az előbbieket sajátos keveréke. Expliciten modellül

szolgál a kötet szerkezetének kialakításában és a kötetben tárgyalandó témák kiválasztásában, külön fejezet, önálló tanulmány a kötetben belül,⁵² mégis mindenekelőtt a múlt egy darabja, vagyis olyan régi irat, mely a többi, a kötetben idézett levéltári irathoz hasonló státussal rendelkezik: forrásértékű dokumentum. A történelemcsinálás eszköze, de nem a történelem maga. Ilyen körülmények között szerzője is inkább (szem)tanú vagy adatközlő, és nem a történelem helyi specialistája. Ebből a szerzőt és a szöveget egyaránt ért státusvesztésből adódik, ezzel magyarázható, hogy a család megítélése nem egyértelmű a szerkesztők ama gesztusát illetően, mely révén Adorjáni Károly írását a falutörténetbe a fent jelzett módon beillesztették. Itt valójában ugyanaz a szemlélet érvényesül, melyről a Kiss János által a helyi újságban megírt cikk kapcsán már értekeztünk (l. fentebb).

A marossárpataki közösségben a lokális történelem megszerkesztésének feladata a tanító státusához rendelődik hozzá. A tanító az a személy, aki a szavak világában nem csak eligazodik, de rendelkezik gondolatai írásba öntésének tudásával is. A közösség nemcsak a tanítóban látja a lokális történelem specialistáját, de el is várja tanítóitól, hogy ilyen tevékenységet végezzenek.

4. Végző következtetések

Annak ellenére, hogy a településtörténetet egy személy vagy egy szűk munkacsoport készíti el, a településtörténet alapjául szolgáló narratív bázist és interpretációs modellt mindig egy emlékezőköztség, vagy még pontosabban interpretív közösség alakítja ki és tartja mozgásban, az ismétlődő témaorientált történetmondás révén.

A településtörténetek szövegei egyszerre progresszív és repetitív szövegek. Bár szerzőik a korábban készült falutörténetek anyagából építkeznek, mégis ezekkel szemben fogalmazódnak meg. Rivalizálnak velük, pontosítják, kiigazítják vagy megcáfolják azok kijelentéseit. Ugyanazokra a forrásokra támaszkodnak, de a felhasznált források adatait folyamatosan átértékelik, újraértelmezik. A település egymást követő történeteinek szövegei megismétlik az előzőek állításait, de folytatják és továbbírják azokat, az elbeszélt múltat újra és újra közel hozzák a jelenhez.

Az elemzett falutörténetek szerzői három eltérő technikát alkalmaznak a lokális történelem megszerkesztése során. Adorjáni Károly a textualizálás során a helyi történeteket el-távolítja magától és eredeti közegüktől. Igyekszik egy olyan tudományos szöveget létrehozni, mely külső szempontok szerint értelmezi a helyi valóságot. Mózes András ezzel épp el-entétes technikát alkalmaz. A történeti adatokat autobiografikus keretbe helyezi, domesztikálja és perszonalizálja azokat. Míg az előbbi technikára a szövegszerűség, ez utóbbira az élményszerűség jellemző. A háromszög harmadik csúcsát a Berekméri D. István alkotói

⁵² Akár azt is mondhatnánk, hogy könyv a könyvben.

technikája képezi, akinél a történetmondás ritualizált formát ölt. Az, hogy Sáromberke történetét verses formában írta meg, azt jelzi, hogy az írás révén a lokális történelmet – az előbbiekkal ellentétben – nem megörökítésre (l. az emlékek kihelyezése), hanem előadásra (elszavalásra) szánta. Az írás művészete mellett itt az előadás művészete is jelentőséget nyer.

5. A közlésről

Az adattárban két Maros menti település, Marossárpatak és Sáromberke öt szerző összesen hat kéziratostörténelmét tesszük közzé. Marossárpatakról három, a 20. század elején született szöveget közlünk. Ezek mindegyike Rend Mária tulajdonában található. Kettő közülük Adorjáni Károly tanító munkája, a harmadik szerzője ismeretlen. Sáromberkéről szintén három szöveget teszünk közzé: Mózes András egykori teológiai professzor egy rövidebb írását, Szabó Miklós történész rövid összefoglalását és Berekméri D. István történelemtanár verses monográfiájának első változatát.⁵³ Mózes András *Adatok Sáromberke történetéhez* című, négykötetes munkájának közlésétől itt terjedelmi okok miatt eltekinttünk.

Mivel az egyes írások szövege eredetileg is jól szerkesztett volt, éppen ezért az átírás során a szövegek eredeti szerkezetén nem változtattam. A szövegek átírása során a korabeli helyesírás szabályai szerint írott szavakat a mai normák szerint átírtuk, a helyesírás következetlenségeit kiigazítottuk, a rövidítéseket pedig feloldottuk. A nyelvjárási sajátosságokat viszont megőriztük. Mivel az átírás eleve lehetetlenné teszi az eredeti írásképeknek a tökéletes visszaadását, a kéziratokban használt sajátos írásjelek, az aláhúzások, kihúzások, későbbi betoldások, javítások, kiemelések jelzésétől szintén eltekintettem. Ezek jelzése ugyanis olvashatatlanná tette a szöveget. Az átírás során tehát a következő változtatásokat eszközöltem: (1) korrigáltam a kis- és nagybetűk következetlen használatát, (2) a helyesírási hibákat kijavítottam, valamint a korabeli helyesírással írt részeket a mai normákhoz igazítottam, (3) az indokolatlan szóismétléseket elhagytam, (4) a rövidítéseket feloldottam, (5) a nyelvjárási sajátosságok érzékeltetése miatt viszont nem javítottam azokat a szavakat, melyek esetében ez indokoltnak látszott.

Az egyes szövegek írásbeli sajátosságaiknak az érzékeltetése végett a közzétett szövegekről digitális másolat készült, melyet a kötethez tartozó DVD-mellékletben teszünk közzé, melyet ezúton ajánlunk az írásbeliség iránt érdeklődő kutatók szíves figyelmében.

Az olvasást, valamint a további kutatást megkönnyítendő függelékben helyeztem el a táj- és jövővényszavak mutatóját, valamint a helynévmutatót.

---

⁵³ A verses falutörténet egy terjedelmesebb – előszóval, utószóval és képmellékletekkel ellátott változata – kiadásban is megjelent. Erről l. a tanulmányt.

Irodalom

ASSMANN Jan

1999 *A kulturális emlékezés. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban.* Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.

2006 *Uralom és üdvösség. Politikai teológia az ókori Egyiptomban, Izraelben és Európában.* Atlantis Könyvkiadó, Budapest.

BAUSINGER, Hermann

1995 *Népi kultúra a technika korszakában.* Osiris Könyvkiadó, Budapest.

BENSA Alban–FABRE Daniel

2001 *Une histoire à soi: figurations du passé et localités.* Collection Ethnologie de la France 18. Ed. de la Maison des Sciences de l'Homme, Paris.

BEREKMÉRI Edmond–GÁLFI Tibor

2011 „Sok víz lefolyt a Maroson...” *Marossárpatak: egy hagyományörző település múltja és jelene.* Marossárpatakért Egyesület, Marossárpatak.

CERTEAU, Michel de

2008 Történelem és struktúra. In: TAKÁCS Ádám (szerk.): *A történelem anyaga.* Francia történelemfilozófia a XX. században. Atelier füzetek 6. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 137–144.

DÁVID József (szerk.):

1941 *Székelyszék írásban és képekben.* Az előszót írta Dr. TÖRÖK Andor. „Kalács” Könyvkiadó Vállalat, Budapest.

FABRE Daniel

2000 *Domestiquer l'histoire. Ethnologie des monuments historiques.* Collection Ethnologie de la France 15. Ed. de la Maison des Sciences de l'Homme, Paris.

GYÁNI Gábor

2007 Mítoszban, folklórban és történelemben elbeszélt múlt. A múlt többféle elbeszélhetősége: változó időbeliségek. In: SZEMERKÉNYI Ágnes (szerk.): *Folklór és történelem.* Folklór a magyar művelődéstörténetben Akadémiai Kiadó, Budapest. 9–17.

GYŐRI Klára

1975 *Kiszáradt az én örömem zöld fája.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

HARTOG, Francois

2006 *A történetiség rendjei. Prezentizmus és időtapasztalat.* Atelier füzetek 6. L'Harmattan Kiadó, Budapest.

HITES Sándor

2003 Hozzáértés, köztudalom, dilettantizmus: történetírás a 19. században. In: BICZÓ Gábor (szerk.): *Antropológia és irodalom. Egy új paradigma útkeresése.* Csokonai Kiadó, Debrecen. 241–251.

LEPENIES, Wolf

2001 Irodalom és tudomány közt félúton. *Szofi, Szociológiai Figyelő* II. (1–2) 53–61.

LYONS, Martin

2008 The Reading Experience of Worker-Autobiographers in Nineteenth-Century Europe. In: Uő.: *Reading Culture and Writing Practices in Nineteenth-Century France*. Toronto–Buffalo–London. 111–138.

LYOTARD, Jean-François

1993 Széjegyzetek az elbeszéléshez. In: HABERMAS Jürgen–LYOTARD Jean François–RORTY Richard (szerk.): *A posztmodern állapot*. József Műhely, Budapest. 146–150.

KESZEG Vilmos

2005 Az etnográfiai leírás mint olvasmány a helyi társadalomban. In: SZEMERKÉNYI Ágnes (szerk.): *Folklór és irodalom. Folklór a magyar művelődéstörténetben*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 315–339.

2007 A történelmi emlékezet alakzatai. In: SZEMERKÉNYI Ágnes (szerk.): *Folklór és történelem*. Folklór a magyar művelődéstörténetben Akadémiai Kiadó, Budapest. 18–43.

2008 *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség*. Kriza János Néprajzi Társaság–Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár. 329–330.

KESZEG Vilmos (szerk.)

1999 *Kicsiny dalaim. Népi költők antológiája*. Erdélyi Gondolat, Székelyudvarhely.

KISS István

1998 *Vizek sodrásában. Egy mezősegi falu és népe krónikája*. A kéziratot gondozta Gazda József. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda.

KRISTÓF Ildikó, Sz.

2002 A számoktól a (jogi) szövegekig: alfabetizációtörténet, olvasástörténet vagy kommunikációtörténet. In: HUDI József (szerk.): *Alfabetizáció az újkori Magyarországon*. *Acta Papensia* II. (1–2) 3–30.

MAJOR Miklós

1999 Koszorúba font gabonakalászosok. Szabó Miklós, szilágybagosi parasztkrónikás naplójegyzetei a 20. század második feléből. In: KESZEG Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 7. Írás, írott kultúra, folklór*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár. 200–215.

MARK, Vera

1997 L'écriture de soi entre Histoire et autobiographie. In: FABRE, Daniel (dir.): *Par écrit. Ethnologies des écritures quotidiennes*. Collection Ethnologie de la France 11. Edition de la Maison des Sciences de l'Homme, Paris. 361–375.

MÓZES András

1971 Sáromberke helynevei. *Nyelv és Irodalomtudományi Közlemények* XV. 1. 131–133. é. n. *Adatok Sáromberke történetéhez I–IV*. Kézirat. Sáromberki Református Egyházközség Levéltára.

NORA Pierre

2010 *Emlékezet és történelem között*. Napvilág Kiadó, Budapest.

ORBÁN János

2005 A sáromberki református templom építéstörténete. In: KOVÁCS Zsolt (szerk.): *Erdély XVII–XVIII. századi építészetének forrásaiból*. Scientia Kiadó, Kolozsvár. 169–210.

VAJDA András

2006 Irodalom és tudomány között: egy verses helytörténeti kismonográfia. In: ILYÉS Sándor–JAKAB Albert Zsolt (szerk.): *Lenyomatok. Fiatal kutatók a népi kultúráról* 6. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár. 9–32.

2005 Egy településmonográfia: adattár és alkotás. In: SZEMERKÉNYI Ágnes (szerk.): *Folklór és irodalom. Folklór a magyar művelődéstörténetben*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 350–353.

VITA Zsigmond

1992 Mózes András (szócikk). In: *Romániai magyar irodalmi lexikon* 3. Kriterion–Gondolat Kiadó, Kolozsvár. 642.

WEIL, Eric

2008 A történelem iránti érdeklődésünkről. In: TAKÁCS Ádám (szerk.): *A történelem anyaga*. Francia történelemfilozófia a XX. században. Atelier füzetek 6. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 27–45.

***

1994 *Sáromberke 1319–1994*. Sáromberki Református Egyházközség, Kolozsvár.

Adattár

SÁROMBERKE TÖRTÉNELMEI

Mózes András: Sáromberke és református egyházának rövid története

I. Községünk a tájban

Sáromberke Maros (Maros-Torda) vármegyében, a megyei székhelytől 13, Szászrégen várostól 19 kilométernyi távolságban, az észak–dél irányú, ma már aszfaltozott ország- és vasút mentén fekszik. Természetes határai nagyjából: Keleten a Capu-deal, Nyugaton a Maros, északi szomszéd közséje Gernyeszeg, keleti Erdőszengyel, déli Nagyernye, nyugati Marossárpatak, valamennyi alig két kilométernyire Sáromberkétől.

Nevét, a néphagyomány szerint, a község északi vége táján, az országúttól nyugatra, azaz Marossárpatak felé vezető, ún. Kútutca kezdetének a bal oldalán felbuzgó kitűnő forrás mellett nyerte. Ugyanis az áruikkal vásárokra járó fazekasok e kút mellett etettek, itattak, ittak, pihentek, néha estétől reggelig is. Szórakozásból sárfigurákat is készítettek. Kora hajnalban tovább mentek, hátrahagyva ügyes kezük bizonyosságait. Reggel a helységből legelőbb kútra siető ember azonnal felfedezhette a készítmények közül a legérdekesebbet, örömmel kiáltott fel: né, sáromberke! Ez lett a falu neve.

Az oklevelek azonban mást mondanak.

A legrégibb feljegyzést az 1228. évből találtuk: Saromberc.

1319-ben: Saromberg, possessio Sarumberk.

1332–1337, a pápai tizedlajstromban: Saiumberg.

1418-ban: Sarumberek.

1668-ban, I Apafi Mihály fejedelem naplójában: Salomberg.

A XVIII-ik századtól kezdődőleg: Sáromberke.

Román elnevezései a következők:

A környező falvakban élő románok ajkán: Saromberc.

1918–1926-ig: Bercu, Dumbrăvioara.

1926-tól: Dumbrăvioara.

Vasútállomását 1918–1926-ig Tinoasa-nak nevezték.

A község és határa keletről nyugatra haladva, hármas tagozódást mutat. Mindenik hajlat alatt kitűnő és bővíző források vannak. A középső hajlaton helyezkedik el a település.

Hegyei nincsenek, erdeje sem sok. Legelője kevés, de jó, valamint szántója és rétjei is kitűnőek.

Határának kiterjedése 1577 katasztrális hold és 1486 négyszögöl, mely területnek az 1848-iki jobbágyfelszabadulás után is csak 2/3-ad része volt a népé, 1/3-ad része pedig az uradalomé.

Telekkönyve hét dűlőt ismer:

1. Belsőség
2. Fenék
3. Kert-Mege
4. Mikó
5. Sulymos
6. Rét
7. Szilas

Jól megkülönböztethető helyneveinek a száma 309. Helynevei közül kettő történelmi nevezetességű. A „Harangos-tó” nevét onnan vette, hogy a tatár, később török-tatár dúlások idején a harangokat ide rejtették el.

A második a „Táborhely”, mely az egykor Malomároknak a Marosba való visszakanyarulatának dél-keleti környéke előtt terül el, s hihetőleg itt a Libáncs közelében, a víztől eléggé védett és szép helyen táborozott Ali-basa, s I. Apafi Mihályt itt, a Táborhegyen tette fejedelemmé (1661).

A szomszédos Gernyeszeg község a praedium szerepét töltötte be az elmúlt századok folyamán. Hozzá tartozó helységek: Sáromberke, Ebes, Libáncs és Nebáncs voltak. Ez utóbbi három közül Libáncs létezik a jelenben, két család lakta tanyajelleggel.

Első ismert birtokosává II. Endre király (1205–1235) Kacsics-ot tette.

Aztán nevezetesebb birtokosai: a Becse nemzetségből való Somkerek-i Erdélyiek, s közülük Somkerek-i Erdélyi Antal, ki 1405-ben Zsigmond királytól nyeri Gernyeszeget, s ezzel együtt „Sáromberke városát”, Ebessel, Nebánccsal és Libánccsal együtt.

Az adománylevél értelmében Somkerek-i Antal Sáromberkén vámot szedhetett; s mert a székel katonák élén elkísérte Zsigmond királyt Németországba, hol német-római császárrá koronázták (Aachen 1414), majd Konstanczba, hol Husz Jánost halálra ítélték és megégették (1415), szolgálataiért pallosjogot, sáromberki birtokán minden szerdán hetivásárt és évenként két országos vásárt engedélyezett a király.

Nevezetesebb birtokosai még a Telekiek.

A törökparti Teleki Mihály a német-párti Bánffy Dénest – aki bírta Gernyeszeget is –, „megnotáztatta”, I. Apafi Mihály pedig 1674-ben lefejeztette, s Gernyeszeget tartozékaival, tehát Sáromberkével együtt Teleki Mihálynak adományozta. Ettől örökölte fia, Sándor, aki aztán 1754-ben fiára, Teleki Sámuelre, a később erdélyi nagy kancellárra hagyta Sáromberkét. Ő lett a református egyház nagy patrónusa, mai templomunk építője, a marosvásárhelyi Teleki Téka alapítója, kinek a sáromberki régi temetőben levő kriptáját az állam 1967. évben műemlékként restauráltatta. Kiemelkedő személy még a családból Teleki Samu afrikai utazó, aki 1886 és 1888 között felfedezte a kongói Teleki-vulkánt, meg a Rudolf és Stefánia tavakat, amelyeket az akkor trónörökös pár tiszteletére nevezett el.

A község közlakóinak nevét a XVIII. század első harmada előtt alig ismerjük. Azóta az anya- és jegyzőkönyvi feljegyzésekből már egyre inkább. A Berekméri, Vajda és Mózes családnevek tekintethetők a legrégebbieknek.

A község lakói magyarok, foglalkozásukra nézve a legutóbbi időig gabonatermelő földművesek voltak. A XIX. század végén, illetve a XX. század elején marha-, főként borjúkereskedéssel, s többen cukorrépa termesztéssel is foglalkoztak. Jelentős azoknak száma, akik szolgálatba állással keresték kenyerüket, kevesebben az ipar felé fordulással. Kivándorlással is többen próbáltak szerencsét az I. világháború előtt.

Az első világháború után némi földhöz jutottak még, s a gazdálkodás, állattenyésztés, sertéstartás, ipari növények termesztése következtében az építés megindul.

A II. világháború 35 áldozatot követelt. A háború vége felé, a hadszíntérnek községünkhöz érésekor, a falu lakosságának 90 százaléka a kiürítés, menekülés viszontagságait élte át, melyből visszatérve, hozzáláttak a szétesett élet újrakezdéséhez.

Jelenleg a lakosság 40 százaléka a termelőszövetkezetben dolgozó földműves, 60 százaléka pedig különböző foglalkozású havi fizetéses, legnagyobb részt Marosvásárhelyre járó munkás.

A település kiterjedése 1920-ban kétszer akkora, mint 1890-ben, s ma az utóbbinak négyszerese. Falunk bő és értékes földgázlelőhely.

Népes és jól felszerelt általános iskolája van.

Mezőgazdasági-gépészeti szakiskolával rendelkezik.
Közművelődési háza korszerű és tágas.
Vasútállomása, postája központi jellegű.
Fogyasztási és hitelszövetkezeti élete az első világháború előtti időre nyúlik vissza. Jelenlegi kereskedelmi komplexei viszonylag megfelelőek.
Közigazgatásilag Nagyernye községhez tartozik.
Összlakóinak száma 1968-ban 1350 lélek.

II. A község felekezeti szempontból

Két temploma van, egyik a református, másik a római katolikus.

1. A református egyház anyaegyházközség, 1785-ben téglából épült templommal és közvetlen mellette, téglából épült (1913) lelkészi lakással.

Hozzá tartozó leányegyházközség téglá templommal Erdőszengyel.

A templom mellett ott van az egykori tanítói lakás és egytantermes iskola, melyet Teleki Sámuel végrendeleti meghagyásából fia, Teleki Ferenc építtetett 1824-ben. Iskolai oktatás feltételezhetőleg 1751 óta van, mely időtől ismeretesek a „mesterek” (kántortanítók) nevei.

2. A római katolikusoknak van egy 1904-ben téglából épült templomuk, s leányegyházként (filia) Nagyernyéhez tartoznak.

Más templom a faluban nem volt és most sincs.

A lakosság felekezet szerinti megoszlása

I. Református	1100 lélek
II. Római katolikus	200 lélek
III. Ortodox	15 lélek
IV. Ágosta evangélikus	2 lélek
V. Unitárius	2 lélek
VI. Adventista	2 lélek
VII. Felekezeten kívüli	29 lélek
összesen:	1330 lélek

III. Községünk és a keresztyénség

Községünkben a nyugati, illetve a római katolikus keresztyénség vert először gyökeret, csak azt nem tudjuk megállapítani, hogy éppen melyik évben.

a) Az első templom. A pápai tized-lajstrom 1332–1337-ik években Sáromberkét parokhiális helyként említi.

A parokhiális épület bizonyára a templom mellett állhatott. Hogy ez a templom, azaz a legelső sáromberki keresztyén templom hol, mikor, miből épült, hogy mekkora és milyen volt, sajnos, nem tudjuk. A XVIII. század második felében Teleki Sámuel patrónusnak szűkszavú egyháztelek-rendező tudósításából azonban valamit sejtethünk erről a templomról; éspedig azt, hogy a parókia nem volt az általa megjavított, majd általa újjáépített mai református templom mellett, hanem ettől számítva feljebb, azaz Gernyeszeg felé, a harmadik telken, vagy a negyediken, akkor ez első ker[esztyén] templom azon parókia mellett lehetett.

Ez a templom vagy elruinálódott, vagy az ellenség lerombolta, mert új templom építéséről beszélnek a feljegyzések.

b) A második templom. A második templomról már valamivel többet tudunk. 1453-ban “Sarombergh városában” – “in opido Sarombegh ecclesia parochialis B Michaelli archangeli fundata

Michael plebanus de Sarombergh.” Vagyis a kőből épült templomot az alapvető Mihály (sáromberki) plébános Mihály főangyal tiszteletére ajánlotta fel.

Egy későbbi feljegyzésből azt is megtudjuk, hogy ez a kőből épült templom fatoronnyal volt el látva, benne egy harang, valószínű az a nagyharang, mely ma is megvan a jelenlegi toronyban, s melynek majuszkuláris feliratát eddig nem sikerült megfejtenünk.

IV. Községünk és a reformáció

A városokból a környező falvak felé sugárzó reformáció hamar fényt gyűjtött a sáromberki nép lelkében is, az 1550-es évek elején. Székelyvásárhely (Marosvásárhely) és környéke reformátorául Göcsi Máté marosvásárhelyi lelkészt, a református egyháznak későbbi püspökét tekinthetjük.

Előbb a reformáció lutheri, majd kálvini irány híveivé lettek, s maradtak akkor is, mikor csak sok gyülekezet az unitárius irányzat mellett állott, hogy vagy ott maradjon végleg, vagy hogy pár év múlva visszatérjen.

A viszonylag korán reformátussá lett községünk lelkipásztorai azonban csak a XVIII. század elejétől ismeretesek.

V. A harmadik, azaz a mai református templom története

1787-ben lebontják a hívek a régi templomot, hogy anyagát felhasználva, az újat helyébe építhessék.

Az új templomnak, sajnos, csak a megrendelőjét ismerjük, de tervezőjét nem.

Az alapkö ünnepélyes letételéről Péterfi László, az akkori lelkész ezt jegyezte fel: „Ez esztendő július 28. napján kezdte építeni ezt az új templomot Széki Római Szent Birodalmi Gróf Teleki Sámuel, ennek a helységnek földesura. A nagy alapkövét a templom Észak-nyugati sarkába a »kedvességgel teljes« Domokos gróf és Mária grófnő (Teleki Sámuel gyermekei) helyezték el” ezzel a felirattal:

DEO ADORANDO SAM. S.R.I.C. TELEKI
SUSANN.C.BETHLEN CONIUGES
DOMONIC ET MARIA CARISS.
PIGNORA POSUERUNT A.D.
MDCCCLXXXIV. D. XXVIII.
IULII.

A bejárat fölötti kőtáblára vésve latin nyelvű felirat áll, melynek fordítása a következő: Ezt a templomot a szent vallásért a fundamentumtól fogva, a Teremtő, Megváltó és Megszentelő örök Istennek emelték és a szent szertartásokat az Isten Igéje és a Helvét Hitvallás szerint végző ekléziának ajándékozták örökre Széki Szentbirodalmi Gróf Teleki Sámuel és Felesége Iktári Gróf Bethlen Zsuzsánna. Krisztus életének 1785-ik esztendejében.

A templom II. József idejében, a főút mellé, Sáromberke piacára épült akkor, amikor még mindig tilos volt protestáns templomot magas harangtoronnyal és a főútról bejáróval építeni.

A templomot 1790-ben Eperjesi Zsigmond, akkori református püspök szentelte fel. Karzatára orgonát csak 1855-ben szereztek.

A templom körüli, egykor tágasabb cinterem, mely temetkezési hely is volt, 1772-ig töltötte be rendeltetését. Ez időtől kezdve Teleki, a patrónus, megnyitotta a ma már „régii temető” néven ismert temetkezési helyet, felépítette ugyancsak ebben az évben a családi kriptáját. Ma a cinterem csak a templom bejárata előtti és körüli kerítéssel bekerített virágos terület.

VII. Az egyházközség értékesebb műtárgyai

A már említett, XIV. vagy XV. század első feléből származó nagyharangon kívül, a kegyszerek közül a következő három darab említésre méltó:

Ezüst úrasztali tányér, Wesselényi Kata adománya, 1771.

Ezüst úrasztali fedeles kanna, Wesselényi Kata adományozta 1771.

Ezüsttalpas kehely, Teleki Sámuel és Iktári Bethlen Zsuzsanna adományozta 1774.

E három úrasztali klenódium egy erdélyi török szőnyeggel együtt 1900-ban elszállítottott a párizsi világiállításra és elismerő díszoklevelet nyert.

Egyházközségünknek két értékes erdélyi török szőnyege volt; mindkettőt 1925-ben eladták Teleki Károly helybéli földesúrnak százezer Lei-ért.

VIII. Az egyházközség lelkipásztorai

Mint már említettük, ezeknek a nevei csak a XVIII-ik század elejétől ismeretesek:

Sámsondi István 1702

Farczádi Mihály 1724

Szentgyörgyi Benjámín ?

Zabolai Mihály 1742

Péterfi László 1757

Antal János 1797

Benkő Zsigmond ?

Albert Márton 1804–1835

Albert Márton 1835–1843

Garda Márton 1844–1871

Zoltáni Imre 1871–1911

Zoltáni Pál 1911–1958

Nagy Géza 1959– [későbbi bejegyzés kézzel]

Sáromberke 1970, május hó

Szabó Miklós: Egy falu múltjából

1. Sarumberg-től Sáromberkéig

A Maros középső folyásának erdős-hegyes övezete, termékeny, széles völgye igen alkalmas volt a múltban is földművelésre és állattartásra, nem különben emberi települések alapítására. E vidéken évezredünk elején falvak sora alakult ki. Ezek egyike volt Sáromberke, mely a Maros bal partjának második teraszán épült az egykori Torda vármegye és Marosszék határán.

A helység kialakulásának körülményei a múlt homályába vesznek. Neve először Károly Róbert király 1319. július 23-án kelt újabb adománylevelében Sarumberg-ként. Honnan ered ez a németes (Sarumberg = Schar um Berg = Hegy körüli csapat) elnevezés? Szász település lett volna kezdetben? Tény, hogy 1464-ben, mikor Vízaknai Miklós erdélyi alvajda a falu birtokosai, Erdélyi Miklós és István kérésére kijáratta a Sáromberke és a vele szomszédos Nagyerne vitás határát, említést tesznek olyan határrészről, mint Szászföld (=Zazfeeld), melyet ma Szászok völgyének neveznek; továbbá a Szász patakról (=Zazpataka), mely napjainkban Szászok pataka néven ismert. Egy előzőleg (1412) eszközölt határjárás alkalmával a falu nyugati határánál, a Marosnál Hermann-szigetről (Hermanzygethe) beszélnek. Ezek ismeretében úgy véljük, [hogy] a XIII. század elején a közeli

Szászrégen és Petele helységekkel egyidejűleg ide is telepítettek szászokat, ama hely közelébe, ahol ma a Szászok-völgye van, és ezért kapta a Scharumberg (Hegy körüli csapat) nevet.

A falu azonban a közelében fekvő Ebess faluval együtt elpusztult; talán az 1241-es vagy egyik későbbi tatárjárás áldozata lett. Azonban rövidesen újjáépült, de már magyar lakossággal, és kissé talvolta a Szászföldtől, megtartva régebbi szász nevét, melyet – mint jeleztük – 1319-ben Saremberg-Sarumberg formában említene, de 1415-ben már Sáromberke-ként, a későbbiekben Sáromberke-ként, azaz magyar utótaggal látva el. A falu határán belüli dűlők, patakok, utak stb. a fenti változásnak megfelelően kaptak magyar nevet (például 1464-ben beszélnek a ma is létező Kerektről, Harangos-tóról, Nagy-érről, Horgas-érről, továbbá a Vásáros útról, Almásberektről stb.).

2. Szécsényiek, Erdélyiek és Telekiek birtokában

A falu királyi birtok volt okiratilag bizonyított létezése kezdetétől, és a századok folyamán az uralkodók hol egyik, hol másik hívüknek adományozták. Első ismert birtokosa Mihály fia Simon „Somleu és Krassé” ispánja volt, aki 1391. május 13-án kapta a falut. 1319. július 28-án azonban az uralkodó – több más faluval együtt – már a Kacsics nemzetségből származó Szécsényi Tamásnak, Arad, Bács és Szerém ispánjának adományozta a helységet. Ez a Szécsényi Tamás 1321–1342 között az erdélyi vajdai tisztséget is viselte. Leszármazottjai 1395-ig bírták Sáromberkét. Ekkor Szécsényi Frank erdélyi vajda, a falu akkori birtokosa, Gernyeszeg, Libáncs és Ebess „szántó és erdő rész”-szel együtt elcserélte azt Zsigmond magyar királlyal a Doboka vármegyei Harina, Bikák és Nec ellenében.

Zsigmond király azonban mindössze 10 évig birtokolta a falut, mivel azt 1405. június 21-én kelt adománylevelével Somkeréki Erdélyi Antalnak és Jánosnak adományozta a sáromberki vámszedés jogával együtt. Kisebbségi megszakításokkal 1670-ig voltak az Erdélyiek Sáromberke urai. Ekkor Bánffy Dénes, majd 1674. december 10-től Teleki Mihály lett a falu birtokosa. Ettől kezdve több mint két és fél századon át, 1944-ig voltak a Telekiek teljes jogú, majd résztulajdonosai a helységnek.

Jobbágok és zsellérek lakták a falut. Péter nevű papjuk 1334-ben 18 keresztes dénárt és 1 báni dénárt (korabeli pénznem) fizetett pápai dézsmaként, amiből arra következtethetünk, hogy mintegy 12–13 család élt ekkor a helységben.

A Telekiek egy 1694. évi összeírása szerint 27 jobbágycsalád és 11 szökött jobbággy tartozott Sáromberkéhez. Az 1786-os népszámláláskor 73 család, azaz 439 személy élt a helységben. 1910-ben 1030 lelket, 1941-ben pedig 1084-et számláltak össze. 1750-ben a következő családokat találjuk itt: Vajda – 5, Szabó – 3, Kádár – 2, Székely – 2, Szász – 2, Oltyán – 2, Berekméri – 1, Köblös – 1, Fülöp – 1, Kristóf – 1, Mészáros – 1, Gombkötő – 1, Fazakas – 1, Vadadi – 1, Péter – 1, Botos – 1, Borka – 1, Mandra – 1, Sztán – 1, Klusan – 1, Bordás – 1, Bertse – 1, Duka – 1, Juha – 1, Horpót – 1, Jónás – 1.

Az 1848–54. évi jobbággyfelszabadítással a sáromberkiek is teljes jogú tulajdonosai lettek annak a földnek, amelyet a Telekiek birtokából addig használtak. Mintegy 578 hold föld került ekkor tulajdonukba. Az 1921. évi földreform alkalmával még kiosztottak nekik 187 holdat. Az 1944–47. évi földosztáskor pedig további 362 hold szántó és rét, valamint 141 hold legelő tulajdonosaivá váltak a kevés földdel rendelkező parasztok, illetve a község. Ezzel a Telekiek uradalmát teljesen felszámolták.

Egyik földreform sem oldotta meg azonban Sáromberkén a földkérdést. A jobbággyfelszabadítás után is, de a későbbi reformok nyomán is a sáromberki lakosok megmaradtak kisgazdáknak, törpebirtokosoknak. Egy családra átlagosan 3–4 hold szántó és rét jutott.

3. Falu-város-falu?

A falut királyi, illetve hűbértokként jobbággyok és zsellérek lakták. A helység birtokosai ellenben már 1405-ben vámszedési joggal bírt[ak]. Egy 1411-ből fennmaradt okirat arról beszél, hogy

a Maroson a helység birtokosának, Somkerei Antalnak gátja és malma volt. 1415-ben ugyanaz a birtokos évi két országos vásár, valamint minden szerdán heti vásár tartására nyert jogot. A helység ezzel elindult a mezővárossá fejlődés útján. 1453-ban Szent Mihály arkangyalnak szentelt templomát már Sáromberke mezőváros-ban („in oppido Saromberg”) alapították. 1462-ben említik Tóth László nevű városgazdáját, azaz főbíróját („villius in Saromberg”), aki a helység ügyeit igazgatta. A falu hűbérurai, Somkerei Erdélyi Miklós és István 1467-ben belekeveredtek azonban egy Mátyás király elleni mozgalomba, és birtokaikat – köztük Sáromberkét – ideiglenesen elveszítették. Ezzel a helység felemelkedése megszakadt, az visszaesett falu állapotába; lakosai megmaradtak szolgáló parasztoknak.

4. Fő foglalkozásuk a földművelés és állattartás

A XIV–XV. századi okiratok Sáromberke határában megművelt és műveletlen földekről, szántókról, rétekről, kaszálókról, legelőkről, sőt, almásberekéről beszélnek, és ezzel utalnak a lakosok megélhetési forrásaira, foglalkozására. Évszázadokon át földműveléssel és állattartással biztosították élelmüket, ruházatukat. Foglalkoztak azonban gyümölcsstermesztéssel is, de egyesek a Marosra épített malomban molnárkodtak, az 1446 óta fennálló uradalmi udvarházban „belső [e]mber”-ként vagy cselédként dolgoztak.

A későbbiekben a belsőségeken termesztett terményeikből is jelentős jövedelmet szereztek. 1724 körül pedig pálinkafőzéssel és kocsmárolással is foglalkoztak. A marhátlán gazdák ritkábban áruval, fával tutajoztak a Maroson.

Az 1848–1854. évi jobbágyfelszabadítás után a földhiány miatt kénytelenek egyesek napszámoskodni, részesmunkásként dolgozni vagy cselédkedni a Teleki uradalomban, kiegészítő foglalkozásként ipart űzni, munkásként, illetve a közlekedésben, kereskedelemben stb. elhelyezkedve megkeresni a „mindennapi”-t. Egy 1900. évi statisztika szerint a mezőgazdaságból élt a falu népességének 81,4%-a, iparból annak 8,7%-a, a kereskedelemben vagy a közlekedésben, közszolgáltatban dolgozott a falu lakóinak 4,3%-a, házi cselédként pedig azok 4,6%-a.

Az 1921. évi földreform után a Teleki uradalom még inkább összezsugorodott, már kevesebb napszámost, cselédet foglalkoztatott. Nőtt azonban azok száma, akik a Telekiek ipari létesítményeiben (a Maroson működő „Ágnes” malom, fűrészmalom, villamosüzem, olajprés, nyúltenyésztés stb.) dolgoztak, vagy kiegészítő jövedelem érdekében ipari tevékenységet is kifejtettek (a harmincas–negyvenes években 4 kovács, 3 kőműves, 3 asztalos-kerekes, 4 cipész, 3 varrónő, 3 géplakatos, 3 kereskedő, 3 kertész, 2 szabó, 2 borbély, 2–3 molnár, 1 mészáros, 1 kosaras); továbbá a vasútnál, útfelügyelőségénél stb. helyezkedtek el.

Ezzel egyidejűleg a törpegazdák tenyészállatok tartásával és eladásával, disznóhízalással, tejleadással, feldolgozással, dohány, cukorrépa, napraforgó és egyéb ipari növények termesztésével könnyítettek nehéz anyagi helyzetükön. Támogatta ilyen irányú erőfeszítéseiket az 1894-ben megalakított hitelszövetkezet, az 1908-ban létrehozott állattenyésztői, valamint az 1910-től működő fogyasztási és értékesítési szövetkezet. Így könnyebben szerezhettek be fájállatokat, vetőgépet, vaseket, lókapát stb. A községi szintű összefogás gyakran egyetlen útja volt a felemelkedésnek.

5. Egyház és iskola

1334-ben feljegyezték, hogy Péter nevű papjuk fizette Sáromberkén a pápai dézsmát. A lakosság tehát ekkor katolikus vallású volt. Amikor 1453-ban megalapították Szent Mihály templomukat, feltételezhetően nem csak egyházi ember működött itt, hanem több[en], akik szokás szerint figyelmet szenteltek a nép oktatásának is. A reformáció után a görgényi református egyházmegyéhez tartozó egyházközséget támogatták nyilván a falu birtokosai is, az Erdélyiek, de főleg a Telekiek. Teleki

Sámuel kancellár, aki világhírű, neves könyvtárát alapította, szíven viselte a sáromberki egyház és iskola ügyét is. Alapítvánnyal egészítette ki a helyi lelkész és tanító fizetését. 1785-ig felépítette a falu ma is szemet gyönyörködtető templomát. Jóságigazgatójával, Bedets Jánossal szabályzatot dolgoztatott ki az iskola számára. Jóvoltából és fia Ferenc gróf gondoskodása nyomán 1823-tól már külön iskolaépület állt az oktatás szolgálatában.

Talán ez a gondoskodás érlelte a parasztokban a felismerést, hogy a tanulás felemelkedésüket segítheti elő. Az iskolába járók száma egyre növekedett, és a század végén már a tágas "egyházi iskola" sem képes befogadni a tanulni vágyókat. A következő évtizedekben több mezőgazdász, könyvelő, de neves professzor és tudós került ki a faluban kisiskolásként szellemi indíttatást nyert parasztyermekek közül.

6. Háború és szocializmus

Sok áldozata volt az első világháborúnak is, de talán még több kárt okozott a II. világháború, mely 1944-ben átviharzott a falun is. A háborút követő népi forradalom, majd a szocializmus felforgatta a tulajdon- és társadalmi viszonyokat, erkölcsöket, mindent, ami hagyományos volt. Ugyanakkor ezidőtájt hatolt áram, televízió, hűtőszekrény, fürdőszoba, személygépkocsi stb. Igen sok új ház épült; általánossá vált a középiskolába való járás. De meghonosodott a városra menekülés, a „dolgozgatok, de főleg lopok” jellemezte munkaerkölcs, és a Ceaușescu-rendszer embert-társadalmat egyaránt megnyomorító megannyi „áldása.”

1989. december 17–22. eseményei elsöpörték e rendszert. Sáromberkén – ezúttal is megkésve – kibontakozott, inkább kiburjánzott a demokrácia, melyet önpusztító marakodás jellemez. Félő, hogy a szocializmus ellenében a fűrésztővívvel kiloccsantják a gyermeket is.

+

Közeleg Sáromberke okiratilag bizonyított fennállásának 675-ik évfordulója, és szövetkezeti mozgalmának 100 éves évfordulója (1994-ben). Magára talál-e addig a falu, hogy lába alól ne húzzák ki a talajt, hogy az önző érdekek szította marakodás ne örölje fel kevés megmaradt erejét?!

Szabó Miklós [aláírás]

Berekméri D István: Sáromberke és a Telekiek

Íme, itt állsz vándor az ősi Sáromberkén,
Az Anjou-beli király, Károly Róbert telkén,
Aki 1319 májusának havában
Megfordulván a királyi kancelláriában
SARUMBERG falut adományként adta
Simonnak, kinek Mihály volt az apja,
És kiterjedt ága a Kacsics nemzetségnek,
Birtokában lévén a királyi kegynek.
De falunk létezett már a 11. században,
Lakói részt vettek a honfoglalásban,
Ebes, s mellette Libáncs voltak ősrégi nevei,

Bizony e neveket nem sokan ismerik.
Később százokat telepítettek rájuk,
Amint jól tudjátok, a magyar királyok;
Hegykörüli csapat, SARUMBERG lett neve,
Mely századok során vált Sáromberkére.
Nézzük most a falu rövid történetét,
Hozzánk és hozzátok szóló üzenetét.
Az 1335-ös pápai lajstromban
Ott van már falunk a megfelelő sorban;
Dacára annak, hogy csak 17 „füsttel” vették számba,
Péter papjával 26 dénárt tett a dézsmaaládba.
És íme a falu valamennyi ura:
Szécsényi Frank, volt királyi vajda,
Zsigmond királyunk is, kinek idejében
Díszelgett a falu virága teljében.
Hisz 1411-ben, elég hamarosan
Gát és malom állott már a Maroson.
1415-ben a falu vásárjogot szerzett,
Szerda napokon hetivásárt rendezett.
1453-ban mezőváros volt – említi Csáki –,
„In oppido Sarumberg” – írja –, elhiheti bárki.
Zsigmond királyról szállt pedig az Erdélyi családra;
A somkerek Mihályra s Istvánra,
Majd Mátyás király, a Csupor s Pongrác családok
Birtokolták, s közben peregtek századok.
Bánffy Dénes után anno 1674-ben
Sáromberke gazdára lelt Teleki Mihály személyében,
Aki kancellár volt, s Apafi sógora,
Ő lett Sáromberke igazi nagyura.
Tőle örökölte Sándor, az ő fia,
A református iskolák hű patrónusa.
Húsz éven át a vásárhelyi kollégium főgondnoka,
Az enyedi kollégium gondos kurátora.
Az ő érdeme, hogy mikor a kollégium leégett,
Újjáépítendő kapott segítséget
Épp Angliától, hol Sándor közbelépésére
Került sor az angliai segélygyűjtésre.
Sándortól falunkat Sámuel örökölte,
S 1795-től önálló birtokká tette.
Épp ez évben indult tanulmányi útra,
A jövőre gondolva tekintett a múltra,
Felismerve a könyvek hatalmát s szerepét,
Megkezdte azoknak nagyszámú gyűjtését.
Tanult Svájcban, Hollandiában, Franciaországban,
Így lett jártas szinte minden tudományban.
De hazaszeretete mindent felülmúlt,

Könyvgyűjtő munkájára isteni áldás hullott.
Felkészülten érkezett haza könyveivel,
De leginkább igen merész terveivel.
Sáromberkén 1769-től kastélyt építtetett
Barokk stílusban, melyet 1773-ban befejeztek;
Melyre Teleki Samu manzárdtetőt rakatott,
A naptár akkor 1912-t mutatott.
A könyvgyűjtő ide hozta szíve párját,
Bethlen Domokos Zsuzsánna nevű lányát.
1770. februárban volt a lakodalom
Drágban, majd itt Sáromberkén adódott alkalom
Istentiszteletre, úrvacsorára.
Az akkori pap így emlékszik rája:
„25 Decemberi prédikáltam itt,
Sáromberkén a Gróftól épített új házakban.”
Lásd a Liber Ecclesiae 30. lapját,
Mely dicséri Sáromberke akkori papját,
Kibédi Péterfi László tiszteletes kezét,
Az Isten áldja meg az emlékezetét!
Teleki Sámuel főúri kastélya
Lett az erdélyi művelődés névtelen központja.
Leveleit innen küldé a gróf egész Európába,
Könyveket vásárol a megálmódott Tékába.
De közben felvállalja korának közügyét,
Reá bízzák 1774-ben Küküllő vármegyét.
1777-től tanácsos lett a Guberniumban,
Egész 1785-ig, majd főispán Biharban.
1787-től erdélyi alkancellár,
Végül 1791-től Bécsben főkancellár.
Tisztelték Bécsben is, hol közel volt a trónus,
Számunkra megmaradt, mint jószívű patrónus.
1785-ben a falnak templomot építtetett,
Jobbágyon, zselléren egyaránt segített;
1784-ben elengedi a búzadézmát,
1820-ban mérsékli a jobbágy robotját.
1773-ban végrehajtott egy telekcserét,
Legyen hova felhúzni az iskola épületét;
Iskolai szabályzatot készített Domokos fiával,
Azaz annak Becses nevű prefektusával.
Idejében hátra hagyta Ferenc nevű fiának,
Hogy iskolát építsen a falujának;
1824-ben elkészült a Teleki-iskola,
Több mint másfél századon át volt a nevelés otthona.
A legnagyobb áldozatot grófunk akkor hozta,
Mikor Bibliothecáját népünknek átadta;
1802-ben nyílt meg a Wesselényi-házban

Marosvásárhelyen a Szent Miklós utcában.
De patronált számos scholát a nagy hírű kancellár
Debrecenben, Sárospatakon, vagy a Váci Katonai Akadémiát.
De nézzük a kancellár kedves lakóházát,
Az erdélyi barokk egyik szép kastélyát,
Mely kastély barokk stílusban épült
1769-től, és több éven át szépült,
Amíg végső formát kapott 1912-ben
Teleki Samu Afrika-kutató idejében.
U alaprajzával követi az osztrák barokk stílust,
Lásd a gödöllői Grassalkovits típust.
Két épületszárnyával a főútra merőleges,
A személyzeti lakássor az út mellett egyenes.
A kastélyon urának tekintélye látszott,
Anyagi jóléte is megmutatkozott.
A két oldaltraktus, mely korábban rakódott,
A középső, manzárdos részbe belekapaszkodott
Két emeleti erkélyt tartó kocsiahajtóval,
Melyen a kocsis hajtott át a grófi hintóval.
Filegóriák tették szebbé az oldaltraktusokat,
Most is megcsodáljuk itt a portikusokat,
Akárcsak a főbejárat nagyméretű hallját,
Vagy néhány lakrész stukkós plafonját,
Mely vizes homok enyvvvel, mésszel való keveréke,
Plasztikus díszként lett a kastély mennyezetének éke.
A bejárat a homlokzat szimmetriatengelyében
Található, de nincs kihangsúlyozott rizalitos része.
Magasítólag hat az alapincézett rész lábazati falainak ablakrésze.
A közrezárt udvarra néző ablakok könyöklő- és szemöldökpárkányai
Igen egyszerűek, díszítőleg hatnak a szemöldökpárkányok girlandjai.
A lakórész kapuzata megőrizte kagylódíszét,
Szerencsére az utókor nem verte szét.
A tó felől az elődomborodó terasz még létezik,
De az idő foga rágja, repedezik.
A lakószobák melletti gangot felszámolták,
A bal traktust többször is alakították.
Nagy szerencséje pedig a Teleki-kastélynak,
Hogy 1957-ben átadták iskolának.
1974-ig két iskola is megfért benne,
Most már a kettőnek igen kicsi lenne,
Ugyanis a szakiskola rég kinőtte magát,
Szakközépiskolaként szolgálja a tanulók hadát.
Így évről évre tatarozzák szegényt,
Ezért van az, hogy annyi tavaszt megért.
És most megnyitjuk a kastély varázsajtáját,
Felidézzük az ott lakók régi életmódját.

Itt lakott 1770-től a gróf háza népével
Nemes lelkű, küzdő, hű feleségével.
A háztartásról együtt gondoskodtak,
Szerényen éltek, minden pénzt beosztottak.
A vásárhelyi Kristóff kereskedőtől rendeltek rizskását,
Bécsi laskát és sok árpakását.
Fűszereket, makarónit a főzéshez,
Gombot, zsinórt a szolgai öltözkéhez.
„Fáin posta-papírost, kávéból három fontot!” –
Ily rendelésekkel lepte meg a gróf a boltot.
A megrendelt árukkal szemben igényes volt,
Többször is figyelmeztetést kapott a Kristóff bolt;
Mint: „hogya nem lesz jóféle a veress spanyol viasz,
Meglátja kend, még aznapon visszaküldöm azt!”
De a tekintélyes gróf is szívesen vásárol,
1780-ban ír haza Zaboláról:
„A lengyelországi kamuka asztalnemüket elhozták,
180 Rhénes forintokért át is adták.”
De feleségére is figyel, s így ír a bécsi divatról,
Mielőtt visszatérne egy 1785-ös útról:
„Bécsben a magas sarkú papucsokat viselik”,
Majd utána ekképp vélekedik:
„A lábadat vagy hozzászoktatod,
Vagy a papucs sarkát levágatod...”
De ráleltek Bethlen Zsuzsánna vásárlási naplójára,
Onnan tudjuk, hogy a grófnő ritkán költ magára.
Bevásárol, aggódik a szolgák ruhájáért,
S csak egyszer költ a maga haja „frizérozásáért.”
Csekély 1 forint 20 krajcárt költ aznap magára,
Kevesebbet, mint a szolga-cipők talpalására.
1778-ban például írja a feljegyzés,
Napi 2-3 forintba került a konyha-vezetés.
Ismeretes a grófnő szakácskönyve,
Mely régi receptekkel van tele;
Melyeket ő maga másolt ki egy régi szakácskönyvből.
Felsorolok egy néhány címet most ezekből.
Külön fejezet van húsevő napokra,
A káposztás ételeknek is hosszú a sora,
Nagy választékban szerepelnek a levesek,
Nyomban utánuk a hideg ételek.
De vannak ingyencségek is, mint „báránybél tejjel”,
Mit nehezen képzelünk el mai fejfel.
Vagy szerepel még „malac is hidegen”,
A ma emberének ez már idegen.
A Bécsben lakás igen megdrágítá a konyhát,
Sok jeles vendég keresi fel ekkor már a gazdát;

Így az 1813-as évben, mert írás van rája,
320 forintot költöttek havonta a konyhára.
Ez már 15-szöröse a sáromberkinek,
De csekély része a kancellár jövedelmének,
Kinek 1801-ben 16000 forint volt évi fizetése,
De az erdélyi birtok után is volt szép részesedése;
Ami 1800-ban 14000 forint volt,
Ekkor vette meg az angliai gálahintót
Hatszázhuszonnégy forintért,
Körülbelül egy hónapi konyhapénzért.
De szóljunk a házassági s családi életéről,
A hitvesi s apai igaz szeretetről.
Így telt el 30 év szép harmóniában,
Sáromberkén úgy, mint Bécsnek városában.
A hűségéről árulkodnak a sűrű levelek,
Az aggódó, s féltő, szerető kérdések:
„A feredést igen ajánlom, hogy élj vele...
Mivel mulatod magad, jársz-e a mezőre...?”
Ily kérdésekkel keresé meg a gróf szerető feleségét
És életben maradt három szép gyermekét,
Domokost, Máriát és Ferencet,
Akiiket mindennél jobban szeretett.
Bár a halál 6 gyereket elvitte,
A grófunkat megtartotta a hite,
S úgy ha⁵⁴ belépünk a Teleki-kriptába
Rögtön rátalálunk a gyerekek sírjára.
Padlószintre helyezett kicsiny sírkőlapokra írva
A 6 gyermek neve, s ők nyugosznak a sírban.
Elöl jobboldalt az apa örködik a csend fölött,
De itt nyugszik Teleki Samu is többek között.
Engem megragadott a kancellár latin sírfelirata,
Melynek körülbelül ez a textusa:
„Itt nyugszik Sándor fia, Mihály unokája,
Erdély és a magyar haza hű szolgája.
Nagy feladatokat teljesítve szolgált a hazát,
Kérdemelvén honfitársai teljes bizalmát.
Élete tele volt feddhetetlenséggel,
Istenbe vetett konok reménységgel
Fogadta a halált annak tudatában,
Hogy elhunyt, de egy sérthetetlenül álló hazában.
Életfilozófiája ott van balra, a kriptá márványlapján,
Mely elkísérhet éltünk bármely napján.
Köbe vannak vésve örök igazságok,

---

⁵⁴ Áthúзва, helyette: Amikor.

Mint a gyöngyszemekre, úgy tekintek rájuk:
„halandónak születtünk, rövid az életünk,
Gyorsan forgó kerekkel, mind egy határpont felé sietünk.
E kikötőben nyer⁵⁵ lelkünk örök nyugodalmat,
Végét a fáradozásoknak és a gondoknak.
Por és hamu vagyunk, mondja a természet,
De örökre nem típorhat le az enyészet.
Eljön a nap, mely kiszabadít a halál bilincséből,
És visszahelyez a fényre Isten kegyelméből.
Ha ezt elfogadjuk és Istenben⁵⁶ hiszünk,
Óáltala halhatatlanok leszünk.
Teleki Sámuellel ezeket én is elfogadom,
E meggyőződéseket vele együtt vallom.
Te is fogadd hát el sáromberki⁵⁷ testvérem,
Legyen boldog⁵⁸ élted! Istent arra kérem.

Sáromberke 2004. ápr[ilis] 15., Berekméri D. István

MAROSSÁRPATAK TÖRTÉNELMEI

Adorjáni Károly: Sárpatlak község története

A múltba világító varázsfáklyára lenne szükségem, hogy belátva annak sötét kódébe, hű képét adjam községem keletkezésének, fejlődésének: történetének. Mivel ezzel nem bírok, csak tehetségemre vagyok utalva, hogy a régi nagy emlékeknek ma már csak romjaiból, a régihez képest a parányi képekből következtessenem [ki a] múltat, és ezt összekötve a jelennel, az elavult kép foszlányaiból, ha nem is a teljesen hű, de mégis új képet adhassak a jövődönök.

Midőn azon megtiszteltetés ért, hogy készítem el községem történetét, készséggel ragadtam meg minden alkalmat, hogy múltját kiderítsem.

Örömmel hallgattam az öregek ajkáról a szájhagyományt, bár oly kevés történeti beccsel bírtak, nézegettem az emlékeket, de róluk csak következtetni lehetett[tt].

Egyházi emlékeink – bár azok is egyoldalúak – alig egy pár századdal előzik meg a jelent, pedig ezer évnek fényét és árnyát, változásait kellene felmutatnunk, hogy igaz, tiszta és hű történelmünk lehessen.

***

---

⁵⁵ Későbbi betoldás.

⁵⁶ Későbbi betoldás.

⁵⁷ Áthúzva, helyette: jó magyar.

⁵⁸ Áthúzva, helyette: áldott.

Sárpatak Maros-Torda megyében, Maros-Vásárhely szabad királyi és Szászrégen rendezett tanácsú városok között, mindkettőtől majdnem egyenlő távolságban, a Maros jobb partján elterülő lapályon fekszik, hol hegy és völgy, rét és erdő egymást kiegészítve tájképpé olvadnak. A völgyet, amelyben a község nagyrésze gróf Teleki Károly úr kastélyával együtt fekszik, a nyugati oldalon egy alacsony, északról délnek húzódó hegylánc határolja, melyen keresztül csak egy helyen, a Sárpatak partját követő, de később szétágazó út által lép összeköttetésbe a Maros-völgy a Mezőséggel.

A község csekélyebb része, de legnevezetesebb épületei a hegylánc fennlapályán fekszenek, úgy az ősi református templom is, honnan a Maros völgyén le és föl messze elláthatni. A templomtól kissé északra fekszik gróf Teleki József úr kastélya, melyet minden oldalról a szép díszkert vesz körül, melynek szépítésében a természet és az emberi szorgalom versenyre keltek. A református templommal szemben, a község dél-nyugati oldalán emelkedik az egyszerű, fából készült görög katolikus templom. A községet a 4000 holdat kitevő kültelek, határ veszi körül, melynek északnyugati részén van Gróf Teleki Károly úr tanyája, mintagazdasága.

Az emlékek hiányában ma már meg nem állapítható időtől kezdve volt e község területe az emberi munkásság, később a történelem színtere. Midőn az ember fejlődni kezdett és szorgalmával kezdé megszerezni a létfenntartáshoz szükséges mindennapit, és midőn annyira szaporodott, hogy az ősök által megszállott helyről távolabb-távolabb kellett költöznie, figyelmüket a hely természeti fekvése, kedvező oldala el nem kerülheté. Az őslakó az élet könnyebb oldalát választotta, a földművelés, állattartás helyett halászáttal, vadászattal foglalkozott, és ha őseitől meg kellett válnia, kezdetleges eszközeit magához véve a folyót követte, mely halban, a folyó mellett elterülő erdő vadban bővelkedett. Midőn magukat kultiválni voltak kénytelenek, s állandóbb foglalkozást űztek, itt termékeny földre találtak és megtelepedtek.

Hogy a kelták, kik Kr. e. a III. században laktak itt, benépesítették az egész Erdélyt, tudni nem lehet, de az bizonyos, s máig is található emlékekből következtethető, hogy az őket követő dákok már jóval nagyobb területet népesítettek be, s innen – illetve Kr. u. a II. század eleje, 101-től, midőn a rómaiak Decebaltól elfoglalják Erdélyt – a mai Sárpatak helye is kezd a történelem színtere lenni.

A nép máig is emlegeti a régi falut, mely az Enyed, illetve Jobosálja nevű határrészekben van, s melyek előbb dák telepek, később római castrum hely, mit bizonyítanak a máig is található cserépedények és urna maradványok. E castrum hely magasabban feküdt a Maros és Luc völgyénél, minek okát egyfelől abban találok, hogy e folyók gyakori áradásoknak lévén kitevé, völgyük mocsaras, s így lakhatatlan, másfelől pedig, mivel a népek a népvándorlás alkalmával egymással folyamatos ellenségeskedésben éltek, ily magas pontot a megtelepedésre stratégiai szempontból választottak, honnan a Maros felső völgyének egy részét szemmel tarthatták.

Az itt elvezetett római út egy része, melyről Király Pál *Dácia* című művében is megemlékezik, máig is látható a Révai nevű határrészben, a nagy erdőben, mely Dédától, illetve a marosvécsi castrumból kiindulva a maroskeresztúri castrum érintésével a székelőföldvárban végződött.

A dák emlékeken kívül onnan is feltételezhető, hogy e terület már a rómaiak előtt is lakott volt, mert ők is csak a már megkezdett úton folytatják kultúrájukat, hol a bentlakók már legyőzték az akadályokat.

A castrum népességét bizonyítja az a nagy terület, melyen laktak és hosszabb itt tartózkodásukat az urna maradványok, melyeket az élegetett hamvak eltemetésére használtak.

Midőn a rómaiakat 238 körül kiűzik a góthok, a történelem fonala megszakad, az emlékek eltűnnek, hanem tény, hogy rövid itt létük alatt a rómaiak által megkezdett civilizációt mindenütt, tehát a mai Marossárpatak helyén is, tovább folytatják.

A hunok ittlétéről emlékeink nincsenek, bár sokkal lejjebb a Mezőségen is találunk székelő községeket. [...] Régi Szabéd máig is virágzó székelő községek.

Ha a telep szláv községgé fejlődött volna, úgy is meg kellett szűnön, mert a magyar lakosság jóval régebbi keletkezésű, mint a községünkben található csekély, a lakosság $\frac{1}{5}$ részét képező románság. Igaz, hogy a hűbéres népre az uraság úgy nemzetiségre nézve, mint vallás tekintetében nagy befolyással volt, s így föltételezhető, hogy a románság elmagyarosodott, de a körülmények azon föltevésem mellett bizonyítanak, hogy ez sem községünkben, sem vidékünkön nem így volt, mert bár ezen birtokok a legnagyobb urak kezében voltak, úgy itt, mint a szomszéd községekben, a románság napjainkig fönn tudta magát tartani, s a mi megfejtethetlen: sok román családnév magyar eredetre vall (pl. Vecserdi, Héderfái, Fehérvári, Pusztai).

A szájhagyomány szerint Sárpatok a mai Gernyeszegnek volt tanyája kezdetben, s így fejlődött ki lassanként községgé, de az emlékekből következtetve Sárpatokat sokkal régebbi keletkezésűnek tartom. Igaz, hogy csak bebizonyíthatólag 1395–1481-ig van Sárpatok és Gernyeszeg két külön család birtokában, s úgy azelőtt, mint az ezt követő időben mindig egy család, vagy éppen egy birtokos tulajdonát képezték, de az allodiális birtok s 1395 előtt a közös birtokos lakóhelye nem Gernyeszeg, hanem Sárpatok volt. Erdélyi Antal csak 1414-ben épít kastélyt Gernyeszegre, s ez időtől, illetve Sárpatokra nézve 1481-től kezd Gernyeszeg a közös birtokok központjává, s a birtokosok lakóhelyévé lenni.

A castrum hely, ha az ókori népmozgalom nem is semmisíté meg, midőn a népvándorlás megszűnt, s a nép nem hadászati szempontból kezd építkezni, nem volt alkalmas a lakásra, mivel az ivóvizet csak két kút, a máig is használatban lévő, s a község tulajdonát képező felső, továbbá az ev. ref. egyház tulajdonát képező hideg kutak szolgálták, s így a lakosok kénytelenek voltak más, az építkezésre alkalmas helyet választani. Ha pedig a népvándorlás alkalmával a község megszűnt lenni, így egy ideig birtokos nélküli puszta lett, s mint ilyent az állam magáénak tulajdonítva a fejedelmek vagy tán a királyok hadában valamelyik főnemesnek adta, szolgáltatának elismeréséül, mint [donációt] s meg egy tanyával a mai község fundamentumát.

A község mai helye a megtelepedésre nagyon alkalmas volt, mert – bár körülötte és benne nagy vízösszpontosulás van (Luc a Marosba, Sárpatok, Keresztúr, Galambod patakok egymással egyesülve szintén a Marosba ömlenek) – emberemlékezet óta nem volt veszélyes árvíznek kitéve, továbbá a határ közepében van, s jó ivóvízben bővelkedik.

Nevét a vízáradások után visszamaradt sártól, iszaptól nyerte. E mellett bizonyítanak a máig is használatban lévő Sáros utak, Békás tó, Mocsár, Alsó és Felső stb. határrészek elnevezései is.

Mivel a földművelés először csak a minimálisra szorítkozott, a határ legnagyobb részét erdő vagy csak legeltetésre használható mocsaras hely foglalta el, s a kevés termőföld megművelésére elegendő volt egy pár gazdasági cseléd, jobbágy vagy pásztoreMBER, kik tanyán laktak. Csak miután nagyobb mértékben kezdettek földműveléssel foglalkozni, szaporodott a cselédség száma, majd földesúr költözött, s lett kis, majd nagyobb-nagyobb községgé. Feltevésem szerint a mai lakosok ősei tehát jobbágyok voltak.

Hogy mint község nagyon régi, bizonyítják egyházi emlékeink. A reformáció terjedésével a lakosok csakhamar áttérhettek az új vallásra, még 1560–70 körül, mert már 1607-ből egy igen értékes emlékünknél, egy aranyozott úrasztali pohár van eme felírással: *Átkozott legyen, valaki az egy szákrámentumon kívül iszik e pohárból. Anno 1607.* De hogy maga a polgári község sokkal régebbi keletkezésű az egyháznál, bizonyítja az annyi század romboló vihara után máig is erős és régi templomunk, lapos, marosi kőből rakva, mely – mint az inventárium mutatja – eredetileg katolikus templom volt, s a hitújítás alkalmával lett a reformátusok tulajdona. Bizonyítja a két harang közötti különbség, mert a kisharang, melyen goth betűkkel eme felírás: *Krisztus rex venit in pace, Deus homo factus est* keresztekkel van ellátva, míg a nagyharang[on], melyet Sárpatoki Márton 1669-ben csináltatott, kereszt nem található. A templom tehát a reformáció előtt épült, s hogy Sárpatok már a temp-

lom építése alkalmával népes község volt bizonyítja a templom nagysága, mely ma is az 1200 lelket számláló egyház hívőinek befogadására teljesen elegendő.

Hogy ki volt Sárpatok legelső birtokosa, adatok hiányában ma már nagyon nehéz megállapítani. A nagy vagyonok rendesen királyi adomány folytán keletkeztek. Hütlenségbe esett, vagy kihalt családok birtokai a királyra szálltak vissza, ki azonban nem tarthatta meg azokat magának, hanem kénytelen volt valamelyik érdemes hazafinak adományozni. Reája volt bízva annak megítélése, hogy ki a legérdemesebb hazafi. Rendesen az kapta, ki legjobban tudott a király kedvében járni, vagy kitől legjobban kellett félnie.

Olygarchikus nagy vagyonok az Árpád-házi királyok utolsó éveiben kezdenek keletkezni, s a vegyes házbeli királyok alatt cseréltek gazdát leghamarabb. Mivel első tulajdonosáról sem irat, sem szájhagyomány útján való emlékeink nincsenek, Sárpatok birtokosait az Árpád-házi királyok alatt megállapítani nem lehet.

1325-ig azonban sikerült visszamennem, s ez időtől a folyamatosságot többé-kevésbé meg tudom tartani.

Adatokkal igazolható legelső birtokosa Sárpatoknak a Szécsényi család volt, melynek legelső, Erdély történetében szereplő tagja Szécsényi Tamás, ki 1325–1340-ig Tamás erdélyi vajda néven fordul elő, s mint oly hivatalnok, kinek hatásköre a polgári és katonai igazgatásra kiterjedt, a király embere volt. Mivel e tekintélyes állásra a leggazdagabb és legtekintélyesebb nemesek juthattak, valószínű, hogy már ekkor tekintélyes vagyon fölért rendelkezett, s nem csalódunk, ha feltesszük, hogy úgy alatta, mint fia, Szécsényi Kónya alatt – ki 1367 körül Horváth- és Dalmátország bánja – királyi adományok folytán birtokaiak nagyobbodtak.

Allodiális birtok, a család lakóhelye, Sárpatok volt, s ide tartozott Gernyeszeg, Sáromberke, Magyarfülpös s még egy pár mezősegi község.

Különösen a vegyes házbeli királyok az olygárcsiális árisztokráciában vetélytársat láttak, kik sokszor csorbították a király tekintélyét, s a királyok az ily nemeseket nagy birtokaiktól fosztották meg, vagy ahol egyebet nem tehettek, az egy tagban lévő birtokok egy részét másokkal cserélték ki, hogy ha már nagy terület is van egy ember kezén, az legalább az ország különböző részein szétszórva fekdűjk. Így történt a Szécsényiekkel is. Egy 1395. április 18-án Gyulafehérváron kelt fejedelmi levélben az erdélyi káptalan előtt Szécsényi Frank vajda a maga, továbbá fia László s unokatestvére Simon nevében a Torda megyei Sáromberkét, Gernyeszeget, Nebáncsot és Ebest, megtoldván még a cserét a rác és török háború szükségére 3340 arany forinttal, Harina Bilek és Necért Zsigmond királlyal elcseréli. Tehát a Maros felső völgyében csak a lakóhely Sárpatok marad a Szécsényiek kezén, Sáromberke és Gernyeszeg pedig Zsigmond király tulajdona lett, ki 1398. január 18-án Brassóban kelt levelében megparancsolja a sárpatakiaknak, hogy a gernyeszegieket az általa cserében elfoglalt, s Sárpatokhoz csatolt, de amazoknak ismét visszaadott földek birtokában ne akadályozzák, s azokhoz többé jogot ne tartsanak.

Szécsényi Tamás 1355-ben már mint volt erdélyi vajda szerepel, azonban Frank 1395-ben megint mint erdélyi vajda tűnik föl. Hogy Frank e tekintélyes állástól mikor válik, meg nem tudjuk, de bizonyos, hogy a királyi kegy alatta megszűnt, mert fia, László a fényleni kezdő Erdélyi család mellett úgy tűnik föl, mint kegyvesztett, ki 1404. április 10-én elveszti Magyarfülpöst, melyet Zsigmond király Tordán kelt levelében az újonnan királyi kegyben levő Bolgár Miklósnak adományozza. A kegyvesztettség látszik ki az 1411. február 25-én Kolozsmonostoron kelt leiratból is, melyben a kolozsmonostori konvent Nabodi László alvajda parancsára a Sárpataki (Szécsényi) Simon és László jobbágysait a Sárpatok határában való malom építésétől – nehogy a víznek Sáromberke és Gernyeszeg határán való lefolyása miatt Sáromberke azáltal kárt szenvedjen – eltiltja. Hogy a család melyik tagja és mikor veszíti el Sárpatokot, tudni nem lehet, de 1481-ben már a Somkerekai Erdélyi

család birtokában találjuk, s ez időtől Sárpaták és Gernyeszeg, valamint Sáromberke egy család tulajdonát képezik.

Hogy a Szécsényi kastély mikor tűnt el, tudni nem lehet. Gróf Teleki József úr az 1902. évi gazdasági építkezése alkalmával a felső istállótól északra egy hatalmas épület alapzatára akadtak, mely romból én egy középkori úrilakra gondolok, mely a Szécsényi kastély lehetett. Miután Sárpaták a Somkerekí Erdélyi illetve a Teleki család birtokába került, s a főúr lakóhelye Gernyeszeg lett, ezen kastélyt mint szükségtelent vagy lerombolták, vagy átengedték az idők viharainak, s így megsemmisült. Teleki Sándor 1730–40-ben a Sárpatakon lakó legelső Teleki birtokos, a mai valamelyik kastély helyére építkezett s a Szécsényi kastélyról még hagyomány útján sem maradt semmi emlék az utókorinak.

Mivel a Somkerekí Erdélyi család huzamosabb ideig bírta községünket, szükségesnek tartom kissé részletesen foglalkozni vele.

A Somkerekí család a XIII. században feltűnt Beche Gregor nemzetségből vált ki, s családnevüket a Doboka megyei Somkerék községről nyerték. Somkerekí Antal volt a család fényének megalapítója, s ő kezdi az Erdélyi nevet használni, s ezen néven emelte családját Erdély leghatalmasabb családjai közé. Az 1396-iki nikápolyi szerencsétlen kimenetelű csatában, azután 1401-ben Knin várának megvédelmezése alkalmával, Zsigmond fogsága idején a patárékok és Hervaja boszniai vajda ellen tanúsított viselkedéséért 1402-ben Antal és testvére, János, úgy látszik, a Szécsényiektől elvett Harina, Bilek és Nect nyeri el. 1403-ban Kolmann János javait, 1405-ben pedig a Szécsényi családtól Harina, Bilek és Nyécsésért cserélt Sáromberkét, Gernyeszeget valamint a sáromberki vámot szintén neki ajándékozza. 1441. júl[ius] 24-én pallosjogot, 1415-ben czimert adományoz, s ugyanazon évben a székelyeket és szászokat a Maroson való vámfizetésre szorítja. Erdélyi Antal 1429-ben halt meg. A családnak fiúágon utolsó, s elődeihez méltó sarja Erdélyi István, ki 1602–32-ig Torda megye főispánja. Az 1636-ik évben a Bethlen István elleni hadjáratához sem a maga, sem a második neje, Mindszenti Krisztina birtokai után nem akart hadat állítani, s az 1637-iki hadjáratához is elmulasztá, miért a fejedelmi kegyet elveszíté, s az eddig viselt tisztségből kilépett. Meghalt 1642-ben Gernyeszegen. Első neje Apafi Erzsébet, második neje Mindszenti Krisztina, kinek 1638. aug[usztus] 29-én Sáromberkén készített végrendekezésben a gernyeszegi és más jószágokat hagyományozta, mely végrendeletet tekintetbe nem véve az özvegyet perbe fogták, s némelyek szerint a háborúból való távolmaradás miatt, mások szerint mint ura fogyott birtokra vetett kezét, s a sáromberki birtokot – melyet fejedelmi jóváhagyással már 1609-ben anyai testvére ? György és nővére Erdélyi Margitra hagyott – kivéve Mindszenti Krisztina halála után Apafi Mihály Teleki Károlynak adományozta. Mindszenti Krisztina ma is él a nép ajkán. A XVII. század közepén, 1640–50 között Mindszenti Krisztina sárpataki udvarbírójának, Nagy Miklósnak 2 fiát, Mártont és Lászlót taníttatta. Mártonból nagy ember, Erdély főjegyzője lett, kit Mindszenti Krisztina egy szép belső telekkel és kevés külső birtokkal ajándékozott meg. E községtől vette föl családnevét, s lett Sárpataki Márton, kinek lakása a község közepén, a Galambod és Sárpaták között volt, az áradások ellen ma is látható földtöltésekkel védve. Sárpataki Márton a templom sírboltjában nyugszik, mit mutatnak az orgona alatti négyszögű kőbe vésett szavak: *Hic jacent Martin de Sarpatak protant. Transilvani[a] e cum filie , Stephano et nepote Ladislao. Anno 1680.* Mint buzgó reformátust ma is emlegetik. Ő késztette a nagyharangot 1669-ben.

A Sárpataki család később a gróf Keresztes nevet nyerte. Azonban kétséges, hogy a gróf rangra emelkedett Sárpataki család ezektől venné az eredetét, hanem a Szécsényiektől, kik 1411 körül családí nevük mellett a Sárpataki nevet előnevül használták, s a marosvölgyi birtokok elvesztése után a Küküllő megyei Héderfája és széplaki birtokra költöztek, s valószínű, később királyi kegybe esve királyi adományokkal vetik meg alapját a család gazdaságának, s nyerik a grófi czimert.

A Teleki család a grófsággal egyidőben 1689-ben nyerte e birtokokat, s azóta napjainkig tulajdonukat képezi.

A Teleki család s Garázda (dalmáciai) családból származik, s elődjük 1408-ban jutott a békés megyei Telek község birtokába, s innen vették családnevüket. A család a XVI. században a zágorhidai és széki ágakban virágzott, s ez utóbbi fiúágon kihalván valamennyien a széki Teleki családban egyesültek. A család fényének alapját Teleki János és borosjenői Bornemisza Anna fia vetette meg, ki 1634-ben született Nagyváradon. Első neje Pokry Zsófia, második Veér Judith. Meghalt 1690. aug[usztus] 24-én, a zernyesti ütközetben. Állítólag azon meggyász nyeregtakaró, melyen Zernyestnél harcolt, egyházunk kincstárában van mint klenódium. Úgy Teleki Mihály, mint Veér Judithtól sok egyházi emlékeink vannak, mi azt bizonyítja, hogy egyházunknak patrónusa volt, ki azonban nem lakott Sárpatakon, hanem Kőváron, Uzdiszentpéteren vagy Gernyeszezen. Ez utóbbi helyen is van eltemetve.

A legelső Teleki birtokos, ki Sárpatakon lakik, s kinek leszármazottjai a mai sárpataki Telekiek, Teleki Sándor volt 1730–40 körül, kinek utódja, I. Teleki Lajos két fia, Domokos és Mihály között oszlik a birtok két részre, s van Sárpataknak két patrónusa mai napig.

Átterve községünk nevezetességeire, sajnálattal kell megemlítenem, hogy az emlékek annyira eltűntek, hogy a lehetetlenséggel határos róluk biztos ismertetést írni. Ilyen emlékünkné a Leányvár is.

Várhegy és Sárpatak között, mindkettőtől egyenlő távolságban egy csekély vízü patakocska, a Leányvár patak partján emelkedik a Marosvécs nyugati oldalát határoló hegylány egy nevezetes csúcsa, mely egy köralakban húzódó hatalmas sáncz, valamint a csúcsra fölvezető csigaút máig is látható. E sáncz nyugati oldala mellett vonul el a Traian útja. A sánczon kívül a római és a csúcsra felvezető csigaút kivételével az emberiség nyomaira ma már nem akadhatunk, de a sánczon belül ma is nagy mennyiségben található Déda vidékéről szállított havasi terméskő, valamint a nagy mennyiségben található tégladarabok mutatják, hogy itt régen az emlékekből ma már meg nem állapítható időben emberi kéz munkálkodott. A népvándorlás alkalmával e pont is nélkülözhetetlen volt, s úgy látszik, ezt a régiek is fölismerték, s ezért erősítették meg nem nagy, de erős várral, mert az építkezéshez szükséges kőanyagot, mely határunkon nem található, nagyon messziről, a 30–40 km[re lévő] Déda vidékéről szállítják. Múltját homály fedi. Egyedül Kőváry L[ászló] emlékezik meg „Erdély építészeti emlékei” cz[ímű] művében a következőleg: „történeti szereplése nem ismeretes, de az alak azt bizonyítja, hogy a kazárnoki [?] várral egy időben épült, s valószínű a kazárok építették, kik a Szamosztól a Marosig bírták Erdélyt.” Ha ez a föltevés elfogadható, úgy a várnak, mivel végvár volt, fontos szerep jutott. Hogy múltjára nézve több bizonyító emlékünkné lehessen, Gróf Teleki Domokos úr [az] 1890-es években ásatni kezdte, de nem tudhatni, mi okból, az ásatás abbamaradt, s esetleges emlékeink ott hevernek, nem akadván vállalkozó szellem a tovább kutatásra.

Ha történelmi irodalmunk keveset is foglalkozik e várral, annál többet foglalkozik vele a nép phantáziája, mely a várat Leányvárnak nevezi, hol roppant gazdagság, nagy mennyiségű kincs van elrejtve, s e kincset tündérek őrzik.

Mivel a nép az őskortól örökölt, tündérekről szóló szájhagyományt olyan egybehangzóan meséli egymásnak, az érdeklődőknek, méltónak tartom mint tündérregét megörökíteni.

I. Sokan beszélik, hogy a Leányvárról az erdő alatti országútra egy szép gyalogösvény vezetett, melynek keletkezése annál feltűnőbb volt, mert az úttól csak a hegycsúcsig, a várig vezetett. Régebben meglett emberek foglalkoztak marha legeltetéssel, s ezen emberek többen szövetségbe, mert egy ember még ma is félelemmel közeledik e helyhez, ezen ösvényt falevéllal, mindenféle növényvel behintették, s másnap kora reggel, midőn odamentek, csudálkozva látták, hogy az odahordott ágak messzire voltak dobálva, s az ösvény oly tiszta volt, mintha megseperték volna. Valahányszor e kísérletet tették, mindannyiszor ugyanaz ismétlődött.

II. Egy alkalommal a sárpataki g[örög] chatolikus egyház két nőtagja Várhegyre mentek, magukkal vive egy kis gyermeket kereszteselés végett. A Leányvár patakjának hídján, mely egyszersmind elválasztója is a két község határának, két feltűnően szép gazdagon ruházott nő állott, s midőn kérdezték az asszonyoktól, hogy hová mennek, ezek nem akarták megmondani. Ekkor a két nő közül a szebbik ezt mondá: tudom, hogy honnan hová, és mi célból mentek, mutassátok meg a gyermek arcát, s boldoggá fogom őt tenni. Ezek nem mutatták meg. Midőn Várhegyről visszatértek, a két szép nő újra a hídon volt, de minden kérésök hasztalan volt az asszonyokkal szemben. Alig tettek néhány lépést, s midőn visszanéztek, a két szép nő nem volt ott, eltűntek.

III. Egyszer egy pásztorember a Leányvár patak szomszédságában levő mezőn sertéseket őrzött, s föltűnt a pásztornak, hogy egy sertés a többitől eltűnt, de estére mindig visszajön. Pár hét múlva annyira megjavult, mintha hízóba lett volna, s a pásztor sehogy sem tudta a rejtélyt megfejteni, mert az mindig kikereste a kedvező alkalmat, észrevétlenül távozott. Egyszer kolompot kötött rá, s a kolomp hangja után bizonyos távolságban követte a sertést. A sertés a Leányvár patakjának bal partján, egy nyílás előtt állott meg, s kevés idő múlva valóságos búzaliszt hullott a nyílásból, ott töltötte lakmározva a napot, s estére visszatért a nyájhoz. A pásztor társakat keresett, hogy a nyílást átkutassák, de bátorság hiányában senki sem vállalkozott. Később a nyílás eltűnt.

Íme ezek, s ezekhez hasonló esetek a nép fantáziáját még jobban élénkíték, s nem csudálkozom, ha tényleg hitte a tündérek létezését. Most azonban ilyen mondák sehol sem történnek, s eltűnésüket a kultúrának köszönhetjük.

Határunk egy másik nevezetessége a Jézus kút, melyhez a következő monda fűződik: egyszer egy főúri lány megmosta szemét a kút vizéből, s az addigi vak leány visszanyerte szemvilágát, s látta a forrásban Szűz Mária képét. E gyógyulás emlékére emeltette a kút mellé a legújabb időkig is fennálló kápolnát, hová évenként hívó járásokat rendeztek. Búcsúja olyan híres volt, hogy messze vidékekről, más országokból látogatták, melyet minden év áldozócsütörtökén tartottak meg. A mai napig is fennálló áldozócsütörtöki vásár is ettől vette eredetét. A vidékiek most is úgy mondják: sárpataki búcsú.

A harangos tóhoz a következő, s nagyrészen elfogadható monda fűződik: a régi nagy harangot egy felkelés, valószínűleg a Basta-féle felkelés alkalmával az ellenség ágyúöntésre akarta felhasználni, a lakosok azonban elvették, s hogy továbbra is biztonságba helyezték, a mai Kecskés nevű határrész egy posványába rejtették, s hogy nagyon mélyen el ne merüljön, egy nagy fűzfához erősítették. Évek múlva ki akarták venni, de a monda szerint a már felszínre kerülő harangot visszajuttatták, mely a mocsárba még mélyebben alámerült, s így a további kivevési kísérletről le kellett tenni mondani. Ez anynyiban elfogadható, hogy – mint előbb is említém – a kis harang sokkal régebb, mint a nagy, melyet Sárpataki Márton 1669-ben csináltatott.

Nemzetiségi tekintetben exponált helyzetünk van, mert a Sárpatak völgyének torkolásában vagyunk, s Mezőségről jövő áramlatok érték községünket a múltban s érni fogják a jövőben is. 1848-ban egy nagy összeütközésnek volt színtere községünk határa. Többezer mezősi és havasi román községünkben összpontosulva, községünket már-már pusztulás fenyegette. Midőn a magyar lakosság a legkétségbeesettebb helyzetben volt, hallják a mentő hírt, a román előőrs jelentését, hogy a Kossuth huszárság a határ délnyugati részében fekvő nagy erdőből nyomul be. A románok nem menekültek, hanem gyorsan összeszedve magukat, harczra készen várták a huszárokat, kik egy gyors támadással a rendezetlen csapatokat olyan zavarba hozták, hogy menekülni látták célszerűnek, de akkor már annyira körül voltak fogva, hogy csak egy nyitott út volt, s ezen menekültek, de vesztőkre, mert csakhamar a Marossal állottak szembe. A huszárok a román tábornak szorítva egytől egyig leölték. A császári tiszt, ki a református tanítói kert fölött lévő csúcsról nézte a harc folyását, midőn látta, hogy a csata vesztve van, Vajdaszentivány felé menekült, de a község lakói a határ északi részében megölték. 1849 nyarán itt vo-

nult át az orosz hadsereg egy része, de községünket érintetlenül hagyták, s rendetlen életmódjukat, különösen undorító étkezésüket kivéve sem kedves, sem keserű emléket maguk után nem hagytak.

A község lakói 1848 előtt jobbágyok voltak s a földesurat és előjárókat kivéve szabad ember az egész községben nem volt található. Míg az emlékezet visszaszállhat, a lakosok fő foglalkozása a földművelés és állattenyésztés volt, de mióta a tutajozást feltalálták, a lakosok nagyon kedvelt, s mondhatni tavaszi időben egyedüli foglalkozásuk ez volt, melyet fárasztó, sanyargató, az emberi erőt és egészséget kockára tevő, minden nehézsége dacára űzték a múltban és űznek a jelenben is. Ami az anyagi oldalt illeti, nagyon szép eredménye van, mert bár tavasszal a legjobb erők, fiatal férfiak, legények legtöbbje a vízen vannak, az itthon maradott gyermekek és öregek, sokszor a nők oly hiánytalanul végzik a mezei munkákat, hogy a férfierő hiánya a mezők gazdagságában nem látszik meg, s emellett egy középtutajos kedvező alkalommal 90–100 koronát, az úgynevezett gazda 200 koronát is megszerez magának, s mondhatni egy évre a szükséges apróbb kiadásokat belőle fedezik. De minden anyagi haszon mellett sokszoros azon erkölcsi kár, mely szintén ebből származik, s mely nemcsak itt, hanem minden ezzel foglalkozó község lakóinál föltalálható.

1848 előtt a község lakói gyakran voltak kirendelve fuvarozni az uradalmak által Czelmára [?], s heves vérmérsékletükről tesz tanúbizonyságot azon magaviseletük, melyet tanúsítottak. Többször voltak megtámadva a Maros menti községek lakóitól, különösen a románoktól, s bár aránylag csekély számmal voltak, egy népesebb község lakóival is képesek voltak a harcot felvenni, s kudarcot soha nem vallva később oly hírnévre tettek szert, hogy Teleki uram embereit nem ellenségeskedéssel, hanem barátságosan fogadták, s útjukból még a hatalmas főúr is kitért. Régen mint verekedő, vérengzők voltak ismertek, azonban ma már talán a törvény szigorúsága, vagy a nevelés következtében, e hírnevet levetkőzve elmondhatjuk, hogy kevés kivétellel szorgalmasabb, engedékenyebb nép nincs vidékünkön, mint a sárpatakiak.

A felszabadulás alkalmával úgy a román, mint a magyar lakosok egyenlő arányban, s meglehetősen szántóföld és rét birtokban részesültek, de erdőt nem kaptak, minek okát abban lehet keresni, hogy az erdőt 1848 előtt nem felparcellázva, mint telek után járó részbirtokot használták, hanem a földesúr tulajdona lévén, a jobbágyoknak csak a szabad fahasználat volt megengedve minden héten két nap, kedden és pénteken, s a jobbágyság megszűnésével az erdő a földesúr birtokában maradt, ki viszont szolgáltatást nem remélve, a szabad fahasználatot beszüntette. Azóta részébe vágják a fát, s bár fáradság után, de elegendő fával rendelkeznek. A polgári valamint az egyházközségek szintén nem részesülnek erdőben, de patrónus uraink a szükséges faanyagot fedezték a múltban, s kegyes szívüktől indítva fedezni fogják a jövőben is úgy a községnél, mint egyháznál.

1868 előtt az állattenyésztést megkönnyítette az a körülmény, hogy kis- és nagybirtokosok közös területeiken, továbbá az ugar táblákon, s a ma gróf Teleki Károly tulajdonát képező Hörcsöghút nevű határrész mint gabonatermesztés alá be nem fogott területen egyaránt legeltethettek, s vannak máig élő emberek, kik 30–35 éves korukig csak az állatok legeltetésével voltak elfoglalva, s a földművelést gyakorlatilag alig értették. A gabonatermesztésnél a házi szükségletre szorítkoztak, s akinek 40–50 véka rozs vagy ennek megfelelő törökbúza és zabja termett nagyon jó, s kinek mindezekhez még 10–15 véka ünnepi tiszta búzája termett, az első gazdák közé tartozott.

Ma már sokkal kedvezőtlenebb birtokviszony mellett egy ily[en] gabonamennyiséggel rendelkező embert képezesen aluli gazdának mondhatnak.

Külterjes gazdálkodást folytatva jövedelmük aránylag csekély volt, hogy mégis anyagi gondoktól elég mentetten éltek, annak tulajdonítható, hogy a kor igényeiről, követelményeiről akkor szó sem lehet. Az egyszerű ruházatot a háziasszony szőtte, varrta, sokszor még a szabóipar is az ők kezökben volt letéve. Azonban ennek is megvolt árnyoldala.

1868 új, sok tekintetben szomorú harc hajnala a község lakóira nézve. Ekkor vette kezdetét, s ment végig községünkön a részleges tagosítás, s lett a nagyméretű állattenyésztés megölője. A köz-

ség lakói egy pár embert kivéve igen nagy kárt szenvedtek, de amit legnagyobb csapásként éreznek ma is, a közlegelő elvesztése, a közös marhalegeltetés megszűnése volt.

Birtokuk legnagyobb részét egy nehezen hozzáférhető határrészen kapták, hol – bár a termények által elhasznált táperők pótlását nagyon megkívánta a föld – gyenge igás barmaikkal nehezen tudják javítani, s trágyáját vagy kénytelen eladni, vagy kihordja, s akkor állatját teszi értéktelenné. Térbeli birtoka különböző minőségű, de legnagyobb részét mesterséges úton nyert nyári takarmányozásra kell felhasználni[a]. Az állattenyésztés bár kisebb, de a régi értékét képviseli, csak az a nagy kár, s ezzel szemben tehetetlenek vagyunk, hogy legszebb és legalkalmasabb tenyészállatunk sincs a terhes iga alól kivéve. A földművelés terén néhány évtized alatt tett haladás bámulatos. Kevés birtokból oly produkciót tud felmutatni, hogy beoszt[v]a tisztességesen megélhet. A külterjes gazdálkodás közeledik az intenzív felé, de szükség is, mert most $\frac{1}{5}$, $\frac{1}{6}$ részbirtokból kell megélnie, a kor követelményeinek megfelelőleg. A földművelés fellendüléséhez nagyban hozzájárult, hogy a nép mindkét uradalom okszerű gazdálkodás fogásaiból nagyon sokat sajátított el.

A földművelés[en], állattenyésztés[en] és tutajozáson kívül van még egy nagyon említésre méltó foglalkozása a népnek. Vannak oly emberek, kik semmi ingatlan vagyonnal nem rendelkeznek, de ha Isten megáldotta szorgalommal, egészséggel, minden időszakban, télen és nyáron a grófi uradalmaktól munkát kaphat, akár kukoricát, szénát és fát részért dolgozza, akár bárminő munkát pénzért, s bátran elmondhatjuk, hogy a munkálkodásra, a szorgalom kifejtésére, az erő értékesítésére tágasabb tér vidékünk egy községében sem nyílik, mint itt.

A lakosok nagy része szorgalmas, sokszor erejét felülmúlólag küzd, de sajnos itt is vannak kivételek, kik a munkásság kies mezejét a semmittevés posványával cserélik föl.

Mint említém, egyházunk keletkezése 1560–70-re tehető. Egyházi levéltárunk 1718-ig megy vissza, de sok részben hiányos. Hívek az egyház fenntartásához nagyon sokkal járulnak, mert a régi természeti járandóságokat most pénzben fizetik, s egy kepezetű a pap részére 6 kor[ona] 20 fillért, országos közalapra 20–40 fillért fizetnek, mivel a közpénztár még a mindennapi szükségletét sem tudja jövedelméből fedezni. 10 évi átlag szerint évenként 2 korona egyházi [?] számíthatunk, s ezekhez járulnak még az egyház részére szükséges közmunkák.

Az egyházfenntartás nehézségeiből a patrónus urak is kiveszik osztályrészüket, mennyiben pap és tanító részére 60–60 kalangya szalmás gabonát, összesen 9 öl³ száfát adnak, továbbá Teleki József ömértósága a díjlevélben tett kötelezettségén kívül 4 drb. nyári legeléseket s közel $\frac{1}{2}$ hektó ünnepi bort ad. Az úrvacsorához szükséges kenyeret és bort szintén patrónus urak hozzák. Papi és tanítói kepeváltási alap birtokban és pénzben 10000 koronával rendelkezik.

Egyházunk papjai voltak: Szentmihályi János 1706-tól; Deési Ferenc, ki előbb gerneszegi pap volt 1716-tól; Dálnoki János 1728–1743-ig; Ajtai György 1743–1754, ki a gazdálkodásban való túlságos elmerülés miatt papi szolgálatának elhanyagolásáért reverzáltatott; Simon János 1754–1796-ig; (esperes) Simon Sámuel, előbbi fia, 1797–1813-ig, ekkor Pókába megy s ott is hal meg; Szalma György id. 1814–1848-ig; ifj. Szalma György 1848–1895-ig; Szász Márton 1895–1901-ig. Jelenlegi pap Veress Sándor 1903-tól.

Anyakönyvvél 1785-től rendelkezik. Klenódiumai nagyon régiek, s többnyire a patrónus urak ajándékai.

A g[örög] chatolikus egyház keletkezésére vonatkozólag semmi adat nincs. Keletkezését, fejlődését mély homály fedi. Levéltára csak 1899-től van. Legrégibb egyházi emlék egy anyakönyv 1850-től kezdve.

Az újonnan keletkezett római kath[olikus] egyház a református egyház hívei közül nem a meggyőződés, hanem a nehéz egyházi teher miatt reverzált [?] hívőkből alakult. Mostani tagjaiból ítélve reményteljes jövője nem lehet.

A község népének civilizációja kizárólag a református egyház által fenntartott felekezeti iskolának köszönhető, mert bár egy időben a g[örög] cath[olikus] egyház is megpróbálkozott az iskola fenntartás nehézségeivel, iskolája oly rövid életű, s oly alacsony nívón álló szellemi életű volt, hogy létezését bátran nemlévőnek tekinthetjük. Iskolánk keletkezését tudni nem lehet, de hogy nem nagyon régi, vagy hivatásának nem tudott megfelelni, az már tételezhető fel, hogy 1840–45 körül alig 3 százalékra tehető az írni és olvasni tudók száma.

Tanítói voltak: Keresztes József 1773; Jánosi Ferencz 1812–1820-ig; Ercse István 1820–1850-ig; Zsigmond József 1851-től 1892-ig.

Nevelésügyünk terén szerzett érdemei előtt meg kell hajolnunk Zsigmond József [előtt, aki] 44 évi terhes és fáradtságos, a szellemi és testi erőt próbára tevő munkálkodás után a megérdemelt nyugdíjba vonult, összlakosságunk előtt, mert községünk szellemi élete, művelődése neki köszönhető. Ő volt az, aki fáradtságot nem ismerve az akkor leghelyesebb pedagógiai eszközökkel, fogásokkal lépett a tett mezejére, s kinek munkálkodását, fáradtságát minden szónál jobban, elismerőbben dicséri a való, mutatja egy nemzedék, kiket ő emelt emberi hivatásuk magaslátára. Ő az, kitől példát vehettünk a nehéz munkában, erőt a küzdelemben, mert bár látható jutalmát sem a múltban, sem a jelenben meg nem kapta, van egy jutalom, melyet csak érezni lehet, s mely jutalmat érez ő, midőn elmondhatja: "a rám bízottakat elvégeztem."

1892-től 1897-ig tanító Dani József, ki Kiskendre távozott. Jelenlegi tanító Adorjáni Károly 1898-tól. II. tanítói, illetve tanítónői állásunk 1899-ben lett szervezve a Nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi m[agyar] kir[ályi] Miniszter úrnak segélyével, ki évenként 662 korona segéllyel járul a II. tanító fizetéséhez. Jelenlegi tanítónő Imre Erzsébet Gránayné [?].

A tanítás céljára kezdetben a tanítói ház téli konyhája szolgált, s később épült a mai nyári konyha helyére az egytantermes iskola, mely azonban midőn az iskolázás kötelezővé vált, kicsinynek bizonyult, annyira, hogy a hatóság 1883 körül bezáratta, s míg az egyháztagok megadóztatásával a mai kéttantermes iskola felépült, a tanítói ház helyiségben folyt. Mai iskolánk 1885-ben épült. Iskolánk felszerelése a lehető legkezdetlegesebb, még a legszükségesebb felszereléseket is nélkülözzük, s ezzel szemben egyházunk a szegénység miatt tehetetlen. Az iskolázás különösen az őszi és tavaszi időben kényszer iskolázásnak nevezhető, s bár a község lakói nem idegenkednek az iskolától, s szeretnék gyermekeik haladását, nevezett időszakban a legszigorúbb eszközökhöz kell nyúljon iskolaszékünk, de a téli hónapokban a két tanterem alig képes a tanulók befogadására, sokszor túlszűfolttság van.

Tankötelesek száma, rendes

	fiú	leány	összesen
ev.ref.	83	90	173
rom.cath.	5	2	7
gör.cath.	12	7	19
összesen	100	99	199

Ismétlők

	fiú	leány	összesen
ev.ref.	30	45	75
rom.cath.	1	-	1
gör.cath.	7	7	14
izraelita	-	1	1
összesen	38	53	91

Összes tankötelezettek száma

	fiú	leány	összesen
rendes	100	99	199
ismétlő	38	53	91
összesen	138	152	290

Tanulók száma, rendes

	fiú	leány	összesen
ev. ref.	62	66	128
rom.cath.	3	1	4
gör.cath.	8	6	14
összesen	73	73	146

Ismétlők

	fiú	leány	összesen
ev. ref.	20	14	34
gör.cath.	2	1	3
összesen	22	15	37

Összes tanulók

	fiú	leány	összesen
rendes	73	73	146
ismétlő	22	15	37
összesen	95	88	183

Felmentett tankötelesek száma 107. A felmentett tankötelesek 85%-át a községben nagy számban található cigány, s az iskolától 6–7 kilométer távolságban fekvő tanyai béres gyermekek teszik. Az 1865-iki iskolai anyakönyv szerint az ev.[angélikum szerin] ref.[ormált] tankötelesek száma 108, iskolába jár 70, felmentve 38. Így majdnem 40 év alatt úgy a tanköteles, mint a tanulók számánál örvendetes szaporodást tapasztalhatunk.

Az iskolafenntartás nehézségeit szintén az egyháztagok hordozzák. Egy egész kepe fizető s tanító része 2 kor[ona] 70 fillér, a félkepéző 1.36 kor[ona] képét, minden re[ormátus] vallású tanuló 70 fillér, s idegen vallású 1 korona tandíjat fizetnek. Az idegen vallású tanulók a tandíjon kívül az iskolaszék, illetve presbitérium által meghatározott 2 korona iskolahasználati díjat tartoznának hordozni [?], azonban mindkettő nagyrészen odavész.

Községünkben a lélekszám az 1890 évi népszámlálás szerint 1353, 1900-ban 1405.

***

Íme, ezekben kívántam községem keletkezését, fejlődését felmutatni. A legnagyobb odaadással, szorgalommal igyekeztem múltját kideríteni. [...] Mielőtt befejezném e történetet, köszönetet kell mondjak Tek[intetes] Koncz József nyug[almazott] tanár úrnak, ki a collégium könyvtárát, és méltóságos Gróf Teleki József úrnak, ki a Teleki oklevéltárt szive[s] készséggel bocsátá rendelkezésemre.

Jegyzet

Téglás Gábor ig[azgató] tanár úr 1907. okt[óber] 1-én M[ar]os[sárpatakra] [?] Leányvár és római emlékek kutatására. A Leányvárat megmutató [?] Csekme Ferencz esperes úrral, s rajta méreteket vettünk. Alakja ellipszis [kép] hossza [...].

Adorjáni Károly: [Marossárpatak története]

Előszó

Legelőször 1903-ban, egy tanítói gyűlés alkalmával próbálkoztam meg községem történetének megírásával. Egy egész évi szabadidőm alatt kutattam a különböző könyvtárakban, oklevéltárakban, a nemes családfák között, s nagyon sok esetben kértem ki szakemberek véleményét és tanácsát, míg egy rövid változatban összehoztam községem történetének főbb adatait.

Felkerestem községünk legidősebb embereit, hallgattam a különböző szájhagyományokat, hogy községünk múltjára nézve minél több adatot gyűjthessek össze.

Elhatároztam, hogy megkezdett munkámat tovább folytatom. Éveken át tanulmányoztam a különböző forrásműveket. Kővári László: *Erdély építészeti emlékei*, Király Pál: *Dácia*, Orbán Balázs: *Székelystöld leírása*, a Teleki-kódex eddig megjelent és általában megkapható köteteit. Felkutattam egykori emlékeinket, az anya-, család- és évkönyveinket, az egyházi klenódiumokat. Örömmel kísértem Téglás Gábor tanár urat községünk határának különböző részeire, sőt a szomszéd községekbe is. Lestem ajkának minden szavát, s jegyeztem tudományos megállapításait. Én vezettem őt a határunkban található római castrum helyéhez, melyet ő már régóta keresett. Vele tekintettem meg a római polgári telep helyét, s találtunk számtalan urnamaradványt.

Végigjártam határunkat Szentpéter Zsigmond – akkor még egyetemi adjunktus – úrral, aki geológiai szempontból tett itt kutatásokat. Mint nyitott könyvből olvasható nekünk a különböző föld- és kavicrségekből. Számtalan alakulatra s a vulkanikus erők maradványaira hívta fel a figyelmünket.

Célom megvalósítását megzavarta az első világháború és a hat évi szibériai fogságom, de hazajövetelem után újra megkezdtem az adatok gyűjtését. Az összegyűjtött adatokat a brassói Agisz által kiadott *Falumonográfiák kérdőíve* utasításai szerint igyekeztem csoportosítani.

Legtöbb anyagot a Teleki-kódexben találtam. A régi főúri családoknál történt birtokváltások alkalmával a családi könyv- és levéltár is az új tulajdonos kezébe került, s ezáltal sok régi, értékes adat ment kézről kézre.

Nagy veszteség úgy a kódexre, mint a községünk történelmi adataira nézve, hogy a gróf Teleki Domokos úr kastélyának 1883-ban történt leégése alkalmával nagyon sok értékes könyv és okmány semmisült meg.

Ne legyen feltűnő, ha egyes megnevezéseknél a nép nyelvét, sőt az egyik határrészénél a nép által használt drasztikus kifejezést írtam, mert az *Utasítás* szerint: „*Minden használt név (még a pikáns is) feljegyzendő.*”

Csak hosszabb tanulmány, megfigyelések, történelmi tények megállapítása, a mondák és szájhagyományok összegyűjtése után foghatunk hozzá egy ilyen kisebb szabású munkának is a megírásához.

Érzem és tudom, hogy munkám hiányos és sok tekintetben nem tudtam eleget tenni vállalt feladatomban. Azonban látom, hogy falvaink fiatalabb nemzedéke, aki ősi ruházatát és szokásait újjal cserélte fel, nem törődik már a hagyományokkal, a legendákkal sem. Igyekeztem megmenteni a jövő számára, amit lehetett.

Talán később akad valaki, aki a hiányokat pótolja s tökéletesebb munkát ad népünk kezébe.

Marossárpatak, 1943. augusztus

Adorjáni Károly

I. Községünk fekvése és története

Marossárpatak fekszik Maros megye marosi felső járásában, Marosvásárhely szabad királyi és Szászrégen rendezett tanácsú városok között, mindkettőtől majdnem egyenlő: 16–17 km távolságra, a Maros folyó jobb partján. A község nagy része a Maros, a Sárpatak pataka és a Galambod község északi határrészeiből eredő Galambodály nevű patak által képzett síkságon, kisebb része az egykori tenger által képzett, Marosvéctől Udvarfalváiig húzódó platón, fennsíkron terül el. A völgyet a nyugati oldalon egy északról délnek húzódó, alacsony hegylánc határolja, melyen keresztül csak egy helyen, a Sárpatak patak völgyét követő, és később szétágazó út által van összekötve a Maros völgye a Mezőséggel.

A mai község legelső települései a Sárpatak patak által kettészelt platón történtek. Baloldalon épült az ősrégi református templom, melyet az 1915. évi kisebb méretű földrengés megrongálván, helyette új templom építése vált szükségessé. [A] régi templomot 1934. évben bontották le. Mellette épült fel a régi birtokos: [a] Teleki család kastélya [és] a református tanítói lakás. A patak jobb oldali platóján épült a gör[ög] kath[olikus] templom, s a plató alján később a második Teleki kastély. Ezek szomszédságában volt a lakosság települése, éspedig jobbágy telkeken. Emberemlékezet óta sem szabad székely, sem katona család nem volt a lakosok között.

A régi időkben e község központja volt a vidéknek, de ma már nem bír nagy fontossággal. Ma már csak körjegyzői székhely, járásbírósága, törvényszéke, adóhivatala Marosvásárhelyen, vasúti, posta és távírói állomása [a] 2 km-re fekvő Sáromberkén van. Tengerszint fölötti magassága 354 méter.

Nemcsak az itt található kőkorszaki eszközök bizonyítják, hanem a hely földrajzi fekvésénél fogva is feltételezhető, hogy a legrégibb időtől fogva a község területe az emberi munkásság, később a történelmi események színtere volt. A községet egy 4000 holdat kitevő szántóföld és erdő veszi körül, melynek a platón levő része [olvashatatlan] között a folyók és patakok mentén laza, hordalék talaj, de mindenek előtt nagyon alkalmas a földművelésre. Midőn az őseink annyira szaporodott, hogy addigi lakóhelyéről tovább kellett vándorolnia, figyelmét a hely kedvező természeti fekvése el nem kerülhette. Magához véve kezdetleges eszközeit, a folyók mentét követte, mely halban, a folyók mentén lévő erdők vadban bővelkedtek. Midőn az emberek állandó foglalkozást kezdtek folytatni, itt termékeny talajra, [?] gazdag legelőkre találtak s meglepedtek.

Hogy a történelem előtti időkben melyik nép tartózkodott itt állandóan, azt bizonyítani nem lehet, de a dákok ittléte már bizonyítható a községünk határában lévő emlékek által. Krisztus után a II. sz[ázad] elejétől, 101-től kezdődőleg, midőn a rómaiak elfoglalják Dáciát, attól kezdve községünk területe is kezd a történelem színtere lenni.

A nép ma is emlegeti a régi falu helyét, mely az *Enyed* illetve a *Zoboralja* nevű határrészekben van, mely az ott található emlékekből következtetve előbb dák, később római polgári telep volt. Ezt bizonyítják a máig is található cserépedény- és urnamaradványok. E római polgári teleptől délnyugatra, még emelkedettebb helyen, dacára a gyakori ásatásoknak és az évenkénti fölszántásnak, mai napig is látható a római katonai őrség helye, a castrum helye, melyet a nép ma *Felső leányvárnak* nevez.

Úgy a castrum, mint a castellum magasabban feküdt a Maros és a Luc völgyénél, tehát mentve volt az áradásoktól. Hadászati szempontból is fontos volt ez a hely, mert innen a Maros felső völgyének egy tekintélyes részét szemmel tarthatták. Azonkívül itt vezetett el azon római út, melyről Király Pál *Dácia* című művében is megemlékezik, s melynek maradványai ma is láthatóak a *Révai* nevű erdőben. Ezen a Traian által épített út Dédától [?] illetve a marosvécsi castrumból kiindulva, a maroskeresztúri érintésével, a székelyföldvárban végződött. Hogy a terület már a rómaiak előtti időkben is lakott volt, a dák emlékeken kívül onnan is feltételezhető, mert a rómaiak is a már megkezdett úton folytatták kultúrájukat, hol az őslakók már legyőzték az akadályokat. A római telep nagyságát bizonyítja az a nagy terület, melyen laktak, s hosszabb itt tartózkodásukat az urnamaradványok, melyeket halottaik eltemetése alkalmával használtak.

A római uralmat megrendítő népvándorlás emlékei egyik fajnak sem bizonyítják hosszabb ittlétét. Csupán egyetlen, a várhegyi határ szomszédságában lévő [olvashatatlan] nevű határrésznek van idegen neve, a többiek mind tiszta magyar nevek. Ez bizonyítéka annak, hogy az állandó település magyar volt.

A népvándorlás harcai a dákok és a rómaiak sok szép alkotásait semmisítették meg, s valószínű egész vidékek pusztultak el, de a már lakott és termékeny vidékeket új népek sem kerülték el, hanem ott ők is megtelepedtek.

Feltehető, hogy a római polgári telepet, valamint a katonai castrumot a népvándorlás küzdelmei semmisítették meg. A véglegesen letelepedett s békésebb foglalkozású lakosság már nem hadászati, hanem célszerűségi szempontból választotta ki új lakóhelyét. Mivel az ivóvizet a régi lakóhelyen csak négy kis forrás szolgálta, s e határrészben a kutak ásása ma is igen nehéz feladat, azért húzódtak a régi lakóhelyről 2 km-re délre, egy alkalmasabb területre.

A község mai helye a megtelepedésre nagyon alkalmas volt, mert bár benne és körülötte nagy vízösszpontosulás van – Luc folyócska a Marosba, Sárpatok, Keresztúr és Galambodály patakok egymással egyesülve szintén a Marosba ömlenek –, emberemlékezet óta e terület nem volt kitéve szélsőséges árvizeknek, továbbá a határ közepén van, s jó ivóvizekben bővelkedik. Nevét a vízáradások után hátramaradt sártól, iszaptól nyerte. Román neve Glodeni is ezen fogalmat fejezi ki. Sárpatok, Békástó, Mocsár, Alsó-, Felső és Harangos tó határrészeink elnevezései is a nagy vízösszpontosulás nyomairól tesznek tanúbizonyságot.

[A] szájhagyomány szerint Sárpatok a mai Gernyeszeg tanyája volt, s ebből fejlődött ki lassanként a község. Ezen szájhagyománynak csak a Teleki család birtoklási ideje kezdete óta lehet alapja, mert írott és építészeti emlékeink másképp bizonyítanak. 1395–1481-ig Marossárpatok és Gernyeszeg két külön család birtokában van. Erdélyi Antal csak 1414-ben épít kastélyt Gernyeszegen, s ez időtől, illetve Marossárpatokra nézve csak 1481-től kezdődőleg lesz Gernyeszeg a közös birtok központja, s a birtokos székhelye. Ha a szájhagyománynak megfelelően a Gernyeszegen lakó tulajdonos a marossárpatoki birtokán tanyarendszerű gazdálkodást is folytatott, maga a község tekintélyes nagyságú és népességű volt. Ezt bizonyítják egyházi emlékeink.

A reformáció terjedésével községünk lakói csakhamar áttértek az új vallásra, mert már 1607-ből egy igen értékes emlékünknél, egy aranyozott úrasztali pohár van egyházunk tulajdonában eme felírással: „*Átkozott legyen, valaki az egy sacramentumon kívül iszik e pohárból. Anno 1607.*” Hogy maga a polgári község sokkal régebb keletű, bizonyítja az annyi századok romboló viharai után a legutóbbi időkig fennálló, tekintélyes nagyságú, ősrégi református templomunk, mely többnyire terméskő, oszlopzata s ajtófelei faragott kővekből, bolthajtása téglából volt rakva. Mint a sanctarium mutatta, e templom eredetiben katolikus templom volt, s a hitújítás alkalmával lett református templommá. E templom hossza ....., szélessége ..... méter, tehát nem egy kicsiny, hanem tekintélyes gyülekezet számára épült. [A] hagyomány szerint a templomban nagyobb javítást végeztetett az 1660-as években Sárpatoki Márton, ki 1661-ben öntette újra a máig használatban lévő nagy harangot is. Második nagyobb javítást és a templom boltozatát csináltatta Iktári gróf Bethlen Kata, Gróf Teleki Lajosné 1762-ben, midőn – az egyházi levéltár adatai szerint – a papi synodus (kerületi gyűlés) a kerületi csűrben tartatott meg. Feltételezhetjük, hogy az első javítások előtt pár századdal korábban épült a templom, s ha az 1300 lelket számláló mai gyülekezet befogadására alkalmas volt, az építés alkalmával sem kis gyülekezet számára épült.

Úrbéres községekben a nép társadalmi, vallási, gazdasági élete és birokviszonya mind alá volt vetve a földesúr befolyásának, nagyon sokszor önkényének. Múltja, történelme tehát szorosan összefüggésben volt a földesúréval.

Községünk legelső birtokosainak nevét ma már lehetetlen megállapítani. A nagy vagyonok rendszeren királyi adományok folytán keletkeztek. Kihalt, vagy hűtlenségbe esett családok birtokai kirá-

lyok tetszései szerint változtatták gazdáikat. A királyokra volt bízva azon érdek megállapítása, melyek szerint valaki egy-egy nagy birtok tulajdonosa lett. Rendesen az kapta, ki legjobban tudott a király kedvében járni, vagy akitől a legjobban félt a király. Olygarchikus nagy vagyonok az Árpád-házi királyok utolsó éveiben keletkeztek, s a vegyes házbeli királyok küzdelmei, pártoskodásai alatt cseréltek leghamarabb gazdát. Mivel ezen rég letűnt időkről sem szájhagyományunk, sem írott emlékeink nincsenek, községünk birtokosait az Árpád-házi királyok alatt megállapítani nem lehet. 1325-től kezdődőleg azonban a folytonosság többé-kevésbé megállapítható.

Községünknek adatokkal bizonyítható legelső birtokosa a Szécséni család volt. Ezen család legelső, Erdély történelmében is szereplő tagja: Szécséni Tamás, ki 1325–1340-ig Tamás erdélyi vajda néven szerepel. E tekintélyes állás hatásköre kiterjedt a polgári és katonai igazgatásokra s a király előtt is nagyon tekintélyes ember volt. Mivel e magas, kitüntető állásra a leggazdagabb és legtekinélyesebb nemések juthattak, a helyi birtokos család bizonyára már ekkor nagy vagyon felett rendelkezett. Föltételezzük, hogy úgy alatta, mint fia, Szécsényi Kónya alatt, ki 1367 körül Horvátország és Dalmácia bánja volt, királyi adományok folytán a birtokaik szaporodtak.

Törzsbirtok, s a család lakóhelye Sárpatok volt, s ide tartozott Gernyeszeg, Sáromberke, Magyarfülpös s még néhány mezősi község.

A vegyes házbeli királyok a gazdag földesurakban vetélytársakat láttak, kik a királyi tekintélyt igen gyakran csorbították is. A királyok az ilyen nemeseket, ha teheték, birtokaiktól fosztották meg, vagy ahol mást nem tehettek, az egy kézen s egy csoportban, egymás szomszédságában lévő birtokok egy részét másokkal cserélték ki, hogy azok az ország különböző részein szétszórva feküdjenek, s ezáltal a gyakran egy nagy vidékre kiterjedő befolyásukat csökkentsék. Így történt a Szécséni családdal is, egy 1395. április 18-án Gyulafehérváron kelt fejedelmi levélben. „Az erdélyi káptalan előtt Szécséni Frank vajda a maga, továbbá fia László és unokája Simon nevében a Torda megyei Sáromberkét, Gernyeszeget, Nebáncsot és Ebést, megtartván e cserét a rácz, török háború szükségére 3540 arany forinttal, Harina, Bilek és Necért Zsigmond királlyal elcseréli.” Tehát a Maros felső völgyében csak a lakóhely, Sárpatok marad a Szécséniek kezén, míg Sáromberke és Gernyeszeg a Zsigmond király tulajdona lett, ki 1398. január 8-án Brassóban kelt levelében: „Megparancsolja a sárpatakiaknak, hogy a gernyeszegieket az általa cserében elfoglalt és Sárpatakhoz csatolt, de ama-zoknak ismét visszaadott földek birtokában ne akadályozzák, s azokhoz többé jogot ne tartsanak.”

Itt bizonyára azon Maroson innen fekvő *Sziget* nevű határrészről van szó, mely a Luc és Maros között terül el, s hol községünk határa ma is szomszédságban van a gernyeszeggel. Nemcsak a múltban, de különösen legeltetésekből kifolyólag még ma is vannak nézeteltérések és határvillongások. Amit ma a szolgabíró csekély büntetéssel elintéz, azt a régi szomszédok durvább eszközökkel, de gyorsabban intézték el. 1840 körül, midőn még idősebb legények foglalkoztak állandó legeltetéssel, egy ilyen határincidens miatt egy sárpataki – Bőjte Miklós id[ős] – és egy gernyeszegi legény össze-verekedtek. Mindkettőnek segítségére siettek a mezőn dolgozó falujabeliek, s végre olyan verekedés lett, hogy mindkét faluban félreverték a harangokat. A gernyeszegiek a Maroson keresztül csak nehezebben, csolnakkal jöhettek át, s így a sárpatakiak lettek a győztesek. Bizonyára Zsigmond király is ilyen esetből kifolyólag hozta a fenti királyi végzést.

Szécséni Tamás 1355-ben már mint volt erdélyi vajda szerepel, azonban Frank 1395-ben megint mint erdélyi vajda tűnik fel. Hogy Frank e tekintélyes állástól mikor válik meg, nem tudjuk, de bizonyos, hogy a királyi kegy alatta megszűnt. Fia, László, a fényleni kezdő Erdélyi család mellett úgy tűnik fel, mint kegyvesztett, ki 1404. április 11-én elveszti Magyarfülpöst, melyet Zsigmond király Tordán kelt levelében Bolgár Miklósnak adományozott. A kegyvesztettség látszik ki az 1411. február 25-én Kolozsmonostoron kelt leiratból, melyben „A Kolozs Monostori konvent a Nabadi László alvajda parancsára a sárpataki Szécséni Simon és László jobbágyait a Sárpatok határában való ma-

lomépítéstől, nehogy a víznek Sáromberke és Gernyeszeg határán való lefolyása miatt Sáromberki Antal kárt szenvedjen, eltiltja.”

Hogy a család melyik tagja és mikor veszíti el Sárpatákat, azt tudni nem lehet, de 1481-ben már a Somkerekai Erdélyi család birtokában találjuk. Ezen időtől kezdve Sárpaták, Gernyeszeg és Sáromberke egy család tulajdonát képezik. Miután Sárpaták a Somkerekai, s később a Teleki család birtokába került, a birtokos főúr lakhelye Gernyeszeg lett. Ettől kezdve lehet annyira alapja a szájhagyománynak, hogy a sárpataki birtokot tanyaszerűen kezelték, de a község lakói tovább folytatták eddigi polgári és egyházi életüket.

Mivel a somkerekai Erdélyi család hosszabb ideig volt községünk birtokosa, szükségesnek tartom, hogy kissé részletesebben foglalkozzam vele.

„A Somkerekai család a XIII. században feltűnt Beke Gregor nemzetségből vált ki s családi nevét a Doboka megyei Somkerék községtől nyerte. Somkerekai Antal volt a család fényének megalapítója, s ő kezdi használni az Erdélyi nevet is. Ezen a néven emelte családját Erdély leghatalmasabb családjai közé. Az 1396-ik nikápolyi szerencsétlen kimenetelű csatában, 1401-ben Knin várának megvédelmezése alkalmával, Zsigmond király fogsága idején a patarénok és Hervaja boszniai vajda ellen tanúsított vitézségeért 1402-ben Antal és testvére János – úgy látszik a Szécseniektől elvett – Harina, Bilek és Necet kapják jutalmul. 1403-ban Kalmán János javait, 1404-ben pedig Sáromberkét, Gernyeszeget, valamint a sáromberki vámot szintén nekik adományozza [a király]. 1414. július 24-én pallosjogot, 1415-ben címert adományoz, s ugyanazon évben a székelyeket és a szászokat a Maroson való vámfizetésre szorítja. Erdélyi Antal 1429-ben halt meg.”

„A családnak utolsó, de elődeihez méltó sarja Erdélyi István, ki 1602–36-ig Torda megye főispánja. Az 1636. évben a Bethlen István elleni hadjáratához sem maga, sem második neje, Mindszenti Krisztina, birtokai után nem akar hadat állítani, s 1637-ik hadjáratához is elmulasztá, miért a fejedelem kegyét elvesztvén, az eddig viselt tisztségeiről lemondott. Első neje Apafi Erzsébet, második neje Mindszenti Krisztina, kinek 1638. aug[usztus] 29-én Sáromberkén készített végrendeletében a gernyeszegi s más jószágokat adományozta. Ezen végrendeletet azonban tekintetbe nem véve, az özvegyet perbe fogták, s némelyek szerint a háborúból való távolmaradása miatt, mások szerint, mint urafogyott birtokot a Mindszenti Krisztina halála után 1689-ben Apafi Mihály erdélyi fejedelem Teleki Mihálynak adományozta. Ezen elvétel alól kivételt képezett a Somkerekai birtok, melyet Erdélyi István, fejedelmi jóváhagyással, már 1609-ben, csak anyai ágon való testvérének, Korlatovich György és nővére Erdélyi Margitra hagyott.

Mindszenti Krisztina neve még ma is él a nép ajkán. A XVII. század közepén, 1630 körül Mindszenti Krisztina a sárpataki udvarbírójának, Nagy Mártonnak 2 fiát, Mártont és Lászlót taníttatta. Mártonból nagy ember, Erdély főjegyzője lett, kit Mindszenti Krisztina egy belső telekkel is megajándékozta. Nagy Márton e községtől vette fel a családi nevét, s lett Sárpataki Márton. Lakása a község közepén, a Galabodély és a Sárpaták pataka egyesülésénél volt, s az áradások ellen a máig is látható földtöltésekkel volt megvédelmezve. Lakásától a templomig egy gondozott utat, a patakon át hidat csináltatott.

Sárpataki Márton a régi református templom sírboltjába volt eltemetve, mit 1926-ig mutatott a templom keleti végében, a falba illesztett négyszög alakú kő emléktábla ezen felirással: „Hic iacent Martin de Sárpatak pratanat Transilvanie cum filio suo Stephano et nepote Ladislau 1680.” Ezen emléktábla 1926-ban, az ős templom építése alkalmával régi helyéről lehozatva, az új templom falába helyeztetett. A régi templom kriptájában ott maradt nyugvó porrészek az 1934 nyarán lebontott templom törmelékeitől még jobban betemettetve, talán soha senki által nem fognak nyugalomban megzavartatni. Sárpataki Mártont mint buzgó, rendes templomba járó reformátust ma is emlegeti a szájhagyomány, kinek élete összefüggésben volt egyházunk múltjával.

Templomunk nagy harangja, melyet 1669-ben öntetett újra, a mai napig hirdeti emlékét. Valószínű, hogy a nagyenyedi kollégiumnál lévő tekintélyes *Sárpataki alapítvány* is tőle ered. Sárpataki Márton családja valószínű kihalt. Sem István nevű fia, sem László nevű unokája nem volt hosszú életű.

A Szécsényi család 1411 körül szintén használja a *Sárpataki* előnevet. Ezen család a Maros völgyében lévő birtokaik elosztása után a Kisküküllő megyei Héderfája és széplaki birtokaira költözött, s valószínű, hogy később ismét királyi kegybe kerülve, újabb királyi adományokkal vetik meg a család gazdagságának alapját, s nyerik el a grófi címet.

A másik nevezetes család, melynek múltjával községünk élete szoros összefüggésben volt, a gróf Teleki család, s ezért ezen család történetével részletesebben kívánok foglalkozni.

„A Teleki család a Garázda (dalmáciai) családból származik, s elődjük 1408-ban jutott a Békés megyei Telek község birtokába, s innen vették családi nevüket is. A XVI. században három ágban: teleki, zágorhidi és széki ágban virágzik a család. Az utóbbi ág fiú[á]gon kihalt, s házasság útján mindhárom ág a széki Teleki nevet vette fel. A család gazdagságának és tekintélyének alapját Teleki Mihály, a Teleki János és borosjenői Bornemissza Anna fia vetette meg. Teleki Mihály 1634-ben Nagyváradon született. Első neje Pekry Zsófia, második neje a pókai származású Vér Judit volt. 1685-ben grófi rangot kapott. 1689-ben adományozta neki Apafi Mihály erdélyi fejedelem Gernyeszeget s a hozzá tartozó birtokokat. Ettől kezdve tartozik Sárpatak is a Teleki család tulajdonába. Meghalt 56 éves korában, 1690. aug[usztus] 21-én Zernyestnél, a törökkel vívott háborúban.” Egyházunk klenódiumai között máig megvan az a meggyiszínű scofummal kivarrt takaró, mely állítólag a zernyesti harcok alkalmával a Teleki Mihály nyeregtakarója volt. Halála után 1696-ban az egész család grófi rangra emeltetett, 1697-ben a római szent birodalmi címet nyerték.

Teleki Mihály az Apafi fejedelem idejében a legbefolyásosabb és legkiválóbb politikusa volt Erdélynek, ki az osztrák és török befolyás hatásait már előre felismerte, annak megfelelően irányította Erdély politikai életét. Utódai között sok kiváló férfit találunk, kik vagy katonai, vagy politikai téren értek el sikereket. A család egyik nőtagja, Teleki Blanka az 1848-49-iki szabadságharc után politikai cikkei miatt várfogságot is szenvedett. Teleki Sámuel kancellár és író, ki 1739. nov[ember] 17-én született, saját költségén megalkotta a marosvásárhelyi *Teleki könyvtárat*. A család tagjai közül nagyon sokan szépirodalom vagy történelemírás terén tűntek ki magukat.

Úgy Teleki Mihálynak, mint Veér Juditnak sok emléke van egyházunk birtokában, s ezek bizonyítják, hogy ha nem is laktak itt, egyházunknak patrónusai voltak. Lakásuk Kőváron, Uzdi-szentpéteren, de leginkább Gernyeszegen volt. Teleki Mihály ez utóbbi helyen is van eltemetve.

A legelső Teleki birtokos, aki Sárpatakon lakik, s kinek leszármazottjai a mai sárpataki Telekiek, Teleki Sándor volt 1730-40 körül, ennek utódja I. Teleki Lajos. Ennek két fia, Domokos és Mihály között oszlik a birtok két részre. Azóta volt Sárpataknak 2 Teleki udvara a legutóbbi időkig. A Teleki Domokos féle felső udvar azonban 1933-ban gazdát cserélt, s ezáltal örökre kiesett a család kezéből. A majdnem 250 év óta mindig egyetlen család kezén levő birtokot a rajta lévő minden felszerelésével együtt megvette Vaida Voivod Mircea román birtokos. Vaida Mirceától 1937-ben megvásárolta a helyi hitelszövetkezet 7 millió lej értékben a kastély és maga a terület kivételével. Pár év múlva megvette a 12 hold major területet is 1,5 millió lej értékben. A 435 hold erdő és szántó, valamint a 12 hold belsőséget a szövetkezet [fel]parcellázta a kisgazdák között. Ez a vásár nagyon előnyös feltételek mellett történt, s megalapozta kisgazdáink gazdasági életét.

Áttérve a községünk határán található nevezetességekre, sajnálattal kell megállapítanom, hogy ezen emlékek annyira megsemmisültek, hogy a lehetetlenséggel határos róluk bizonyos ismeretést adni.

Ilyen emlékünknél a Leányvár.

Várhegy és Marossárpatak között, mindkettőtől majdnem egyenlő távolságra egy kis Zebrik nevű határpatak bal partján emelkedik a Maros völgy nyugati oldalát határoló hegylánc egyik csúcsa. Ezen a csúcson a legutóbbi időkig teljes épségben látható volt egy 13 méter hosszú, nyugati oldalán 90, keleti oldalán 26 m[éter] széles ellipszis alakú területet körülvevő hatalmas sánc, valamint a sánchoz felvezető csigaút. Maga a csúcs, fekvésénél fogva elég védett és nehezen megközelíthető. Keleti oldalát a Maros, déli oldalát a Zebrik, északi oldalát egy másik patak magas partjai határolják.

Ezen helyet emberemlékezet óta *Leányvárnak* nevezi a nép. A népvándorlás alkalmával ezen hegycsúcs hadászati szempontból nagyon fontos lehetett. Felső őrtüzei nemcsak a Maros völgyén le és fel, hanem keletre a Nyárad völgyében, a Bekecsig láthatók voltak. Bár nem nagy, de azért építési anyagából következtetve megerősített pont lehetett, mert a már régen széthordott, ellopkodott terméskövek maradványaiból Téglás István régész is megállapította, hogy azok messziről, a tőlünk 56–60 km-re fekvő dédai havasokból lettek ide szállítva. Ilyen terméskő a mi határunkon nem található. A terméskő maradványokon kívül téglaszínű, szabálytalan alakú égetett föld nagy mennyiségben található.

E vártól nyugatra, s tőle nem messze vezetett el a részben ma is látható *Traján útja*, melyet a nép ma is *Régi útnak* nevez.

A vár múltját homály fedi. Kővári László megemlékezik róla *Erdély építészeti emlékei* című művében a következőleg: „történelmi szereplése nem ismeretes, de az alak azt bizonyítja, hogy a kazárvári várral egy időben épült, s valószínű a kazárok építették, akik a Szamostól a Marosig bírták Erdélyt.”

Ha ezen megállapítás elfogadható, úgy ezen várnak, mivel egyike volt a végváraknak, nagyon fontos szerepe lehetett.

Hogy múltjáról többet tudhassunk, gróf Teleki Domokos 1890-ben hatósági engedély mellett, tudományos célból ásásokat végzett e helyen, de titokzatosságához ez sem tudott fényt deríteni.

Legutóbb 1928–29 telén egy pár analfónak [?] a román hatóság kutatási engedélyt adott, akik valóságos romboló munkát végeztek rajta, de ezen kincskereső céljukat nem érték el. Alakjából kiforgatták, a helyet összeturkálták, s néhány heti rombolás után csalódottan otthagyták.

A sárpataki és várhegyi határt elválasztó Zebrik patak, valamint az ezen alul fekvő, várhegyi határon lévő *Ripa* nevű határrész elnevezése szláv eredetre mutatnak. A sárpataki határrészek mind magyar eredetűek.

Ha történelmi irodalmunk keveset foglalkozik is e várral, annál többet foglalkozik vele a nép fantáziája, mely e várat *Leányvárnak* nevezi. Feltevésük szerint roppant mennyiségű kincs van itt elrejtve, melyet tündérek őriznek. Ezen tudat sok dologkerülőt sarkallt a kincs keresésére.

Mivel idősebb embereink az ősoktól örökölt, s a Leányvárral kapcsolatosan a tündérekről szóló szájhagyományokat oly egybehangzóan mesélték egymásnak, szükségesnek tartom egy pár ilye tündérre megörökítését.

I. Sokan beszélték a régiek közül, hogy a Leányvártól az erdő alatti országút, illetve a Maros partjáig egy szép gyalogösvény vezetett. Ezen ösvény keletkezése annál inkább feltűnő volt, mert a Marostól csak a hegycsúcsig, a várig vezetett. Régebben idősebb legények, sőt emberek foglalkoztak legeltetéssel, s ezek a legények az ösvényt falevelekkel és más növényekkel hintették be. Másnap csodálkozással látták, hogy az oda hordott tárgyak messzire voltak dobálva, s az ösvény oly tiszta volt, mintha megseperték volna. Valahányszor e kísérletet megtették, mindig ugyanaz ismétlődött. A szájhagyomány feltevése szerint ezen ösvényen jártak le a tündérek fürdeni a Marosra.

II. A marossárpataki gör[ög] kath[olikus] egyház régebben filiája volt a szomszédos várhegyi egyháznak. Egy alkalommal két sárpataki román nő Várhegyre mentek. Egy kisgyermeket vittek keresztesítésre. A Zebrik patak hídján két feltűnően szép, gazdag ruházatú nő állott, kik kérdezték,

hogy hová mennek. A két asszony nem akarta megmondani. Ekkor a szebbik nő azt mondta: tudom, hogy honnan, hová és mi célból mentek. Mutassátok meg a gyermek arcát és boldoggá fogom tenni őt. Az asszonyok nem mutatták meg, s sietve tovább mentek. Midőn Várhegyről visszatértek, a két szép nő újra a hídon volt, s megismételték az előbbi kérést, de az asszonyok most sem mutatták meg a gyermek arcát. Alig tett a két asszony néhány lépést, midőn visszanéztek, a két szépaszony már nem volt sehol.

III. Nem messze a Leányvártól, az országút fölött, a hegyoldalba egy barlangszerű kis nyílás látható. A nyílás oly kicsiny, hogy egy felnőtt ember nem tudna bemenni. E helyet a nép *Ördöglyuk*nak nevezi. A nép képzelődése gyakran lát itt éjjelenként egy kis piros sapkás, törpe embert sétálni. Igen gyakran tüzet vagy más tárgyat kért az arra menőktől. Ha valaki nem teljesítette a kérését, azt földhöz vágta.

Ma már ilyen csudás dolgok nem történnek. A mai társadalmi élet más berendezkedése, a más életcélok és életküzdelmek, de főleg a népműveltség fejlődésével eltűntek a tündérek és az ördögök, s megszűntek a tündérmesék.

A Jézus kút

Községünk egy másik nevezetessége a Jézus kút. Egy csudálatosan bő és kellemes vizű forrás, melyből egy tekintélyes csermely folyik ki. Vize a leghidegebb télen sem fagy be. Vízbőségét sem a szárazság, sem [a] hosszas esőzés nem befolyásolja. Egyenlő magasságban van a Vajdaszentivány község határán található bővizű forrásokkal. Kisebb, de ugyanilyen jellegű források még a *Hörsöglyük* és *Kelemen kút*, melyek a régi dák és római telepek, valamint a római castrum vízszükségletét szolgálták. Hasonló jellegű forrás a *Mocsár* dűlő déli oldalán fakadó *Irtás kút* [?] is. Úgy a vajdaszentiványi, mint a mi határunkon lévő elősorolt források egy-egy kitörései a havasok felől, a Maros völgyét követő vízáramlásoknak.

A Jézus kútjához a következő monda fűződik: „Egyszer egy nagyon gazdag főúri leány megmosta szemét a forrásvízben, s az addig teljesen vak leány azonnal visszanyerte látását és a forrásvízben meglátta Szűz Mária képét. A leány ezen csodás gyógyulás emlékére a forrás mellett egy kápolnát építtetett, hová minden év áldozócsütörtökén nagy búcsújárásokat rendeztek. Búcsúja oly híres volt, hogy messzi vidékekről, más országokból is látogatták. A mai napig fennálló áldozócsütörtöki vásár is ettől vette az eredetét. Az áldozói vásárokat – melyet tréfásan leányvásárnak neveznek – a vidékiek tömegesen látogatják, s mondhatjuk, hogy ezen nap az egész vidéknek ünnepnapja. A vidékiek ma is azt mondják: „megyünk a sárpataki búcsúra.”

Ha tekintetbe vesszük, hogy községünk lakói már az 1500-as évek végén áttértek a református hitre, e búcsú keletkezése jóval az 1500-as évek előttre tehető. Idejövetelem idején, 1898-ban a kápolna helye, valamint a kő és téglahulladék még nagyon jól látható volt. A községtől távol fekvő, elhagyatottan álló kápolna épület anyagát – a sárpatakiak bemondása szerint – a toldalagiak hordogatták el építkezési célokra.

A *Kecsés* nevű határrész nevezetessége a *Harangos tó*. Vízét már régebben lecsapolták. A következő, s nagy részben elfogadható monda fűződik hozzá: „a régi nagyharangot egy felkelés, valószínűleg a Basta féle harcok alkalmával az ellenség ágyúöntésre akarta felhasználni. A község lakói nem akarták engedni, s hogy biztonságba helyezték, a mai Kecsés dűlő egyik nagyobb posványába rejtették. Később, midőn ki akarták venni – a monda szerint – a már kiemelt harangot visszajuttették. A visszajuttatott harang olyan mélyre süllyedt a posványba, hogy a további kivevési kísérletről le kellett mondaniuk.”

Ezen szájhagyománynak annyi elfogadható alapja van, hogy a régi nagyharangunk az 1600-as években megrepedt, melyet Sárpataki Márton 1669-ben újraöntetett. Ezen harang ma is használatban van.

II. Egyházunk

Ref[ormátus] egyház

Községünk múltjával és történetével szorosan összefügg egyházi életünk. Református egyházunk levéltárában csak 1718-tól kezdődőleg találhatók írott adatok, de egyházunk klenódiumai s különösen az 1607-ben adományozott, s máig használatban lévő úrasztali pohár, aztán a nagy harangon lévő évszámok, később a Teleki család által adományozott kegyzserek évszámszerűen igazolják egyházunk régi keletkezését. Egyházunk patrónusi egyház volt. A régi templom és temetőhely, valamint a mai tanítói telek a szomszédos főúri birtokból lett kiszakítva. Régebben a két patrónusi udvar 60-60 kalangya szalmás gabona és 9 öl³ színta, a gazdagabb hívek 3 kalangya búza, a szegényebbek 3 véka tengeri, csekély zab és csekély közmunkával járultak hozzá a papi és tanítói állás fenntartásához.

A közteherviseléshez nem szokott jobbágy hívek kepezése sok viszálykodásra adott alkalmat, s ezért hívek és egyházi előjárók közös megállapodása alapján 1893-ban az eddigi terménykepet pénzértékre változtatták át. Egész család 9 kor[ona] 30 fillér, fél család ennek felét fizette papi és tanítói fizetés címen. A pénzfizetés azonban épp oly nehezen történt, mint az eddigi terményfizetés, ami állandó panasz tárgyát képezte és képezi egyházi életünkben.

Szerencsére mindig voltak és vannak olyan önzetlen, előrelátó és jó szándékú egyháztagok, kik tudatában vannak egyházi életünk fontosságának, s meghozzák a kötelességen felüli áldozatukat.

A román uralom alatti földreform következtében uradalmaink elveszítették birtokaik nagy részét. Majd egy országos törvény megszüntette a patrónusi jogokat és kötelezettségeket, s ezen változások újabb nehézségek elé állították egyházainkat. Most már nem hatósági, hanem lelki kényszer, és csak híveink lelkének megújódása biztosíthatja egyházi életünk jövőjét.

Egyházunk papjai voltak:

Szentmihályi János 1706-tól.

Décsi Ferenc (később geryeszegi pap lett) 1716-tól.

Dálnoki János 1728–1743-ig.

Ajtai György 1743–1754, „ki a gazdálkodásban való túlságos elmerülés miatt, s papi szolgálatának elhanyagolásáért reversáltatott.”

Simon János – esperes is volt – 1754–1796-ig.

Simon Sámuel (előbbi papnak fia) 1797–1813, ekkor Pókába ment, s ott is halt meg.

Szalma György id[ős] – esperes – 1814–1848-ig. Mérgezés következtében halt meg.

Szalma György ifj[ú] (előbbi fia) 1848–1895.

Szász Márton 1895–1901-ig. Harasztosra költözött.

Ezután Fülöp Árpád és Zurch [?] Lajos segédlelkészek 1905–1908.

Kádár Andor 1908–1913. Alamári, később abodi lelkész.

Soós Adolf 1915–

Anyakönyve 1785-től van vezetve. Klenódiumai nagyon régiek, s többnyire patrónusok adományai. Lélekszáma az 1914 évi népszámlálás szerint: _____.

A gör[ög] kath[olikus] egyház

A gör[ög] kath[olikus] román egyház keletkezésére vonatkozólag nagyon kevés adat található. Keletkezését, fejlődését homály fedi. Régi rakófaból épült temploma azonban azt bizonyítja, hogy az egyház régebbi keletkezésű. Régi időben társas viszonyban volt a várhegyi gör[ög] kath[olikus] egyházzal. Papjai időnkint vagy itt, vagy Várhegyen laktak. Talán ez az oka annak, hogy itt nagyon kevés írott emléke van. A román megszállás alatt önálló egyház lett. Jelenlegi papja Csizmás János. Irattára 1889-től, egyházi anyakönyve 1850-től kezdve vezetettik rendesen. Lélekszáma az 1914 évi népszámlálás szerint: _____.

A gör[ög]keleti egyháznak csak néhány tagja van, minden megszervezés nélkül, kik gerneszezi gör[ög]kel[eti] lelkész gondozása alatt vannak.

A róm[ai] kath[olikus] egyháznak csak azon néhány tagja van, kik a ref[ormátus] egyház kebeléből nem meggyőződésből, hanem az egyházi terhek hordozása miatt tértek ki. Ezek mellett van még néhány beköltözött, de egyházilag megszervezve nincsenek.

III. Iskolaügy

Községünk mai népműveltsége kizárólag a ref[ormátus] egyház által fenntartott református népiskolának köszönhető. Iskolánk keletkezésének idejét tudni nem lehet, de hogy nem nagyon régi, vagy hivatásának nem nagyon felelt meg, következtethető abból, hogy 1840–45 körül az írni-olvasni tudók száma csak 3% volt.

Tanítás céljára legelőször a mai tanítói lakás téli konyhája szolgált. Később épült az út mellé egy kisebbszerű tanterem. Az általános tankötelezettség behozatalával ezen terem kicsinynek bizonyult, s a hatóság 1883-ban bezáratta. 1885-ben a mai tanítói lakás folytatásaképp felépült egy két tantermes, sovány vályogfalú iskola, melyet az egyház 1918-ban lebontatott. 1921 óta 3 tanítóval működött az iskola 1940-ig. Mivel a gazdasági nehézségek miatt [az] egyház új iskolát építeni nem tudott, mindhárom tanterem a Hangya szövetkezet épületében nyert elhelyezést 1934-ig. Ekkor az egyháztagok önkéntes áldozatával 5000 leivel vett a mai, új templom szomszédságában [az] egyház egy szép, nagy telket, s a rajta lévő épületekbe helyezett át egy tantermet. Emberemlékezet óta ez volt híveink áldozathozatalának legszebb megnyilvánulása.

A román tannyelvű állami iskolát 1922-ben szervezte meg a román államhatalom. Ezen iskola először bérhelyiségben volt elhelyezve, s csak 1934-ben sikerült a község által épített új és megfelelő épületbe beköltöznie.

Tanügyünk legszomorúbb időszaka a 22 évi megszállás, midőn magyar anyanyelvű gyermekeinket akaratok ellenére és a szülők tiltakozása dacára, névelemzés folytán a román nyelvű állami iskolába kényszerítette a hatóság.

1940-ben – az örvendetes magyar uralommal – az eddigi román iskola 3 tantermét a református iskola vette használatba. A 3 tantermet 5-re egészítve ki, tovább folytatja népünk jövőjének felelősségteljes kultúrmunkáját.

Az iskolaügy úgy népünknek, mint urainknak mindig mostoha gyermeke, mondhatjuk terhe volt. Híveink lelki megújódásától, öntudatunk felébredésétől függ, hogy megfelelő áldozathozattal ezen fontos kérdést, egy közösségünknek megfelelő iskola építésének kérdését megoldják.

A ref[ormátus] iskola tanítói voltak:

Keresztes József 1773

Ercsei István 1820–1850

Zsigmond József 1851–1892

Adorjáni Károly 1898–1938

A második tanítói állást először segédlelkészek töltötték be. A magyar kormány támogatásával 1899-ben szervezte meg egyház[unk] a rendes II. tanítói állást. Ezen állás első tanítónője Grónainé Imreh Erzsébet 1899–1935. A tanulók lélekszáma 1918-ban megkívánta III. tanítói állás szervezését. Ezen állás első tanítónője Soósné Perédi Erzsébet 1917–

Előbb mint kinevezett, később mint megválasztott tanítók voltak:

Szántó István 1935–

Rend Margit 1935–1942

Bíróné Adorjáni Ilona 1940–

Planderné Muzsnai Erzsébet (meghalt) 1940–1941

A román tannyelvű állami iskola megszervezéséig a gör[ög] kath[olikus] és más vallású tanulók, nagyon csekély évi díj mellett a református iskolába jártak és a legjobb testvéri viszonyban voltak egymással.

Sajnálatos jelenség, hogy nagyon sok szülő még ma sem érzi szükségességét gyermeke tanulásának, s csak kényszerből iskoláztatja gyermekét. Különösen a fiúkat használják fel gazdasági munkákra.

Az 1865. évi iskolai anyakönyv adatai szerint a tankötelesek száma 108, a tanulók száma 70 volt. Az 1904. évi adatok szerint a rendes tankötelesek száma 199, a rendes tanulók száma 146. Ezen adatokban a községünkben lévő minden vallású gyermekek benne foglaltatnak.

1934-ben csak tisztán a magyar nyelvű, református tankötelesek száma 204, a tanulók száma 135 [?]. Református gyermekeink egy része az állami iskolában volt – kényszerből – beírva.

1940-től kezdve, nyelv és vallási különbség nélkül, községünk minden tanulója ismét református iskolába jár. 1943-ban tankötelesek száma _____, tanulók száma _____.

Az iskolakerülők nagy számát a községünkben lévő cigányság okozza, kiket a ruhátlanság s más gazdasági okok miatt lehetetlen beiskoláztatni.

E helyen emlékezem meg egyik elődöm, Zsigmond József nevelésügyünk terén szerzett érdemeiről. Ezen elődöm 41 éven át végezte községünk népoktatásának fáradságos munkáját. Az erős testalkatú tanító még birokra is kellett menjen némelykor az általános tankötelezettséggel szembe-helyezkedő makacs és rakoncátlan szülőkkel. És mindig ő lett a győztes. Gyakran dobta ki az illetlen szülőket a tanteremből. Valóságos úttörője, korszakalkotója volt községünk rendszeresebb iskoláztatásának.

A vad fába oltott nemes gally csak évek múlva hozza meg nemes gyümölcsöt. A mai nevelő és oktató személyek munkájának eredményét a jövő nemzedék szellemi és erkölcsi élete fogja megmutatni.

A román állami tanítók rövid időközökben váltakoztak. Életük nem tudott összeforrni a falu életével, munkájuk eredménye nem látszik sehol.

IV. Községünk szerepe

Községünknek a Maroson átkelő, a Mezőség felé összekötő szerepe van. A Sárpaták patak völgye és a sáromberki főútból kiágazó megyei út, mely e völgyön halad Faragóig, a Mezőség egy tekintélyes részét köti össze a Maros völgyével. A megyei út Faragónál kapcsolódik be a Szászrégen–Kolozsvár főútba.

Ezen útvonalnak a Maroson át való összeköttetése emberemlékezet óta kompon és csónakon történt 1904-ig. Híd sohasem volt. 1904-ben építette a vármegye az első hidat, mely azonban a Maros felső folyásának sebességét csak pár évig bírta ki. Az 1908. évi tavaszi árvíz és a feltorlaszolt tutajgerendák valósággal elseperték az alig pár éves hidat.

Ezen híd helyére épült 1912–13. években egy vasbeton híd, de ennek pilléreit is annyira meg rongálta a víz, hogy 1941 őszén le kellett bontani. 1943-ban kezdték meg a harmadik, középpillér nélküli vasbeton híd építését, mely valószínű dacolni fog a Maros felső folyásának sebességével.

Marosvásárhely és Szászrégen között a Maroson át csak ez az egy összekötő híd van.

A másik összekötő, helyi érdekű utunk a Szászrégen–Kolozsvár főútból Beresztelkénél ágazik ki és Marosszentannánál végződik.

Ezen útvonalak fontosságát bizonyítja az, hogy minden nagyobb népmozgalom forgalmában ezen útvonalak benne voltak.

A Basta-féle harcok borzalmai elől a mezősegi magyarság egy része a Maros völgye felé menekült. Pókakeresztúrnál gyilkolták le őket, kiknek porladó csontjaik a keresztúri torony építése alkalmával kerültek napvilágra.

A szájhagyomány, sőt a történelmi feljegyzések szerint Rákóczi kurucai a sáromberki nagy tölgyek alatti sátraikban sokáig itt tartózkodtak.

1848-ban egy rövid ideig harctér is volt községünk határa. A Mezőség felől érkező, Abrudbánya vidéki mócok tábora telepedett meg községünkben. Az udvari gulyát lemészárolva étkezésre, s étkezés után a község felégetésére készültek. Ezt megtudta a Marosvásárhelyen táborozó székely huszárság, s Damó nevű gazdatiszt vezetésével meglepte az étkezni akaró román tábor. A románok fölvették a harcot, de mire észrevették volna magukat, annyira be voltak kerítve, hogy csak egy menekülési irány volt, a *Holtmaros* nevű határrész felé. Az erre menekülő románságot addig üldözte a huszárság, míg mindannyian kénytelenek voltak a Maroson át menekülni. Kiket a huszárság nem ért be, azok a Maros hullámaiban lelték halálukat. Egynehányan átúszták a Marost, s azokat a túlsó part mellett a sáromberki molnárok fejszéikkel verték agyon. Mint a szájhagyomány mondja, egyetlen ember sem menekült meg. Beszéltem olyan idős emberekkel, kik mint legeltető gyermekek szemtanúi voltak ezen harcoknak.

Az a császári tiszt, ki a régi református templom, illetve a Teleki család kriptája előtti hegyről irányította a románság küzdelmét, midőn látta a harc kimenetelét, Vajdaszentivány felé menekült. A község lakói a határ északi részében, az *Akasztófa domb* körül agyonverték.

1849 nyarán itt vonult át az orosz hadsereg egy része, de sem községünket, sem lakóit nem bántották. Rendetlen életmódjukat, s különösen szokatlan és undorító étkezésüket kivéve, sem kedves, sem kellemetlen emléket nem hagytak maguk után.

Az 1914–18-ki világháború alkalmával községünk hosszabb ideig laktábora volt a marosvásárhelyi hadkiegészítőségnek. Az erdélyi harcok alkalmával fontos átcsoportosítási és átvonulási pontja volt községünk és Maros hidunk az erdélyi csapatoknak.

V. Községünk lakóinak helyzete

Községünk lakói magyarok és románok egyformán, 1848-ig jobbágyságok voltak. A földesurakat és tisztviselőket kivéve, emberemlékezet óta községünkben egyetlen szabad ember nem volt. Fő foglalkozása a földművelés, állattenyésztés, s tavaszon a tutajozás volt. Jövedelem tekintetében a tutajozás előnyös volt népünkre nézve, de a sok sanyarúság, nélkülözés és hidegek egészségileg, a sok lopási alkalom erkölcsi tekintetben sokat ártottak népünknek.

A világháború utáni lehetetlen határok miatt a tutajozás megszűnt, és most tavaszi munkát jobban elvégezve, többszörösen behozzák a hiányt.

A jobbágyságnak terhes kötelezettsége volt a nagy távolságokra való fuvarozás. 1848 előtt községünk lakói gyakran voltak kirendelve Czelnára, [?] s más távolabb fekvő birtokokra fuvarba. Heveseségükről, de egyúttal bátorságukról tesz bizonyosságot az a magatartásuk, melyet idegen községekben tanúsítottak. Úgy a fuvarozások, mint a tutajozás alkalmával a Maros menti községek román lakói többször megtámadták őket. Bár aránylag csekély számban, 25–30-as csoportokban voltak, a harcot bármely nép, község lakóival felvették, s kudarcot sohasem vallottak.

A jobbágy köteles volt kitérni fogatjával bármelyik főúr útjából. Teleki uram sárpataki jobbágysága soha sem tértek ki senki elől. Midőn a bosszankodó főúr megtudta, hogy kikkel van dolga, békében hagyta őket, nem mert velük kikezdeni.

Régebben verekedő, vérengző hírneve volt községünk lakóinak, ma már levetkőzték e hírnevet. Elmondhatjuk, hogy szorgalmasabb, munkásabb, józanabb és komolyabb gondolkodású népe nincs vidékünknek, mint a sárpatakiak.

Az 1848-ki felszabadulás alkalmával úgy a román, mint a magyar jobbágy egyenlő arányban kaptak birtokot. Erdőt azonban egyik sem kapott. A román földreform előtt sem a népnek vagy polgári községnek, sem az egyháznak nem volt semmi erdője. Kutatva ennek az okát, azt a magyaráza-

tot kaptam, hogy 1848 előtt a nép nem felparcellázva, mint telek után járó birtokrészt használta az erdőt, hanem az tisztán a földesúr tulajdona volt. A jobbágyi kötelezettség megszűntével az erdők a földesurak birtokában maradtak, kik a jobbágyoktól már nem kaptak semmi szolgálatot, a szabad fa használatát is beszüntett[ék]. Azután a nép csak részes vágás útján jutott fához, de mivel az uradalomnak nagy vágási területre volt szüksége, mindenki nemcsak elegendő, hanem annyi tüzelő- és épületfához jutott, még eladni is tudott belőle.

A földreform által történt erdő-kisajátítás után a községünk határán lévő erdőket hat község között osztották fel, s emiatt oly kevés vágási területek vannak, hogy a legszorgalmasabb ember sem tudja részes munkával az évi szükségletét beszerezni.

Az erdők kisajátításáig egyházi tisztviselők is kaptak évenként 9 öl³ szín ölfát, de az erdők elvétele után a patrónusok először redukálták, később teljesen beszüntették ezen járandóságot.

VI. Gazdálkodás

1868 előtt a gazdálkodás nagyon külterjes volt. Ennek legfőbb oka a gazdasági eszközök kezdetlegességében keresendő. Csudálatos, hogy a vas feltalálása óta bár nagyon sok vívmánya volt az iparnak, a gazdasági eszközök fejlesztését annyira elhanyagolták, hogy Erdély nagy részében az 1870-es években még faekével és faboronával művelték a földet. Azóta a gazdasági ipar sokat fejlődött, s a célszerű gazdasági eszközök hatalmas lendületet adtak gazdasági életünknek. Régebben kezdetleges faekével az *Enyed* dűlőben lévő fekete, kötött talajú földnek csak kevés részét szántották fel zabnak, nagy részét legelőnek használták. Ma elsőrendű szántó és búzatermő földek. A *Hörösögtűt* körlete és a *Mocsár* szintén legelők voltak. A nyári istálló takarmányozás nem volt szokásban. Kevés trágyájukat eladták az udvaroknak, mert a televény síkság trágya nélkül is termett. Táplálkozásban, ruházkozásban kis igényűek voltak. Nem is nagyon régen a férfiak részére a nyers bőrből készült bocskortól kezdve az összes ruházatot a család állította elő.

Gabonatermelésnél csak a házi szükségletre szorítkoztak. Akinek 40–50 véka rozs, vagy rozssal vegyes búzája termett, az már a nagygazdák közé tartozott. Ma már az ily búzamennyiséggel rendelkező a szegény emberek sorába tartozik. Ma már a fejlettebb gazdasági eszközökkel többet termelnek, s a mesterséges takarmányozással az állatállományuk is fejlődött. Igaz, hogy az igények is fejlődtek úgy a táplálkozás, mint a ruházkozás tekintetében.

Érdemesnek tartom megemlíteni, hogy vidékünkre a legelső lóher[e] és lucerna magot 1850 körül Garda Márton, volt sáromberki ref[ormátus] lelkész hozta be Németországból, tanulmányi útja alkalmával. Ő volt az első termelő vidékünkön. Először az uradalmak vették át a fontos növények termesztését. Népünk ragaszkodva az eddigi állapotokhoz, csak lassan és nehezen szokta meg az újítást. Ma már mindkét növény nélkülözhetetlen.

A földművelés terén pár évtized alatt népünk bámulatos haladást tett. Ezen fellendüléshez nagyban hozzájárult az, hogy népünk az uradalmak okszerű gazdasági fogásaiból nagyon sokat elsajátított.

1868-ban történt községünkben a részleges tagosítás. Megszűntek a közlegelők, s új irányt vett népünk gazdasági élete is. [A] tagosítás alkalmával, néhány embert kivéve, érzékeny károsodás érte népünket. És ennek nagy részben ők voltak az okai. Ellenszenvvel fogadták a tagosítást, és nem előre látással, hanem komolytalan könnyelműséggel gondolták ezen nehéz kérdés megoldását. Ha történt valaha igazságos tagosítás, annak alapja csak a komoly és igazságos becslés lehetett. Népünk ott tévedett, hogy a tagosítást óhajtó birtokosok mellé a maga részéről nem küldött ki becslőt a bizottságba. Így esett meg, hogy a tagosítást kérő birtokosok tulajdonát túl magas, a nép birtokát alacsony árban becsülve, ennek alapján történt a mérnöki kidolgozás, a birtokba adás és sokaknak károsodása.

Ezen károsodást – Istennek hála – népünk már kiheverte, azonban az utódok levonhatják a tanulságot.

a) A falu életében egy fontos, jövőjére kiható dologban a közvéleményt ne a bűzköd levegőjű kocsmái, mámoros bölcsekedések, hanem a jövőbelátó, komoly, megfontolt és tiszta érzések irányítsák.

b) A másik tanulság: akikről hallottam, hogy [a] tagosítás alkalmával a mások rovására, igazságtalan úton jutottak előnyökhöz, azoknak birtoka előbb vagy utóbb, de elkallódott. Az igazságtalan kicsi elvitte a többi is. Igen gyakran fiak és unokák szenvednek az apák bűneiért.

VII. Határrészeink nevei

Határrészeink, vizeink, útjaink egy párnak kivételével mind magyar, sőt a *Galambodály* ősmagyar eredetre mutatnak. Az ősmagyarok a völgyet *ály*-nak nevezték, tehát a Galambodály Galambod völgyet jelent. Ezen nevek az ősmagyar települést igazolják. Midőn határrészeinket felsorolom, igyekezni fogok azoknak eredetére is reá mutatni.

1. A *Zsebrík* nevű határpatak neve szláv eredetre mutat.

2. Határunk déli részén, a Maros jobb partján fekvő, a várhegyi határral szomszédos határrész az alsó és felső *Kanvanci*. Neve a latin *convencioból* ered. Székelyföldön a szegődményt rossz latinsággal *commenciának* mondják. Ezen határrész valószínű az uradalmi alkalmazottaknak, szegődményeseknek volt adva használatra, mint kaszáló és szántó illetmény. A *komenció* szó a nép ajkán még inkább elferdült, s egy kis rövidítéssel lett belőle *komanci*.

3. A Komanci egy kis részét *Karácsony telké*-nek nevezik. Ezen részt valószínű valamelyik főúr Karácsony nevű hűséges alkalmazottjának ajándékozta, vagy hosszabb ideig használta és innen vette nevét Karácsony telke.

4. Az alsó Komanci egy része *Ernye*i berek. Valószínű, hogy a Maros szeszélyes folyása a nagyernyei határ ezen kis részét egy árvíz alkalmával átvágta, a Komancihoz csatolta, s megmaradt a régi neve, Ernyei berek.

5. A Komancitól nyugatra terül el a *Révai* nevű erdő. Hogy nevét honnan kapta, azt megállapítani nem lehet, mert sem szájhagyomány, sem történelmi, vagy egyházi feljegyzéseink Révai nevű birtokosról nem tesznek említést. Ezen határrészben vannak a már említett *Leányvár*, *Ördöglyuk* és a *Traján* római útjának maradványai.

6. A Komancitól északra van a *Solymos*, vagy mint a nép mondja, *Sulymos* nevű határrész. Nevét a régi főurak kedvenc szórakozásától, a solymászat[tól], vagy sólyomvadászattól kapta. A Maros és [az] erdő közötti fás terület igen alkalmas volt a sólyomvadászatra.

7. A Solymostól nyugatra terül el a *Nagymező* nevű erdő, melynek részei: *Hágó*, *Martfő*, *Zsebrík*.

8. A Hágó egy elég meredek oldal, a rajta átvezető út vezet a régi, vagy Traján útjához.

9. Martfő az agyagos, palás, omladékos hegyoldal tetején levő fennsík.

10. Zsebrík a már említett határpatak völgyének területe.

11. A Solymostól északra a község területéig van a *Kecskés* nevű határrész. A ma már elsőrendű szántóföld régebben bokros, berkes, fás terület lehetett, melyet kecske legeltetésére használtak, s innen vette nevét is. Miután a kecskék kiirtották a bokrokat, kezdték ezen területet földművelésre használni. A Kecskés részei:

12. *Kismartalja*. A Martfő alatt egy kisebb hegycsuszamlást *Kismartnak*, s az alatta elterülő részt *Kismartaljának* nevezik.

13. *Cserekapu*. Régebben az erdő sarkán, a Várhegy felé vezető út mellett két darab nagy tölgyfa állott, melyek egymásra hajolva kapu formát alkotott, s innen kapta e rész a Cserekapu nevet.

14. *Cigányföldek*. Tudomásom szerint a községünkben lévő cigányoknak soha sem volt ingatlan tulajdonuk a földreformig. Akkor nagyon sokan kaptak 1–3 holdig terjedő szántót és kaszálót. Ek-

kor lettek a cigányok ingatlan tulajdonosok. Mivel azonban a cigányoknak nem alaptermészete a földszeretet és a földhöz való ragaszkodás, pár év alatt 1–2 kivételével az összes kapott földeket eladták. Régebben sem voltak cigány birtokosok, hanem, mint az udvar zsellérei, itt kaptak egy-egy kis illetményt, s mivel állandóan cigány zsellérek illetménye volt, nevezték el Cigányföldeknek.

15. A *Harangostóról* már megemlékeztem.

16. *Babnyíl*. Régebben a lóbabot vagy mint szegélynövényt, vagy pedig kisebb nyilakban nagyobb mennyiségben termesztették. Ezt részben táplálkozásra, de leginkább sertés hizlalására használták. A Kecskés dűlő ezen részét ezen növény termesztésére használták, s ezért nevezik Babnyílnak.

17. A Kecskés északi része a *Holtmaros*, melyről már megemlékeztem.

18. A község keleti részén a patak és a község között fekszik a *Borjúkert*, vagy mint a nép mondja, *Bornyúkert*. Amíg a Teleki Károly-féle tanya nem volt meg, tehát a tagosítás előtt az udvari gazdasági épületek a mai református templom és iskola helyén voltak. Ezen major területéről a kis borjakat kicapták a major mögötti területre legelni, járkálni, s hogy innen el ne mehessenek, be is volt kerítve. Innen vette a Borjúkert nevét.

19. A községtől keletre a patak és a Maros közti részt *Hidas kertnek*, vagy *Bereknek* nevezik. Mivel régebben a mai híd helyén komp vagy hidas volt, ezen terület innen vette a Hidas kert nevét. A községből erre vezető utat *Hajókőznek*, *Hajó utcának* nevezik.

20. A község délnyugati oldalán fekszik a *Lapos* nevű határrész, mely egy fennsík, s innen kapta nevét is.

21. A Lapos egy része: *Német kalap*, mely a németkalap formától vette a nevét.

22. A Lapos melletti erdő neve *Ló sánc*, vagy a nép ajkán *Lu sánc*. Valószínűleg régebben ménes legelő volt.

23. *Meleg oldal*, mely a déli fekvésétől kapta a nevét.

24. *Cinigető*. Valószínűnek tartom, hogy e hely régebben az udvari kovácsok részére szükséges szén égető helye volt. A nép ajkán elferdülve Szénégetőből lett Cinigető. A Cinigető név különben több székely község határán előfordul.

25. *Bérci út*, mely egy hegyháton húzódik végig, elválasztja a Cinigetőt és Meleg oldalt a Farkaslyuktól.

26. *Farkaslyuk*. Ezen erdő összeköttetésben [van] a galambodi és várhegyi erdőkkel; egy rengeteg, hol a farkasok nyugodtan tanyázhatnak. Ma is állandóan van farkas ezen a területen.

27. A Farkaslyuknak a galambodi erdővel határos részén van egy kis forrás, melynek neve *Névtelen kút*, a nép ajkán *Picsakút*.

28. A galambodi erdő sarkától kezdve Sárpatakig nyúlik le a *Galambodály* völgye.

29. Ezen völgy falu melletti részét *Irtásnak* nevezik. Valószínűleg régebben itt is erdő volt, melyet kiirtottak s később az udvar legelőnek használta. Itt van a már említett jó és bő vizű forrás, az *Irtás kútja*. Az Irtás egy részét az agrárreform útján cigánylakások részére sajátították ki, s az itt lévő nagyszámú cigányságról a nép ma *Boszniának*, *Szerbiának* nevezi a telepet.

30. A Galambodály völgyétől északra terül el a *Mocsár*, mely régebben tele volt kisebb tavakkal, mocsarakkal, süppedős helyekkel, s innen kapta a nevét is. A tagosítás előtt közlegelő volt, de a jobbágybirtokok felszabadulása után gróf Teleki Domokos mint magántulajdont nem engedte át többé közlegelőnek. A nép viszont mint régebb is használt közterület $\frac{1}{3}$ részéhez ragaszkodott. Ebből egy hosszas per lett, melynek végeredménye képpen a tordai törvényszék gróf Teleki Domokosnak ítélte az egész területet. Kisáncolás és a vizek levezetése után ezen terület elsőrendű szántó lett.

A mocsári közlegelő a Révai régi jobbágyi erdő elvétele, valamint a tagosítás keresztül való erőszakolása miatt lett a nép az udvarok iránt bizalmatlan és ellenszenves.

31. A Mocsár nyugati oldalán van a *Szildomb* nevű erdő, mely nevét onnan kapta, hogy a határunkon gyakori szilfák nagyobb mennyiségben fordultak elő e helyen.

32. Ezen erdő alatt van a *Szildomb alja*.

33. *Nyesett* nevű erdő, erdőtisztítás, ritkítás, a szebb fák felnyesése által kapta a nevét.

34. *Kerek erdő*, mely határos a pókakeresztúri határral, nevét alakja után kapta.

35. A Mocsártól északra terjed községünk legnagyobb határrésze, *Enyed*. Minthogy a pókai határ egy tekintélyes részét is Enyednek nevezik, feltehető, hogy a határunkon lévő Enyed nevű erdő is a pókai, régen tekintélyes Egyed nevű nemesi családdal van összefüggésben. Az Egyed szó az idők folyamán átalakult, s lett belőle Enyed. Az erdő alatti fennsík *Enyed alja*, vagy *Enyed*. A nép ezen határrészt is több kisebb részre osztja.

36. *Marci oldal*. Nevét Simon Marci udvari alkalmazottól vette, aki hosszabb ideig lakott az itt lévő csőszházban.

37. *Alsó tó – Felső tó*. Régebben a mezőségi tavak nem voltak lecsapolva, hanem a tavaszi vízmennyiséget felduzzasztva, zsilipek által szabályozták, s egész nyáron kisebb felülcsapó malmok hajtására használták. Bár községünkben a Maroson is volt egy nagyobb szabású rendes vízimalom, a Sárpaták patakára is építettek egy felülcsapó kis malmot, az ú.n. tói malmot, melynek tulajdonosa a gróf Teleki udvar volt. Ezen tói malom évenként alig jövedelmezett pár száz véka gabonát, s ezzel szemben az uradalom feláldozott 140–150 hold helyet vízgyűjtő medencének. Ezen malom vizét táplálta a *Jézus-kút* vize is.

Az okszerű gazdálkodás belátva ezen tévedést, a malmot lebontották, a vízgyűjtőt kanalizálták, s azóta elsőrendű kaszáló és szántó lett belőle.

38. *Tőfarka*. Az Alsótó nyugati részét nevezik így.

39. *Szőlőhegy*. Régebben híres bortermő helye volt e hegyoldal községünknek, de a tavaszi tuta-
kozás miatt a munkáját elhanyagolták, s később a filoxéra is fellépett. Ekkor Pusztá szőlő lett belőle. Újabban oltott szőlővel ültetik be, s elsőrendű borok teremnek. Néhány év múlva legértékesebb határrésze fog lenni községünknek.

40. A Szőlőhegy csücsát *Bongornak*, *Bongor tetőnek* nevezik. Ezen tetőtől északra terjed az Enyed erdő.

41. *Jézus-kúti tábla* a Jézus kútjáról kapta nevét.

42. *Deszkagát*, a tói malom vízgyűjtőjének egyik duzzasztója volt.

43. *Malom domb*, a régi tói malomtól vette a nevét.

44. *Bejáró láb*. Míg a nép kezén volt a birtok rész, a szántóföldek a Jézus kút aljától a patak felé nyúltak, s ezért nevezték befelé járó, Bejáró lábnak.

45. *Csűrűláb*. Régebben itt egy gazdasági célt szolgáló udvari csűr volt, s ezen tábla ettől vette nevét.

46. *Kanca legelő*. Régebben az udvari ménes legelőhelye volt.

47. *Folyam-mente*. A tavaszi hóolvadás és nyári esőzések alkalmával az Enyed dülő egyik teknős helyén oly bővízű patak képződik, hogy a népi képzelet folyamnak, s a mellette levő határrészt *Folyam-mentének* nevezi.

48. *Felső Leányvár*. A római castrum helye, mely kissé kiemelkedik a többi szántók közül.

49. *Leányvár tava*. A római castrum helye[é]től nem messze fekvő posványos, vizes helyet nevezik Leányvár tavának. Egy mélyebben fekvő, 8–10 hold területű hely, melyet az Enyed erdőből lefolyó hó és esővíz szokott megtölteni.

50. *Zabosalja*. Mint már említettem, a régi, kezdetleges faekékkel a nép csak egy kevés részét tudta felszántani az Enyed fennsíkján lévő szántóföldjének, melyen leginkább zabot termeltek. Ezen fennsík alatti oldalt ezért nevezték el Zabosaljának.

51. *Csere*. Valószínűleg ezen terület a két udvar között csere tárgyat képezte, s innen kapta nevét.

52. *Hidegkút padja*. A már említett kút feletti fennsík.

53. [A] Sárpatokról Gernyeszegre vezető községi út, a Maros és Luc patak közötti rész[é]t *Malomtáblának* nevezik. Itt évszázadok óta nagyobb szabású vízimalom volt. Pár évtizede a malmot lebontották, de a hely neve megmaradt.

54. A Luc és a régi malomárok közötti részt *Balog porondjának*, a nép ajkán *Balogporongyának* nevezik. A Maros áradása a sáromberki határból egy berkes, fás részt levágott a sárpataki részen lévő udvari birtokhoz, az udvar és a község között ebből egy hosszas per lett. A községet egy Balog nevű szászrégeni ügyvéd képviselte. Mint a szájhagyomány mondja, az egész perből az ügyvéd lett a legnyertesebb, s ezért nevezik a helyet Balog porondjának. Ma egy nagyon jó és termékeny határrész.

55. [A] Vajdaszentivány és Gernyeszeg felé vezető utak között van a *Békás tó*. A már említett Folyammente patak némelykor egészen elárasztja a helyet, s ilyenkor jó ideig békák tanyáznak és hangversenyeznek benne. Innen kapta a nevét. A földreform alkalmával ez határrészből 5 holdat belsőség céljára sajátítottak ki, melyek nagy részben be vannak építve.

56. A Folyam menti patak mikor nagyon megárad, áttör a partján, s egyenes irányban folyt a Maros felé. Ilyenkor az útjába eső 8–10 hold területet vastag iszappal rakja meg. Ezen helyet *Sáros patak*nak nevezik.

57. *Bíró rét*. Az udvarok régebben a községbíró használatára egy nagy [?] darab rétet engedtek át, hogy fizetését javítsák, és hogy az udvarok érdekébe tett fáradozásaitak jutalmazza. Mivel a községi bírók állandoan ezt a rétet használták, elnevezték Bíró rétnak.

58. *Lucrajáró*. Az itt lévő szántóföldek az út felől a Luc felé nyúltak, s ezért kapta a nevét.

59. *Feljáró*. A szántóföldek az út hosszában, Vajdaszentivány irányába nyúltak a tagosítás előtt, s felfelé járó, vagy röviden Feljárónak nevezték.

60. *Horgas tó*. Ezen határrészben régebben egy szabálytalan alakú posványos, tavas, vizenyős hely volt, melyet az Enyed dűlőről alázuhanó víz árasztott el. Az itt lévő szántóföldek határai ma sem egyenesek, hanem a régi posványos hely alakja után igazodtak, s kapta a Horgas tó nevet.

61. *Hosszú*. A vajdaszentiványi út és a Luc közötti távolság itt több egy kilométernél. Ezen hosszú területen nem volt derék út, hanem a szántóföldek az úttól a Lucig nyúltak be. Innen kapta a Hosszú nevet.

62. *Közfű*. Bizonyára valami közös községi terület lehetett. Leginkább a községi bikák élelmezésére voltak ilyen közös rétek fenntartva, s innen vehette a nevét.

63. A Luc és a Maros között terül el a *Sziget* határrész, a Luc torkolatától a szentiványi határig. Fele része Sárpatakhoz, másik fele Gernyeszeghez tartozik. Mint már említettem, a két község között évszázadok óta tartó határvillongások voltak, sőt királyi végzések döntöttek az itteni határokról nézve. Ma már ilyen villongások nincsenek, a kisebb határsértéseket egy-egy becsüle[...] elintézi.

64. A Sziget legdélibb részét *Alsó sziget*nek nevezik.

65. *Hajórét*. A gernyeszegi komptól, hajótól vette a nevét.

66. *Középszeg* a sárpataki Sziget hosszának közepe lehet.

67. *Nagysziget*. Ezen terület északi része.

68. *Cseresnyés*. Itt bizonyára régebben gyümölcs-, s leginkább cseresznyefák voltak, s innen kapta a nevét.

Ha az árvizek nem rongálják, a Sziget nagyon termékeny, s innen kapja községünk a legtöbb és legjobb takarmányt.

VIII. Hősi halottaink

Községünk lakói a különböző harctereken az 1914–18. évi világháború borzalmaiból is kivették osztályrészüket. Népeességünkhöz viszonyítva aránylag kevés felmentés történt, s a katonakötelezettek legnagyobb része végigjárta a különböző harcterekeket s végigszenvette annak borzalmait. Legelső

áldozatunk a szerb harctéren volt. A legelső szerb golyók egyikének lett áldozata Köblös Mihály 23-as vadász katona, kit a határon, megfigyelő őrhelyén találta a halálos lövés. A különböző harctereken elesett, eltűnt, s a különböző fogságokban meghalt hősi halottaink száma 51. Ezekhez vehetjük még azon számtalan áldozatot is, kik hazatértek ugyan, de a harctereken és fogságban szerzett betegségeik következtében itthon lelték korai halálukat. Hősi halottaink névsora a következő:

	Név	Szolgálat helye	Rangfokozat	Harctér	Megjegyzés
1	Rusz Mihály	22 honv[éd] gy[alog]e[zred]	közhonvéd	orosz harctér	
2	Máté János	22 honv[éd] gy[alog]e[zred]	közhonvéd	orosz harctér	
3	Berki József	2 közös huszáre[zred]	közhuszár	orosz harctér	fogságban maradt
4	Székely János Józ[s[ef] b.	22 honv[éd] gy[alog]e[zred]	közhonvéd	orosz harctér	
5	Sándék [?] József	22 honv[éd] gy[alog]e[zred]	közhonvéd	orosz harctér	
6	Csurkuly Mihály	22 honv[éd] gy[alog]e[zred]	közhonvéd	orosz harctér	
7	Farkas Samu	62 gy[alog]e[zred]	közgyalogos	orosz harctér	
8	Szántó Samu	62 gy[alog]e[zred]	közgyalogos	orosz harctér	
9	Babos Mihály Gy	62 gy[alog]e[zred]	közgyalogos	orosz harctér	
10	Babos János	62 gy[alog]e[zred]	örvezető	orosz harctér	
11	Czála Dániel	22 honv[éd] gy[alog]e[zred]	közhonvéd	orosz harctér	
12	Gáspár János	62 gy[alog]e[zred]	közgyalogos	orosz harctér	
13	Vizi Sándor ifj.	62 gy[alog]e[zred]	közgyalogos	orosz harctér	
14	Makula János	62 gy[alog]e[zred]	közgyalogos	orosz harctér	
15	Besenyei János kántó [?]	22 honv[éd] gy[alog]e[zred]	közgyalogos	orosz harctér	fogságban maradt
16	Pusztás Lázár	22 honv[éd] gy[alog]e[zred]	közhonvéd	orosz harctér	fogságban halt meg
17	Babos András Ján[os]	62 gy[alog]e[zred]	közgyalogos	orosz harctér	
18	Babos János Istv[án]	62 gy[alog]e[zred]	közhuszár	orosz harctér	
19	Székely Mihály bolygó	9 h[onvéd] huszár	tizedes	olasz harctér	
20	Balázs Péter Mik[lós]	22 honv[éd] gy[alog]e[zred]	közhonvéd	orosz harctér	
21	Zsejki Miklós Fer[enc]	22 honv[éd] gy[alog]e[zred]	közhonvéd	orosz harctér	
22	Zsejki György Fer[enc]	23 vadász	szakaszvezető	orosz harctér	
23	Csiszér Ferenc	12 tűzérezr[ed]	köztűzér	orosz harctér	
24	Böjte Ferenc Gy.	22 honv[éd] gy[alog]e[zred]	közhonvéd	Bukovina	
25	Böjte Ferenc Fer[enc]	22 honv[éd] gy[alog]e[zred]	közhonvéd	orosz harctér	
26	Böjte József Fer[enc] [olvashatatlan]	22 honv[éd] gy[alog]e[zred]	közhonvéd	orosz harctér	
27	Székely Miklós [Ferenc]	62 gy[alog]e[zred]	közgyalogos	orosz harctér	
28	Mózes Ferenc Andr[ás]	62 gy[alog]e[zred]	közgyalogos	orosz harctér	
29	Csuma Sándor	9 h[onvéd] huszár	tizedes	orosz harctér	
30	Csuma János	22 honv[éd] gy[alog]e[zred]	közhonvéd	orosz harctér	
31	Moldován György Gy.	22 honv[éd] gy[alog]e[zred]	közhonvéd	olasz harctér	
32	Buksa Miklós Mikl[ós]	22 honv[éd] gy[alog]e[zred]	közhonvéd	olasz harctér	
33	Székely Ferenc huszár	62 gy[alog]e[zred]	közgyalogos	szerb harctér	
34	Székely Ferenc Katié	23 vadász	vadász	szerb harctér	
35	Székely Ferenc Andr[ás]	23 vadász	vadász	szerb harctér	
36	Köblös Mihály	23 vadász	vadász	szerb harctér	

	Név	Szolgálat helye	Rangfokozat	Harctér	Megjegyzés
37	Bencze Simon	22 honv[éd] gy[alog]e[zred]	közhonvéd	orosz harctér	
38	Köblös József	22 honv[éd] gy[alog]e[zred]	közhonvéd	orosz harctér	
39	Nagy János Józsi	22 honv[éd] gy[alog]e[zred]	közhonvéd	orosz harctér	
40	Babos András tanító	22 honv[éd] gy[alog]e[zred]	közhonvéd	orosz harctér	
41	Ercsei Péter	62 gy[alog]e[zred]	közgyalogos	orosz harctér	
42	Nagy Gy Mihály [olvashatatlan]	22 honv[éd] gy[alog]e[zred]	közhonvéd	orosz harctér	
43	Kristóf András Andr[ás]	62 gy[alog]e[zred]	tizedes	orosz harctér	
44	Kristóf János Ján[os]	62 gy[alog]e[zred]	közgyalogos	orosz harctér	
45	Demeter Ferenc Gy.	22 honv[éd] gy[alog]e[zred]	közhonvéd	orosz harctér	
46	Demeter Ferenc Fer[enc]	22 honv[éd] gy[alog]e[zred]	közhonvéd	orosz harctér	
47	Böjte Ferenc Mi[hály] [?]	22 honv[éd] gy[alog]e[zred]	közhonvéd	orosz harctér	
48	Kis József	22 honv[éd] gy[alog]e[zred]	közhonvéd	orosz harctér	
49	Csinádi Ferenc	62 gy[alog]e[zred]	közgyalogos	orosz harctér	
50	Szabadi Mihály	22 honv[éd] gy[alog]e[zred]	közhonvéd	orosz harctér	
51	Katona János	csendőr	szakaszvezető	román harctér	

Ezen áldott emlékü halottaink az elviselt sok szenvedéseikért, fiatal életük feláldozásáért még semmi elismerésben nem részesültek az életben maradtak részéről. Hiszem, hogy a hála és az emlékü iránti tisztelet nem fog megfelelkezni a kötelességről.

IX. Családnevek

Hogy községünk családnevei között a letűnt évszázadok alatt nincs változás, ha történtek, azt ma nem lehet megállapítani. Sok család kihalhatott, s a régieket újak váltották fel, de bizonyítani semmit sem lehet.

Írott emlékeink csak 1785-től kezdve bizonyítanak. Anyakönyveinkben majdnem mind a mai nevek szerepelnek.

Magyar családnevek:

Balázs	Fülöp	Kovács	Pásztor
Böjte	Gede-Nagy	Köblös	Peres
Babos	Gábor	Kali	Sugó
Bincsó	Hajdu	Kádár	Simon
Czegő	Kornya	Kelemen	Székely
Csuma	Kristóf	Lakó	Szabó
Deményi	Kiss	Mózes	Szotyori
Dukát	Kerestély	Máté	Vajda
Ercsei	Kira	Módi	Zseyki
Fodor	Katona	Nagy	
Felei	Kopacz	Pap	

Újabban beköltözött családok:

Adorjáni	Bakó	Fekete	Kele
Ács	Budai	Farkas	Szabadi
Balog	Bustya	Ferenczi	

Román családnevek:

Buksa	Kozma	Pap	Zsellér
Csontos	Kluzsán	Pusztai	
Fehérvári	Moldován	Rusz	
Héderfáji	Makaria	Vecserdi	

Cigány családnevek

Berki, Lógó, Ötvös, Puczi, Sárdi, Szántó, Besenyei stb.

A magyaroknál Böjte, Kristóf, Mózes, Nagy, Székely, Zselyki; a románoknál Buksa a népesebb családok. Sok családnál már előre látszik a magva szakadás, a kihalás veszedelem.

A családoknál [a] Czegő, Vajda, Szotyori családok Gernyeszegről, a Kristóf, Felei családok Sáromberkéről, a Lakó család Toldalagról, házasság útján költöztek be községünkbe.

A legtöbb magyar és román család a jobbágyság korában telepedett ide. A Székely család Somosdrol, a katonáskodás elől, mások a különböző vidékekről a büntetések vagy más okok miatt menekültek a Teleki család védelme alá. Nagyon sokan nemesi kiváltságukat cserélték fel jobbágysággal, csakhogy védve legyenek.

Mivel régebben a folytonos költözködések, a beházasodások, s ma is a más községekből történt gyakori házasságok útján állandó vérfrissítés került a családokba, ezért középtermetű népünk erős, szorgalmas, munkájában szívós, kitartó, szellemi életében általában közepes, de vannak közöttük kiváló szellemi képességűek is.

Jellemszilárdság s erkölcsi tekintetben igen soknál kívánnivalók vannak, de ezek a régi jobbágyszellem, az elmúlt idők rossz példaadásainak és a tutajozásnak a következményei. Újabban bár lassú, de örömdetes javulás észlelhető.

Népünk a társadalmi érintkezésében barátságos, mulatozásában szilaj, de állandó korcsmázó, résszeges, vagy teljesen lezüllött községünkben nincs.

A gyermekáldásra a legújabb időkig nem lehetett panasz, újabban azonban igen sokan kezdik igénybe venni a megszabadulás eszközeit. A lakosság száma évről évre emelkedést mutat, s mivel földjéhez ragaszkodik, foglalkozását szereti a népünk, a cselédszolgálatokon kívül állandó kiköltözés nagyon kevés fordul elő. Újabban az iskolázottabb fiatalság kezd a csendőrségnél s más állami szolgálatokban elhelyezkedni.

A lakosság létszáma az 1910. évi népszámlálás szerint _____. Ebből magyar _____, román _____, cigány _____, zsidó és más _____.

1930 évi népszámlálás szerint:

1941 évi

Szomorú tény, hogy a legnagyobb szaporulat a cigányoknál észlelhető. A magyar uralomváltás után a románok közül sokan áttértek a református vallásra, s innen származik a román lakosság aránytalan csökkenése és a magyarság létszámának emelkedése.

Községünk jellege magyar, s a mindennapi életben a románok is a magyar nyelvet használják. Magyarok és románok a régi időben a legnagyobb egyetértésben, baráti, sőt a házasságok révén rokoni viszonyban voltak és vannak egymással. Faji súrlódások soha nem voltak.

A román uralom ideje alatt ez a viszony a románság magatartása miatt megromlott, és a név-elemzések miatt a házasságkötésnél tartózkodás volt észlelhető, mindkét részről.

A községben található kevés számú gör[ög]kel[eti], róm[ai] kath[olikus] és zsidótól eltekintve a lakosság két felekezetre oszlik. A magyarok református, a románok gör[ög] kath[olikus] vallásúak. Vallásháborítás a két felekezet között soha sem fordult elő. Egymás vallásos meggyőződését tiszte-

letben tartják. Kevés számban mindkét részen vannak csak névleges egyháztagok, de nagyrészüknél megvan a hit és a szorgalmas templomba járás.

X. Birtokmegosztás

Községünk határa 4000 kat[aszer] hold. Ebből 1000 hold erdő, 3000 hold szántó, kaszáló és beltelek. Terméketlen, hasznavehetetlen hely alig van. A régi tavakat, mocsarakat lecsapolták, kiszárolták, s ezek ma elsőrendű szántók és kaszálók.

A csontárosokat [?] kivéve községünk határa gyümölcsstermelésre nem alkalmas. Ennek oka talán a talajban lévő vastag kavicsréteg, vagy a marosvölgyi és mezősi hideg szelek kereszteződése.

Egyedül a Galambodály patak agyaghordalékában fejlődnek szépen a gyümölcsfák, mit bizonyít a Teleki udvar gyümölcsöse.

A földreform előtt határunk $\frac{3}{4}$ része a határon a Teleki uradalom birtokában volt. Az $\frac{1}{4}$ részt kitevő 1000 hold szántó és kaszáló a magyar és a román kisgazdáink között aránylagosan oszlott meg. A magyarság többségben lévén, a kisbirtokok nagy része is magyar kézen volt. A földreform a román egyháznak és intézményeknek tekintélyes birtokrészt juttatott. Az uradalmaktól elvett erdőt [a] 7 szomszédos község között osztotta fel. Midőn az egyik Teleki udvar is román kézbe került, az eddigi megosztási arány a románság javára változott. 1937-ben kisgazdáink, a Hitelszövetkezet útján Vaida Mircea 435 hold birtokát megvásárolták, és a kisgazdák között [fel]parcellázták. 1941-ben ezen kisbirtokokhoz tartozó 12 hold belsőséget is megvette [a] hitelszövetkezet kisgazdáink részére. Midőn a román egyházak és intézmények birtokait is kisgazdáink vették használatba, a gazdasági túlsúly és a földbirtok nagy része ismét a magyar kisgazdák kezébe került. Jelenleg csak 300 hold szántó, kaszáló és kb. 600 hold erdő van a nagybirtokosok kezében, a többi kisgazdáink között oszlik meg. A szomszéd községek által használt erdő sorsa a közeljövőben fog eldőlni.

A kisbirtokok között csak a Goldstein családé haladja meg az 50 holdat, mely azonban szintén megosztásra kerül. Községünkben van:

- 1 birtokos ..... 30 holdas
- 2 birtokos ..... 25 holdas
- 3 birtokos ..... 20 holdas
- 4 birtokos ..... 15 holdas
- 20 birtokos ..... 10 holdas

A lakosság nagy része 1-5 holdas birtokából, s emellett részes vagy napszámos munkájából él.

A földreform útján földhöz jutott szegénység, de különösen a cigányság, mind eladta a kapott birtokot, melyet a szorgalmas kisgazdáink vásároltak össze. Az első világháború előtti időkben a gazdag uradalmak lekötött birtoka mellett népünknek nemigen volt birtokszerzési alkalmja, s kénytelen volt a szomszéd határokon vásárolni. Mihelyt azonban a birtokvásárlás lehetőségei községünkben megvoltak, népünk a más határokon lévő birtokának nagy részét visszatelepítette községünk határára.

Népünk szorgalmáról, komolyságáról, takarékoságáról tesz bizonyosságot, hogy kisgazdáink a 22 évi román megszállás ideje alatt majdnem 20 millió lei értékű olyan birtokot vásároltak, mely eddig mint lekötött birtok nem képezte forgalom tárgyát.

Legfőbb termelési ágak: búza, tengeri, kevesebb árpa és zab. Takarmánynövények közül: réti széna, lóhere, lucerna és kevés bükköny. Nagy gondot fordítanak az állattenyésztésre, s különösen a tejtermelésre, melyet a helyi tejszövetkezetekben értékesítenek. Mivel azonban a teheneket nemcsak tejelésre, hanem gazdálkodásra is használják, ezért ragaszkodnak a kitartó magyar, vagy legalább a kevert fajhoz. Tiszta nyugati faj eddig kevés volt, de a magyar kormány intézkedései folytán ezután a törzskönyvezett tiszta fajnak lesz jövője.

[A] kereskedelmi növények közül a cukorrépát nagyban, [az] iparnövények közül a kendert termelik, melyet a család ruházatkodási céljából házilag maguk dolgoznak fel. [A] zöldségtermelésnél csak a házi szükségletekre szorítkoznak.

A háború kényszerhatása alatt megkedvelték az eddig lekicsinyelt olajos növényeket, de különösen a napraforgó termelését, melynek hasznosságát belátva, [a] jövőben önként és nagy mennyiségben fogják termelni. Ezen új termelési ág nemcsak gazdaságilag, hanem táplálkozási szempontból is előnyös lesz népünkre, mert az olajfélék egészségesebbek a szervezetre, mint a sertézsír.

1942-ben kísérleteztek községünkben először a cukornádtermesztéssel, mely bevált, s többen kaptak kedvet ennek termelésére.

A háborús állapot készítette népünket az eddig kis mértékben termelt burgonya nagyobb mennyiségben való termesztésre, melynek sokoldalú hasznossága mellett mint kenyérpótlónak nagy szerepe van népünk élelmezésénél.

XI. A szövetkezetek és a falu kapcsolata

Amilyen fontos az emberi szervezetben a vérkeringés, vagy az emberiség mai társadalmi életében a telefon- és távíróhálózat, épp oly fontos az emberiség gazdasági életében a szövetkezeti hálózat.

Az a nép és nemzet virágzik a legjobban, amelyik felkarolta a szövetkezeti eszmét, és az egyén önző érdekeit alá tudta rendelni a közéletnek. Amelyik népnél vagy nemzetnél a közszellemet csak az egyéni érdekek irányítják, s ahol csak az önző célokért küzdenek az emberek, ott nincs tere a szövetkezeti eszmének, s nem lehet reménye az eszme diadalának.

Ha hazánkban tekintjük a szövetkezeti életet, nyugodtan mondhatjuk, hogy az leginkább minket, falusiakat érdekel, mert a városainkban aránylag kevésbé van felkarolva a szövetkezeti eszme.

Az első fogyasztási szövetkezet iparosok szervezkedése volt, s csak később vette át a falu, de ha ma akár a fogyasztási, akár a hitelszövetkezetek tagjegyzékeit nézzük, azokban – kevés kivétellel – csak faluk szerepelnek, s joggal mondhatjuk, hogy az említett intézmények a mienk, a faluké.

A társadalom minden osztálya már a legrégebb idő óta szervezkedett, tömörült, a saját érdekeinek előmozdítása vagy önképzésük céljából. A különböző ipari és kereskedelmi tagozatok, szakcsoportok szerint csinálták meg az ők szervezkedésüket, csak a falu volt nyugodt. Végezte az őstermeléssel járó mindennapi foglalkozást. Munkájával áldást termelt, életet hozott elő a föld rögeiből, de egyéb, körülötte történt változások nem érdekelték. Kereskedelem és hitel terén ki volt szolgáltatva az emberi kapcsolatoknak, az uzsorásoknak, s a terhek és igények emelkedésével az élete is mind nehezebb lett. Az igazi erőforrás, a föld, lassanként kezdett kicsúszni népünk lába alól, kezdett pusztulni a falu.

A szövetkezeti eszme térfoglalásával azonban a falu is kezdett föleszmélni egyoldalúságából. Egymás után létesültek azok az intézmények, melyek nemcsak egy községnek, hanem legtöbbször egy egész vidék gazdasági, szellemi, erkölcsi és társadalmi életére átalakító hatással voltak.

Legyen áldott emléküik azon önzetlen és mély belátású, kiváló férfiaknak, kik ezen eszmét belevitték vagy átültették a falu életébe.

Amelyik falu belátta ennek hasznát, s megalkotta az ő intézményeit, úgy gazdasági, mint szellemi és erkölcsi életében föltétlenül a haladás és fejlődés volt tapasztalható. Ma nehéz az élet mindenütt, de sokkal nehezebb azon községeknek, melyeknek hiányoznak a népjóléti intézményei.

Amint egy jó gazdát az ő udvaráról, egy gondos háziasszonyt a lakásban lévő rendről, tisztaságról meg lehet ítélni, úgy lehetett egy községet is megbírálani az ő intézményeiről. Egy község népének szorgalmára, munkásságára, műveltségére mutat az, ha látunk benne olyan intézményeket, melyeket a közakarat, az egységes közszellem hozott létre, s melyek az ő érdekeit szolgálják.

A szövetkezeti élet és a falu tehát közös kapcsolatban kell legyenek egymással. Egy községben főleg három intézményt tartok fontosnak, és pedig: [a] gazdakört, mely egy község szellemi életé-

nek központja kell legyen. Ennek keretében közös erővel valósítják meg azokat a célokat, melyek az egyes ember erejét felülműlják. Ezen szellemi központból ágaznak ki a többi intézmények.

[A] fogyasztási szövetkezet, mely tisztességes versenyt teremt a falu kereskedelmi életében. Egy szegény ember képtelen ennek keresztülvitelére, de ha 80–100 ember összefog, nagy és tevékeny erőt képviselnek. Régebben az volt a fölfogás, hogy a magyar, de különösen földművelő népünkben nincs kereskedői szellem, képesség, érték és ügyesség. Vidéki fogyasztási szövetkezeteink bebizonyították, hogy falusi népünkben van tehetség, rátermettség ezen a téren is.

[A] hitelszövetkezet a község lakóinak hiteligényét van hivatva kielégíteni. Eltekintve az állat, föld vagy gazdasági eszközök beszerzésétől, vannak olyan családi esetek, midőn sürgős és halaszt-hatatlan szükség van kölcsönre. Egy uzsorás az ilyen alkalmat kihasználja, de a szövetkezet minden komoly ügyet jóindulattal és megértéssel intéz el.

Hogy a szövetkezetek anyagilag mily áldásos hatással vannak népünk községekének életére, utalok – mint közérdekű dologra – azon tényre, hogy községünkben a szövetkezet felállítására előtt népünk alig tudott az eladásra kerülő birtokokból vásárolni. A szövetkezetek fennállása óta egészen megfordult a helyzet. Ma csak kisgazdáink vásárolják meg az eladásra kerülő birtokokat. Bárki meggyőződhetik községünk birtokforgalmi statisztikájából, hogy népünk az utóbbi 25–30 év alatt e téren minő teljesítményt végzett. Csak felületes szemlélő és rosszakaratú bíráló kicsinyli le a szövetkezetek útján a nép zsebében maradt filléreket, mert éveken át egy község népénél tekintélyes összeget tesznek ki.

Az egészséges szövetkezeti élet és gazdálkodás nagy hatással van népünk erkölcsi életére is. Ez-előtt 35–40 évvel községünk három korcsmája a nyári munkanapokon is hangos volt a botrányos viselkedésű, trágár beszédű részeg emberektől. Ma felemelt fővel hirdetem, hogy népünk e téren is átalakult. Ma büszkén és reményteljesen tekintek népünkre. Az egyedülálló községi korcsma csak ünnepnapokon zajos, munkanapokon néptelen, kihalt. Népünk tekintete nyílt, gondolkozása helyes, tetteiben megfontolt, előrelátó, munkájában szorgalmas, jövőjét biztosítva látom.

Mi formálta át népünk életét, jellemét, felfogását, azt határozottan nem tudom, de azt mondhatom, hogy ezen átalakulás egybeesik a községünkben beindult szövetkezeti élet kezdetével.

Szövetkezeti téren még nagyon sok tennivalónk van. Még sok olyan kérdés vár megoldásra, melyeket csak közös erővel, közös akarattal valósíthatunk meg. Terményeink értékesítése, a különböző biztosítások még a jövő feladatai.

Egy ország gyökere, éltető ereje a faluban van. Ott van az őserő, s a többi osztályok utánpótlása. Ha a falu gyengül, pusztul, a többi társadalmi osztályokat is magával rántja. Közös erővel, komoly célokkal munkáljuk a falvak jövőjét, hogy általa legyen meg édes hazánk és nemzetünk szebb és jobb jövője.

XII. Községünk szövetkezeti életének kialakulása

Községünk legelső szövetkezeti alakulata a Hitelszövetkezet volt 1893-ban. A lelkiismeretlen vezetés miatt 1899-ben majdnem felszámolt[ák.] Az új vezetés sem tudott nagyobb lendületet adni, mert csekély alaptőkével nem volt versenyképes. A szövetkezeti élet nem volt öntudatos.

A szövetkezeti élet csíráját 1898 őszén kezdte ápolni egy fiatal tanító. A legelső községi alakulat egy szerény keretű olvasói kör volt. Ebben az időben nem volt egyetlen könyv vagy újság a nép kezében. A nép fölött végtelen magasságban állott a két udvar s annak személyzete. Az uradalmak után gazdasági tekintetben következett Goldstein, aki a szegény nép minden nyomorúságát és gyengeséget kiaknázt. A néhány értelmes emberrel megalakult olvasó kör volt a csírája a községi szövetkezeti életnek.

A csekély tagsági díjakból berendezett egyszerű szobában olvastunk a közösen megrendelt újságokat. Ekkor indult meg országsgaztér a Károlyi Sándor-féle szövetkezeti mozgalom. Ennek ha-

tása alatt beszéltük meg a község fejlődése érdekében teendő lépéseket. Ezen beszélgetések legelső terméke lett egy kis Népkönyvtár beindítása és a gazdakör megszervezése. A gazdakör eleinte csak szellemi irányításokat tudott adni, de később a Székelyföldi Miniszteri Kirendeltség támogatásával az állattenyésztés, a több[let]termelés és a mezőgazdasági gépek megismertetésével a gyakorlati haszna is kezdett mutatkozni.

A tejtermelés fokozása és értékesítése céljából megalakult a Tejszövetkezet, melybe már az udvarok is bekapcsolódtak. Ezen intézményünk 1909-ig bérhelyiségben volt elhelyezve, s ekkor épült a Gazdakör, Tej- és Hangya szövetkezetek máig is meglévő közös épülete, 10000 korona költséggel. Az összes anyag fuvarozását népünk közmunkával végezte, ami nagy és szép teljesítmény volt. Hitelszövetkezetünk akkori vezetősége – dacára, hogy nem volt saját helyisége – ezen szövetkezeti közösségben nem kívánt részt venni.

Mindezen intézmények megszervezése nem volt könnyű feladat, mert népünk nem ismerte azok fontosságát. A múlt csalódásai miatt bizalmatlan volt új vezető iránt. Aki egyéni érdekeiket látták veszélyeztetve, állandó aknamunkát folytattak ezen szervezések ellen. Nem csüggedő kedvvel, szívós, kitartó munkával azonban sikerült a szervezés, s ezen alakulatok ma községünk igazi népjóléti intézményei.

XIII. Intézményeink rövid történeti vázlatát a következőkben kívánom megadni.

1. Gazdakör

Ezen alakulat községünk gazdasági életének szellemi központja. Anyagi forrásai nincsenek, de a szellemi irányítás, előadások, megbeszélések, szakkönyvek, szaklapok, folyóiratok, de különösen a *Magyar Nép* és *Erdélyi Gazda* cikkei, utasításai igen jó hatással voltak népünk gazdasági életének fejlődésére. Az állattenyésztés új irányban kezdett kialakulni. A tervbe vett hídmérleg nagy hatással fog lenni népünk gazdasági számításaira. Egy távolról szemlélő nem sokra becsüli a szellemi irányítást, mert nem látja annak azonnali, közvetlen hasznát, de hatása örömdetesesen észlelhető az általános fejlődésen.

2. Tejszövetkezet

A tejszövetkezetek megszervezése előtt a tej nem volt gazdasági cikk. Nem törekedtek a több termelésre sem. A tej és tejtermékek a háznál használódtak el, s ami fölösleg volt, az majdnem ellenérték nélkül elkallódott. Csak a város melletti falvak értékesítették a tejet rendszeresen a városban, melynek árát könnyelműen elköltögették, s ezen kívül egy személynek ½ napi fáradságába került az értékesítés.

Vezető embereink belátták, hogy a [meg]változott gazdasági viszonyok, a folyton emelkedő cseled- és napszámárok mellett a tej rendszeres értékesítése is egy fontos tényező. A feldolgozás[ra] és értékesítésre nézve legalkalmasabbak a szövetkezeti alapon működő tejszövetkezetek, hol a közösen beszerzett feldolgozó gépekkel egységes árut állíthatnak elő, s az értékesítés előnyösebb.

Az erdélyi tejszövetkezetek a Székelyföldi Miniszteri Kirendeltség támogatásával alakultak, s úgy a gépek beszerzése, mint az értékesítés beindításánál segítségére volt kezdetleges szövetkezeteinknek.

Tejszövetkezetünk nagyon szép eredménnyel működött a világháborúig, a tejből befolyt jövedelem fontos tényezője lett gazdasági életünknek.

A világháború szerencsétlen végződése, az ország szétdarabolása következtében a kirendeltség felszámolt, a vezetők nagy része szétszóródott, a nyugati piacok megszűntek, az értékesítés bizonytalanná vált, s a legtöbb szövetkezet beszüntette működését. A tej értékesítése a legtöbb helyen magánkezekbe került, s mint bérlők csak magán érdekeikre voltak tekintettel. A román megszállás alatt egyes üzérkedők literenként 50 banis tejárakat fizettek, s nagyon sokan még azzal is megszöktek.

Ezen sajnálatos állapot addig tartott, míg a *Szövetség* hitelszövetkezeti központ kezébe nem vette a tejszövetkezetek újraszervezését, s az egységes feldolgozás és értékesítés céljából meg nem építette telepeit. Az árak egyszerre 4–5-szörösre emelkedtek, s azok az üzérkedők is, kik előlegekkel, váltókkal, fenyegetésekkel kezükben tartották a termelők egy részét, kénytelenek voltak az árakat megfelelően felemleni.

Ma már nemcsak gazdasági, hanem a városok ellátása szempontjából is fontos szerepe van a tejszövetkezeteknek. Községünk évi tiszta jövedelme a tejből: [?]

3. Hitelszövetkezet

Hitelszövetkezetünk a szervezések első évében, 1893-ban alakult. Mivel csekély alaptőkéje volt, nagyobb tevékenységet nem tudott kifejtteni, s nem tudta megakadályozni, hogy az akkor céltudatosan működő *Albina* és a szászrégeni *zsidóbank* be ne hálózzák községünk hiteligenlyőit.

Az 1914–18-ki világháború gazdasági válsága, valamint a budapesti központtól való elszak[ad]ása, a hozzá nem értő irányítás annyira legyengítették, hogy az 1925–26-os években felszámolás előtt állott.

1927-ben új vezetőség vette át a szövetkezet irányítását, a kolozsvári központ támogatásával oly lendületnek indult, hogy 1930-ban saját telket vásárolt és székházat épített. Ekkor kapcsolódott be tulajdonképpen a község a szövetkezeti életbe.

A konverziós törvény megakasztotta a lendületes fejlődést, megrendítette a betétesek bizalmát, s éveken át nagy nehézségekkel küzdött, míg a konverziós veszteségeket kiheverte.

[Az] 1937. év korszakalkotó úgy a szövetkezet, mint községünk gazdasági életében. A központ nagyméretű támogatásával ekkor vásárolta meg szövetkezetünk Vajda Voievod Mircea, román birtokostól a gróf Teleki család által 1934-ben eladott 435 hold szántó és erdő birtokot. 1940-ben szintén ezen birtokhoz tartozó 12 hold belsőséget, összesen 8,5 millió lei értékben, melyet kisgazdáink között parcellázott [fel].

Ezen birtokvásár felemelte [a] szövetkezet alaptőkéjét, s megalapozta kisgazdáink gazdasági életét. Ma már olyan alaptőkével rendelkezünk, hogy községünk lakóinak hiteligenlyét ki tudjuk elégíteni, s az összes idegen bankokat kiszorította községünkéből.

A gazdasági élet előmozdítása céljából a tagok használatára [a] szövetkezet beszerzett 2 vetőgépet, 2 triert, 1 lánc- és 1 rétboronát, 1 drb tárcsát. Tervbe vette, hogy ezen eszközöket gyarapítani fogja. Tervbe vette kicsiny könyvtárának gyarapítását, hogy egészséges irányú olvasmányok álljanak a tagok rendelkezésére.

Szövetkezetünk ma már nélkülözhetetlen tényező községünk életében. Nagyon kevés kivétellel községünk minden öntudatos, komoly lakója be van kapcsolódva valamelyik szövetkezet kötelékébe.

Év	Tagok szám	Üzletrész	Üzletrész összege	Váltoállomány	Tartalék alap
1927					
1942					

4. Hangya szövetkezet

A Hangya fogyasztási szövetkezet megalakításának célja kereskedői téren a tisztességes verseny megteremtése. Ezen alakulat nem akarta sérteni és bántani mások létérdekét, hanem közös erővel csak egy olyan intézményt akart létesíteni, mely megvédje népünk érdekeit. Csak azt akarta, hogy ne legyen továbbra is kiszolgáltatva népünk a mások érdekeinek.

Megalakítása nem volt könnyű feladat, mert népünk nem ismerte a cél fontosságát, s teljes közönnyel vette a szervező munka beindítását. Akik érdekeiket látták veszélyeztetve, állandó akna-

munkát folytattak a községben, s emiatt az első alakulás 1904. december 4-én – dacára, hogy Maskó Pál, az országos szervező személyesen jött le községünkbe, s meggyőző érveket tárt népünk elé – a megalakulás nem sikerült.

Az eszmét azonban 15–20 értelmes emberünk tovább ápolta, s az udvarok bevonásával, s tekintélyes részvényjegyzésükkel 1909. május 4-én sikerült a megalakulás. 1909 nyár folyamán felépült a közös szövetkezeti épület, s ugyanazon év december elején a Hangya is megkezdte működését.

A megalakulás alkalmával 145 tagja volt, kik közül a névleges tagok nagy része kilépett, sokan elhaltak, eltávoztak, de újak is kerültek be. 1942. év végén a tagok száma 136 tag, 201 jegyzett, 4020 pengő befizetett üzletrésszel.

A világháború alatti áruhiány, a nehéz közlekedési viszonyok, a megszállás alatti pénzváltozás következtében 1921. január havában 22000 lei (733 pengő) volt a raktárkészlete. 1942 dec[ember] 31-én raktárkészlete 10.596.28 pengő, tartalék alapja ____ pengő, központi túlfizetése 5779 pengő volt.

Ezen vagyongyarapodás mellett Hangya szövetkezetünk a megszállás ideje alatt erején felüli áldozatokat hozott az egyház, iskolások, gyermekes szegény családok, szegény tanulók támogatása érdekében. Ezen áldozathozatalt ma is gyakorolja, mert évenkénti feleslegéből tekintélyes összeget ad kulturális célokra.

Szövetkezetünk 1934. július 1-jén nagy ünnepség keretében ünnepelte meg 25 éves jubileumát, melyen úgy a központ, mint a vidéki társszövetkezetek nagy számban képviseltették magukat.

Legyen áldott az emléküik szövetkezetünk azon néhai tevékeny tagjainak, kik már kidőlték sorainkból. Töltse be lelkiüket örömteljes érzés azoknak, akik megérhették az egykori kicsiny szövetkezet örömdetes fejlődését.

Mindenik szövetkezet vezetősége a legjobb egyetértésben van egymással, s mindenki meghozza a maga áldozatát községünk fejlesztése érdekében.

Mindenik szövetkezetünk erős támasza a falu életének és a magyar jövőnek.

XIV. Népélet

Népünk nagy része általában takarékos. Azonban a nőknél, de különösen a fiatalabb nemzedéknél észlelhető a fényűzési hajlandóság. Némelyek erejükön felül áldoznak a ruházkodásra. Ez nemcsak anyagilag káros, hanem azért is veszélyes, mert a divatos úri ruhák kezdik kiszorítani a megbecsülhetetlen régi, népies ruha hordását. Férfinknál éretni, hogy legtöbbször még ragaszkodik a szép ősi viselethez.

Az állami és községi közterhek elég magasak. Adózás szempontjából a határ, de különösen a kertek nagyon magasán vannak értékelve. Holdankénti jövedelem, mint adóalap, osztályok szerint ____ pengő, adója ____ pengő. Az egyenes és pótdók mellett legnagyobb teher a községi adó, mely az állami egyenes adó 150–170 százalékát is kiteszi.

Egyházi és iskolai adónk elég tűrhető, mert a református hívek sem képét nem fizetnek, sem közmunka vagy más szolgáltatásokat nem teljesítenek, hanem az állami adó [?] %-át fizetik e célra. Legmagasabb egyházi adó a legjobb módú embereknél ____ pengő, legkisebb ____ pengő, melyet tetszés szerinti részletekben fizethetnek. Úgy az állami és községi, valamint egyházi közterheket híveink nem szívesen hordozzák, minek oka a történelmi múltban keresendő. A jobbágyság korában a földesúr hordozta a közterheket. A viszonyok változásával áthárított terhek hordozását még mai napig sem szokta meg népünk. Adótermészetű kiadásokat népünk csak hatósági kényszerre fizet.

A román megszállás alatt egyik állami cél volt magyar egyházaink leszegényítése. Az egyházi adók behajtásánál nem adtak hatósági segílyt egyházainknak, sőt akadályozták azok beszédését. Nagyon kevés volt azon öntudatos és jóérzésű egyháztag, kik önként kivonultak elegendet tenni kötelezett-

ségüknek. Híveink legnagyobb része csak az egyházi fegyelem kényszerítő hatása alatt fizette 5–6 éves hátralékát. Ezért egyházunk állandó pénzzavarban volt, s csak a legnagyobb nehézségek között tudta fenntartani önmagát és 3 tanerős iskoláját.

A magyar uralom alatt a helyzet változott, mert az államhatalom minden tekintetben segítségére van egyházainknak.

Népünknek a különböző bankoknál lévő tartozása kb. 150 ezer [?] pengőt tesz ki. Ennek legnagyobb része birtok- és átváltásárlásból származott, nagy részét a helyi hitelszövetkezet elégíti ki, melynek váltó állománya 110–120000 pengő között váltakozik.

A népműveltséget szolgáló elemi oktatások kívül a felsőbb iskolákat a régebbi időben népünk nem igen vette igénybe. Dacára hogy sok értelmes és felsőbb tanulmányokra méltó gyermekeink vannak, a szülők gyermekeiket nem adták tovább iskoláztatásra. Ebben egy kis önzés is volt népünk részéről, mert részben a saját gazdaságában foglalkoztatta a gyermekeket, vagy napszám keresetével járult hozzá a család fenntartásához, s így nem kiadást, hanem jövedelmet jelentett a családnak. Az a kevés számú tanult ember, kik községünkben kikerültek, többnyire a közösségi és egyházi hivatalnokok gyermekei voltak.

A mostani magyar uralom óta azonban tömegesen mennek gyermekeink a középiskolába, mert belátták, hogy 4 középosztály nélkül nemigen tudnak maguknak jövőt biztosítani.

Népfölöslegünk a román uralom idején sehol sem tudott hivatásszerűen elhelyezkedni. Csak a cselédsors volt az osztályrészük. Tömegesen vándoroltak a nagyobb városokba. Ma a főleg posztánál, vasútnál, katonaságnál, csendőrségnél, s megfelelő képzettséggel hivatalokban helyezkedik el.

Népünk nagy része azonban ragaszkodik a földhöz, és az ősfoglalkozáshoz. Ezt nem kívánja felszerelni semmiféle más foglalkozással.

Az iskolából kikerült fiatalsággal érdemes és szükséges is [a] tovább foglalkozás. Minden szép és hasznos dolgok iránt érdeklődnek a jobb nevelésű fiatalok. Érdeklődnek a népmesék, történelmi múltunk, költőink, íróink iránt. Örömmel olvassák jobb költőink és íróink műveit, érdeklődnek a komoly tárgyú népszínművek iránt, s annak népies táncait, énekeit nagy kedvvel tanulják. Ezen előadások célja régi népi táncaink, szokásaink és népdalaink felújítása. Ezen ifjúsági munkának nagy fontossága volt, különösen a megszállás éveiben, mert amíg népünk magyarul játszott és magyar dalt énekelt, addig a magyar érzés és öntudat is ébren volt benne. Énekeivel, táncjaival még az idegen ajkú lakosokat is magához vonzotta.

Az általános közművelődést elősegítik a népkönyvtár, a református egyház kebelében alakult férfi- és nőszövetségek, bibliai előadások, tudományos célú felolvasások, szépirodalmi és vallásos irányú lapok, folyóiratok és a hasznos könyvek.

Az egyház kebelében működő vegyes szolamú dalárda többször szerepelt a templomban, egyházi és iskolai ünnepségeken, s részt vett több vidéki hangversenyen. Igen jó hatással van szórakoztató és egyházi éneklésünk fejlesztésére.

Országos és világesemények iránt érdeklődik népünk, s értelmesebb embereink rendszeren olvassák az újságokat.

Egymással szemben megvan az összetartás érzése. [A] nagyobb munkákat a családok és rokonok közösen végzik. Egymást segítik, s ha valamelyiket nagyobb csapás éri, azt közös erővel támogatják. Az egészséges közszellemet egyházi és iskolai vezetők irányítják.

Az egyháziasság és vallásos érzés fokozása a világháború utáni lelki kilengéseket. Ilyen lelki kilengés volt a különböző, de különösen a millenista szekta térhódítása, mely nemcsak az egyházközösséget, de a magyar egységet is igyekezett megbontani. Ezen idegenből és idegenek által átplántált eszmének politikai céljai voltak. Csak későn vették észre az áldozatok, hogy az idegen fajú országos vezetők palotákat emelnek az ők áldozatukból. Nagyrésztük kiábrándult a sok hitegetésből s a mozgalom ma már szűnőfélben van.

Községünk körorvosi székhely. A körcsoporthoz tartozik 12 község 8500 lélekszámmal. Egészségügyi intézményeink azonban nincsenek. A legközelebbi kórház és gyógyszertár községünkötől 16 km-re, Marosvásárhelyen van. Van okleveles szülésznőnk, aki szakszerűen végzi kötelességét. A könnyen kapható, kéznél lévő orvosi segítség áldásos hatása tapasztalható községünk egészségügyének javulásán. Az édesanyák közül évek óta egyetlen áldozatot sem kívánt a gyermekáldás. Gyermekehalandóságunk a lehető legcsekélyebb. Állandó jellegű ragályos betegség nincs. Járványok ritkán fordulnak elő. Esetleges járványok idején az orvosi intézkedések betartása ellenőrzés alatt van.

Régebben a tutajozás sok hűléses betegségnek s különösen tüdőbajnak volt a forrása. Ezen foglalkozás megszűntével, s a kéznél lévő orvosi segítség azonnali igénybevétele [következtében] e bajnál öröndetes javulás látható. Vérbaj szörványosan fordul elő, ami még a harctéri életnek a következménye, de itt is javulás észlelhető.

Egyetlen helyi, születési hibából eredő siketnémánk van, nyomorék alig van, ami népünk egészséges voltáról tesz tanúbizonyságot. Ezen öröndetes állapotot nagyon befolyásolja az, hogy népünk nem iszákos. Ivási alkalmuk a temetési torozás, melyet nem tudunk korlátozni. Másik ivási alkalom a lakodalmak.

Nemi élet[e] normális, de – különösen a cigányoknál – nagyon korai kezdetű. A cigányok között rejtett prostitúció is fordul elő. [A] törvénytelen szülöttek száma évenként 14–15, és ritkán a magyarok, többnyire a cigányok között fordul elő. Megesett személyekkel szemben elég elnéző és hamar megbocsát a falu közvéleménye. Halva születés ritkán történik.

Magzatelhajtás a megszállás éveiben nagyon gyakori volt, és ami sajnálatos, szászrégeni és marosvásárhelyi orvosok hajtották végre. A magyar törvények szigorú intézkedése folytán ezen bűnös cselekmény most teljesen megszűnt.

Csecsemőápolás nagyon gondos. Gondatlanságból eredő bajok a ritkaságok közé tartoznak. Az anyák szoptatják gyermekeiket.

Némileg rendetlen életűek a legkritikább esetek közé tartozik. Eltekintve a cigányoktól, a lakásviszonyok kielégítőek volnának, de az úgynevezett első házat, vagyis a tiszta szobát nem szívesen, és csak a legszükségesebb esetben veszik használatba. A tüzelőanyag kímélése szempontjából, tekintet nélkül a család létszámára, télen egyetlen szobában, gyakran egy konyhaszerű helyiségben húzódnak össze. Téli szellőztetés tekintetében is sok kívánnivaló van népünknel.

Táplálkozásban népünk eléggé igényes. Nemcsak a gazdálkodó, hanem a szorgalmas és takarékos részes munkásoknál is megvan a szükséges gabona, tej, tojás, baromfi és zsír. Különösen nehéz munka alkalmával megkínálják a jó és bő táplálkozást.

Ivóvizünk kissé salétromos. Legjobb ivóvizünk a Jézus kút vize. A lakások nagy része – dacára a sok felvilágosító előadásnak, dacára a hatósági intézkedéseknek – a Maros vizét issza. Annyira megszokták, hogy még mezei munkákra is ezt viszik vízedényeikkel.

Halottaik temetésénél különösebb szokások nincsenek. Ragályos betegségek alkalmával nem elég óvatosak. Egyetlen babonás szokás a temetéseknel, hogy midőn a koporsót hozzák ki a házból, egy cserépfazekat ütnek a földhöz, mely széttörik. Hiedelmük szerint ez megakadályozza, hogy az élőket az elköltözött viasszazálló lelke zavarja. Arra azonban vigyáznak, hogy a fazék lehetőleg rossz legyen.

Népünknek rendes sportélete nincs, de ha ifjúságunk az ő fejlett izmaival nekifog, túlszárnyalja a rendes sportolókat. Ezt futás, táv- és magasugrásnál, súlydobásnál, pózna mászásnál, céllovásnál már több és nagyobb versenyeken bebizonyították.

Kisebb sebészetnél a falusi sebészek a különböző növényeket, s különösen a réti laput vették igénybe. Sokan a pókhálót – a falról lekapart mésszel keverve – használták. Csudálatos, hogy ezen poros, piszkos keverék alkalmazásából nem származtak gyakori fertőzések és vérmérgezések. Mióta

azonban községünk körorvosi székhely, és amióta egészségügyi előadásokban részesülnek, kisebb sebeszetnél is a szakszerű, orvosi kezelést veszik igénybe.

Ruházkodásában, táplálkozásában népünk legnagyobb része rendes és tiszta.

A téli fürdőt kádban, a nyári szabad fürdőt a Maroson gyakran veszik igénybe.

Lakóházaikat régebben fából és vályogból készítették. Gazdasági épületeik szintén fából készültek. Ma már leginkább beton alapra téglafalat raknak, úgy a házaknál, mint a gazdasági épületeknél. A telkek leggyakoribb formája a derékszögű négyzet alak, melyen rendszeren az út melletti részen a három szobából álló lakóház, hátul a gazdasági épületek vannak elhelyezve. Galambdúcos kapukat nem építenek, mint a Székelyföldön, de az egyszerűbb kivitelű kapukra, s különösen a kapufélfákra virágokat rajzolva *Isten segedelmével építtette N. N. és neje* vagy *Békesség a bemenőnek* feliratokat vésnek be.

Lakóházak előtt rendszeren gondozott virágos kertek, a kiskertek vannak. Házaikat régebben szalmával, zsindellyel fedték, ma már kizárólag cseréppel fednek. Az újabb lakásokban már nincs pitvar, s benne sütőkemence. A sütőkemencét a nyári konyhába vagy a sütőbe helyezik el.

A szobában szokásos bútorok: asztal, szék, ágy, sifonér, kasztenfiók és kanapé. Ezen bútorokat rendszeren a leány viszi magával a férjhez menés alkalmával. A bútorokat többnyire mint tömegárut vásárolják a városban. A padlást *hiúmnak* hívják.

Az építkezést minden terv nélkül, egy megszokott és egymástól átvett forma szerint helyi ácsok és kőművesek végzik. Újabban ezen megszokott formáktól kezdenek eltérni.

Bár a faragás- és ácsmunkára, varrásra és szövésre nagyon soknak megvan a hajlama és ügyessége, kimondottan népművészet és faragászat községünkben nincs. Finomabb ácsmunkák a sírfák készítése és azokon a feliratok vésése. Sírfákon a szokásos feliratok, a név és az idő megjelölésén kívül: *E. H. (emlékezzél halálodra)* vagy *M. M. (memento mori)* betűk vannak felvéve.

Népköltészetünk nincs. Leginkább kukoricafosztás vagy fonók alkalmával éneklük a tanult népdalokat, s mondják az olvasott, hallott meséket.

Régebben szokásos táncok voltak: csüördögölő vagy verbunk, magán, korcsos és csárdás páros táncok. Mindenikben érvényesült az ősi falusi erő. Pár évtizede már, hogy a városi szokások és ruhák átvételével ezen régi, ősi, szép táncokat is kezdték elhagyni, s helyette átvették a legmodernebb úri táncokat. Ezen úri táncok nem felelnek meg népünk egyéniségének, s a népmulatságokat kiforgatták eredeti, régi szépségeikből. Újabban a faluvezetők irányítása mellett kezdenek visszatérni az ősi ruházathoz és szokásokhoz, s kezdik felújítani a régi, ősi, szép táncaikat is.

A nők ruházkodásánál régebben szokásban volt egy pártaszerű fejdísz, a fejkötő vagy főkötő. Ezt a vőlegény vette menyasszonyi ajándékba, melyet a menyasszony a felkontyolás alkalmával tett először a fejére. Azután csak kivételes ünnepi alkalommal, de leginkább úrvacsora vétel alkalmával tették a fejükre a fiatal asszonyok. Nagyon szép, és az ősi szokásokat őrző viselet volt. Újabban ezen ősi viselet is kezd kimaradni, s házasságok alkalmával a párta helyett más emléktárgyakat, sőt ékszereket vesznek ajándékba. Az átvett felületes, modern áramlat valódi bacilusa a régi szép szokásoknak.

Nyakdíszül a nők különböző színű gyöngyöket használnak.

Különös népszokások nincsenek. Lakodalmak alkalmával szoktak az utcán verselni, de ez legtöbbször az illendőség romlására megy.

Az édesanyák gyermekeiket szeretettel nevelik. Gyermeek elhagyás vagy más gondatlanságból származó büntény a legtrikább esetek közé tartozik. A szeretetben azonban némelyek túlzásba mennek, ami különösen a 1–2 gyermekes családoknál a fegyelem rovására megy.

A babonás balhiedelmeket sem az egyház, sem az iskola nevelése nem tudta még teljesen kiölni a lelkekből. Az öntésekben, a szerelmi s másfajta kuruzslásokban, de leginkább a tehén tejének elvételében feltétlenül hisz népünk legnagyobb része. A péntek napot és a 13-as számot szerencsétlennek

tartják. Pénteken lehetőleg nem kezdenek nagyobb munkába. Ezek a hiedelmek azonban nem csak itt és más vidékeken lévő falusi népeknél, hanem a városok lakosainál, sőt iskolázott embereink között is megvannak. A műveltség fejlődésével azonban a babonás hiedelmek is kezdenek lassanként kimaradni.

Községünkben nagyobb ipartelep létesítésére nincs alkalom, mert nincs oly nagy mennyiségű nyersanyag, mely gyári feldolgozást kívánna. Hogy határunk földalatti része minő meglepetéseket rejtget a jövő számára, azt ma nem tudhatjuk. Kézműiparunk csak a helyi szükségletre szorítkozik, de azt sem tudja teljesen kielégíteni.

Az eddigi külterjes gazdálkodás mellett községünk határa a mai lélekszámnál többet nem igen tudna eltartani. A fölösleges lélekszám kénytelen akár ipar-kereskedelem terére, akár mint állami alkalmazott (vasút, posta, csendőrség stb.) elhelyezkedni. Belterjes gazdálkodás mellett párszáz lélekkel emelkedhetik községünk száma.

Sok hibáik mellett is, bárcsak minden magyar község népe lenne olyan szorgalmas, józan életű és takarékos, mint a mi községünk népe. Akkor több reménnyel nézhetnénk a magyar jövő elé.

. . .

A történelem, az események és változások örök folyamata, melyet lezárni soha sem lehet. Minden napnak megvan a maga eseménye. A történelmi eseményeket különböző szempontok szerint lehet megítélni, de legtöbbször még az oknyomozás sem tudja megállapítani azon titokzatos mozgató erőket, melyek az eseményeket és változásokat előidézik.

Egy község történetét az elmúlt idők titokzatos homályából, hagyományokból, a következtetésekéből, a található okmányokból és a jelen eseményeiből hozzuk össze, hogy ami még megmenthető, átadjuk a jövőnek.

Hiszem, hogy a jövőben is akad majd olyan faluvezető, aki a legjobb lelkiismerettel fogja pótolni az esetleges hiányokat és folytatni fogja az újabb események megörökítését.

[Marossárpatak rövid története]

Marossárpatak Maros-Torda vármegyében Marosvásárhely és Szászrégen között mindkettőtől majdnem egyenlő, 16-17 km távolságra, a Maros jobb partján fekszik.

A község nagy része a Maros, Sárpatak pataka és a Galambodály által képzett síkságon, kisebb része a Marosvéctől végig húzódó platón terül el. A Sárpatak patak völgyén végighúzódó megyei út köti össze a Maros völgyét a Mezőséggel.

A mai község legelső települése a platón történik. Nemcsak az itt található kőkorszakbeli eszközök bizonyítják, de földrajzi fekvésénél fogva is feltehető, hogy a legrégebb időtől kezdve a község területe az emberi munkásság, később a történelmi események színtere volt. Midőn az ősember az egyik helyről a másikra vándorolt, s a folyók mentét követte, amely halban s a folyók mellett elterülő erdők vadban bővelkedtek. Midőn állandóbb foglalkozást űzött, itt termékeny talajra, gazdag legelőkre találtak.

Hogy a történelem előtti időkben melyik nép tartózkodott itt hosszabb ideig, azt bizonyítani nem lehet, de a dákok ittléte már bizonyítható az itt talált emlékek által.

A dák település, amely később római polgári telep lett, a határ felső részén levő platón volt, melyet az ott található cserépedény és urna maradványok bizonyítanak. A római castrum helye is megvan, melyet a nép felső Leányvárnak nevez máig is. A castrum oly magasan feküdt, hogy innen a

Maros völgyének tekintélyes része belátható s mellette vezetett el a Dédától, illetve a marosvécsi castrumtól Maroskeresztúrig s innen Székelyföldvárig vezető Traján útja, melynek maradványai máig megvannak a Révai nevű erdőrészben.

A római uralmat megrendítő népvándorlás emlékei egyik fajnak sem bizonyítják itteni hosszabb tartózkodását, mert a várhegyi határ szomszédságában levő Komanczi határrészt kivéve határrészeink mind magyar nyelvűek.

Midőn a lakóhelyeket nem hadászati, hanem a békebeli foglalkozás szempontjából választották meg, az előbbi lakóhelyet elhagyták, mivel az ivóvizet csak 4 kis forrás szolgáltatta s telepedtek a mai lakóhelyre, mely jó ivóvízben bővelkedik.

Határunkban nagy vízösszpontosulás van. Maros, Luc, Sárpaták, Keresztúr, Galambod pataka folynak össze, községünk nevét is a hátramaradt iszaptól, sártól vette. Határrészeink közül Sárospatak, Mocsár, Békás tó, Alsó-Felső tó, Horgos tó, Leányvár a nagy vízösszpontosulás nyomairól tesznek bizonyosságot.

A népi szájhagyomány szerint Sárpaták a mai Gernyeszeg tanyája volt, de az írott és építészeti emlékek másképp bizonyítanak. 1395–1481-ig Marossárpaták és Gernyeszeg két külön család birtoka volt. Csak 1481-től lesz a két birtok egy kézen s lesz a birtokos székhely Gernyeszeg, de ekkor már Sárpaták tekintélyes népességű volt, mit bizonyítanak egyházi emlékeink.

A reformáció terjedésével községünk lakói hamar áttértek az új vallásra, mert már 1607-ből egy igen értékes emlékünkn, egy aranyozott úrasztali poharunk van. Községünk népességét bizonyítja a nemrég lebontott ősrégi ref[ormátus] templom nagysága, mely eredetileg katolikus volt. E templommon 1660-ban Sárpataki Márton, 1762-ben Bethlen Kata eszközölt nagyobb javításokat s Sárpataki Márton 1661-ben öntette újra a máig is használatban levő nagy harangot. Községünk legelső adatokkal bizonyított birtokosa a Szécsényi család volt. Szécsényi Tamás 1325–1340-ig Tamás erdélyi vajda néven szerepelt. Feltehető, hogy úgy alatta, mint fia Szécsényi Konya alatt, ki Horvátország és Dalmácia bánja volt, birtokaik csak szaporodtak. A törzsbirtok Sárpaták volt, s ide tartozott Gernyeszeg, Sáromberke, Magyarfülpös s még néhány mezősegi község.

A vegyes házbeli királyok idejében levő pártoskodások, féltékenykedések miatt az uralkodók nem szívesen látták, ha egy birtokos kezében egy vidéken nagyon sok birtok volt. 1395. április 18-án, a Gyulafehérváron kelt fejedelmi levélben: Az erdélyi káptalan előtt Szécsényi Frank vajda a maga, továbbá fiai: László és unokatestvére, Simon nevében a Torda megyei Sáromberkét, Gernyeszeget, továbbá Nebáncsot és Ebest megtoldván a cserét a török és a rácز háború szükségére 340 arany forinttal, Harina, Bilek és Necért Zsigmond királlyal elcseréli. Tehát e vidékről csak Sárpaták marad a család kezén, míg Sáromberke és Gernyeszeg Zsigmond király tulajdona lesz, ki 1398. január 8-án Brassóban kelt levelében megparancsolja a sárpatakiaknak, hogy a gernyeszegieket az általa cserébe elfoglalt és Sárpatákhoz csatolt, de amazoknak újból visszaadott földek birtokában ne akadályozzák s azokhoz többé jogot ne tartsanak.

Úgy látszik, a Szécsényi család kegyvesztett lett a fényleni kezdő somkerekai Erdélyi család mellett, mert 1404. április 11-én Tordán kelt levelében Zsigmond király Magyarfülpöst Bolgár Miklós-nak adományozza s 1411-ben a kolozsmonostori konvent Szécsényi Simon és László jobbágysait a Sárpaták határában levő malomépítéstől eltiltja, nehogy a Sáromberkén és Gernyeszegen való lefolyása miatt Somkerekai attól kárt szenvedjen, eltiltja. 1481-ben már a Somkerekai Erdélyi család birtokában találjuk Sárpatákat is. A család székhelye ettől kezdve Gernyeszeg. E család 1636-ig bírta ezen birtokot, de akkor perbe fogták s némelyek szerint a háborúból való távolmaradása miatt, mások szerint mint ura birtokát a Somkerekai neje Mindszenti Krisztina halála után 1689-ben Apafi Mihály fejedelem Teleki Mihálynak adományozta. Ettől kezdve mindhárom község a Teleki család birtokában van.

Mindszenti Krisztina mint kegyes nő taníttatta Nagy Márton udvarbírójának fiát, ki később a Sárpataki Márton nevet vette fel s Erdély főjegyzője s a ref[ormátus]egyháznak áldozatkész támogatója lett.

Történelmi múltunk emlékei annyira megsemmisültek, hogy leheletlen ma róluk biztos ismeretést adni. Ilyen emlékünkből a Leányvár, melynek romjai Várhegy és Sárpatak között a határt képező Zebrik nevű patak partján, egy kimagasló csúcson találhatók. Az őskor jelzőtüzei innen a Bekecsig ellátszottak. A már ellopkodott termésköveit a dédai havasokból hozták ide. E várról Kővári László írja: „Történelmi szereplése nem ismeretes, de az alak azt bizonyítja, hogy a kazárok építették, kik a Szamostól a Marosig bírták Erdélyt.” Mint végvárnak fontos szerepe lehetett. Többször feldúlták az alapját az ott levő kincsek reményében. Legutóbb 1928-29 telén a román hatóság kutatási engedélyével valószínűs barbár rombolást végeztek rajta.

A határt képező Zebrik patak, valamint az alább a Ripa nevű várhegyi határrész szláv eredetre mutat.

Jézus kút: egy csodálatosan bő és kellemes vízű forrás. A következő legenda fűződik hozzá: egy gazdag főúri leány megmosta a szemét a forrás vizében, s az addig vak leány visszanyerte látását, s a forrás vizében meglátta Szent Mária képét. E csodás gyógyulás emlékére a forrás mellett egy kápolnát építtetett s minden áldozócsüdtörtökön nagy búcsújárást rendeztek. Búcsúja oly híres, hogy messzi vidékekről, más országokból is látogatták. A mai napig meglévő áldozói vásár ennek a maradványa.

Harangos tó: a régi nagy harangot egyik felkelés, valószínű a Basta féle felkelés alkalmával az ellenség ágyúöntésre akarta felhasználni. A lakosok egy, a Kecskés dűlőben levő tóba rejtették el s mikor ki akarták ásni, visszaejtették. Ekkor valószínű meghasadt, mert Sárpataki Márton 1660-ban újraöntette.

Községünk múltjával szorosan összefügg egyházi életünk története. Levéltárunkban azonban csak 1718-tól találhatók írott emlékek. Klenódiumaink között azonban sokkal régibb emlékek vannak. Egyházunk patrónusi egyház volt. Régi templom és temető helye, valamint a mai tanítói telek a szomszédos főúri birtokból lett kiszakítva. 1926-ban új templomot épített az egyházközség a falu középpontjában a hívek által vásárolt belsőségre.

Egyházunk papjai voltak: Szentmihályi János 1706-tól, Deési Ferenc 1716-tól, Dálnoki János 1728-1743-ig, Ajtai György 1743-1754, Simon János 1754-1796-ig, Simon Sámuel előbbi papnak a fia 1797-1814, Szalma György 1814-1848-ig, Szalma György ifj. 1848-1895-ig, Szász Márton 1895-1901-ig, Ónodi Veress Sándor 1903-tól, Kádár Andor, jelenlegi lelkipásztor Soós Adolf 1915-től. Anyakönyv 1785-től kezdődőleg van vezetve. [üres rész] Nagyon régiek s többnyire a patrónus urak adományai.

Községünk mai népműveltsége kizárólag a ref[ormátus] egyház által fenntartott református iskolának köszönhető. Iskolánk keletkezését tudni nem lehet. Tanítás céljára legelőször a mai tanítói lakás téli konyhája szolgált. Később épült az út mellé egy kisebb tanterem. A tankötelezettség bevezetésével a terem kicsinek bizonyul, a hatóság 1889-ben bezáratta. 1895-ben a mai tanítói lakás folytatásaképpen felépült egy 2 tantermes sövény, vályogos falú iskola, melyet az egyház 1918-ban lebontatott. Az egyház ezután iskoláját a Hangya tulajdonában levő épületbe helyezte.

A ref[ormátus] iskola tanítói voltak: Keresztes József 1773, Jánosi Ferenc 1812-1820, Ercsei István 1820-1850, Zsigmond József 1851-18??, Dali József 1892-1896-ig, Adorjáni Károly 1989-től jelenleg is tanító. Második tanítói állásunk 1899-ben lett szervezve s első tanítónője Gronainé Imreh Erzsébet volt. A tanítók szaporodása folytán a [191?] megszervezte egyház[unk] a harmadik tanterőt. A harmadik tanerő helyét ma is működő Soósné Perédi Erzsébet töltötte be. Iskolánk a felszabadulás után 5 tanerőre bővült. Jelenleg működő tanerők Adorjáni Károly, Szántó István, Soósné Perédi

Erzsébet, Bíróné Adorjáni Ilona. Rend Margit folyó tanév kezdetén Názánfalvára ment. Népünk műveltsége kizárólag csak a ref[ormátus] egyház által fenntartott népiskolának köszönhető. A legújabb időkgig egyetlen földműves szülő gyermeke sem járt magasabb fokú iskolába.

A község határa teljesen a Teleki család tulajdona volt 1848-ig, a lakosság mint jobbágy élt és csak az 1848-i felszabadulás alkalmával lett a község határ $\frac{1}{4}$ részének tulajdonosa. Erdő az egyház, község vagy a nép kezén nem volt. A román megszállás alatti agrárreform alkalmával a határ és erdő $\frac{2}{3}$ -ad része az igény jogosultak, román egyház és más községi lakói kezébe került.

A Teleki József féle birtokot 1933-ban megvette Vaida Voievod Mircea, aki 1937-ben eladta a sárpataki kisgazdáknak, melyet a helyi Hitelszövetkezet osztott ki.

Községünk többször volt a történelem színhelye. Básta hadai, kik kiirtották a mezősegi magyarság nagy részét, itt is megfordultak. Rákóczi kurucái a sáromberki nagy tölgyfák alatt hosszú ideig táboroztak, mit történelmi feljegyzések igazolnak. 1848-ban a magyar huszárok egy tekintélyes román sereget a Maros folyóba szorították, ahonnan egy sem menekült meg. 1849 nyarán itt vonult át az orosz sereg egy része. 1914–1918-iki világháború alatt a községünk hosszabb ideig volt laktábor.

Községünk lélekszáma 1885, ennek 90% magyar. A románság mint cseléd és munkás szivárgott be, de újabban tömegesen térnek át a református vallásra. Románok és magyarok 1918-ig elég jó viszonyban voltak, sok vegyes házasság történt, de a román impérium alatt a névelemzés miatt magyarjaink tartózkodtak a vegyes házasságtól.

Községünk lakói a világháborúból is kivették részüket, aránylag kevés felmentés volt s nagyrésztük összejárta a különböző hadtereket. Hősi halottaink száma 51.

Községünk határa 4000 hold, ebből 100 hold erdő és a többi szántó és kaszáló. Földjüket mintaszerűen dolgozzák. Gyümölcsstermelésre nem igen alkalmas.

Községünk lakói régebben szilaj, verekedő, iszákos volt, ma elmondhatjuk, hogy népünk józan életű, takarékos, munkás és szorgalmas és ebben, valamint gazdasági megerősödésében támogatta a 30-40 év óta fennálló helyi Hangya hitel- és tejszövetkezet. A helyi értelmiség mindenben támogatja a nép életét, úgy erkölcsi, mint anyagi tekintetben. Alkohol és dohányfogyasztás tekintélyes, de tekintettel a lakosság létszámára, nem túlságosan nagy.

Az építkezés régebben fából, ma már csak téglából történik. Népművészet, faragászat nincs. Népköltészetünk sincs.

Régi táncok, ruházkodások ez időben idegenszerű volt, újabban kezdenek visszatérni az ősi szokásokhoz.

Gyermekeiket szeretettel nevelik. Népszokások leginkább lakodalmak alkalmával nyilvánul meg, az ottani verselések az illendőség rovására történnek. Babonás hiedelmeket sem az iskola, sem a templom nem képes teljesen kiirtani. Az öntésekben, szerelmi kuruzslásokban, tehén tejének elvételeben feltétlenül hisz népünk nagy része.

Mellékletek

HELYNÉVMUTATÓ

Aachen – Bad Aachen, Észak-Rajna-Vesztfália (Németország)
Abod – Borsod-Abaúj-Zemplén megye (Magyarország)
Abrudbánya – Abrud (Fehér megye)
Alamár – l. Almár
Almár – Heves megye (Magyarország)
Barosjenő – l. Borosjenő
Bécs – Wien (Ausztria)
Beresztelke – Breaza (Maros megye)
Bilak – Domnești (Beszterce-Naszód megye)
Bilek – l. Bilak
Borosjenő – Ineu (Arad megye)
Brassó – Brașov (Brassó megye)
Debrecen – Hajdú-Bihar megye (Magyarország)
Déda – Deda (Maros megye)
Drág – Dragu (Szilágy megye)
Ebes – elpusztult falu, Maros megye
Erdőszengyel – Sângeru de Pădure (Maros megye)
Galambod – Porumbeni (Maros megye)
Gernyeszeg – Gornești (Maros megye)
Gyulafehérvár – Alba Iulia (Fehér megye)
Harina – Herina (Beszterce-Naszód megye)
Héderfája – Idrifaia (Maros megye)
Kiskend – Chendu Mic (Maros megye)
Knin – Šibenik-Knin megye (Horvátország)
Kolozsmonostor – Cluj-Mănăstur (Kolozs megye, ma Kolozsvár része)
Kolozsvár – Cluj-Napoca (Kolozs megye)
Konstancz – l. Konstanz
Konstanz – Baden-Württemberg (Németország)
Kővár – Kővár vidéke
Kővárvidéke – Țara Chioarului
Küküllőszéplak – Suplac (Maros megye)
Libáncs – elpusztult falu (Maros megye)
Magyarfűlpös – Filpișu Mare (Maros megye)
Marossárpatak – Glodeni (Maros megye)
Marosvásárhely – Țărgu-Mureș (Maros megye)

Marosvécs – Brâncovenesti (Maros megye)
Marosszentanna – Sântana de Mureș (Maros megye)
Nagyernye – Ernei (Maros megye)
Nagyvárad – Oradea (Bihar megye)
Náznánfalva– Nazna (Maros megye)
Nebáncs – elpusztult falu (Maros megye)
Nec – Nețeni (Beszterce-Naszód megye)
Nikápoly – Nikopol, Pleven megye (Bulgária)
Petele – Petelea (Maros megye)
Póka – Păingenii (Maros megye)
Pókakeresztúr – Păcureni (Maros megye)
Sáromberke – Dumbrăvioara (Maros megye)
Sáropatak – Borsod-Abaúj-Zemplén megye (Magyarország)
Sárpatak – 1. Marossárpatak
Somosd – Cornești (Maros megye)
Szabéd – Săbed (Maros megye)
Szászrégen – Reghin (Maros megye)
Székelyvásárhely – 1. Marosvásárhely
Széplak – 1. Küküllőszéplak
Telek – Teleac (Bihar megye)
Toldalag – Toldal (Maros megye)
Torda – Turda (Kolozs megye)
Udvarfalva – Curteni (Maros megye)
Uzdiszentpéter – Sânpetru de Câmpie (Maros megye)
Vác – Pest megye (Magyarország)
Vajdaszentivány – Voivodeni (Maros megye)
Várhegy – Chinari (Maros megye)
Zabola – Zăbala (Kovászna megye)
Zernyest – Zărnești (Brassó megye)

SZÓJEGYZÉK

- allodiális birtok – [lat.] allódium, saját kezelésben maradt földesúri birtok
 arisztokrácia – [gör.] arisztokrácia, az uralkodó osztály megnevezése
 asztalnemű – asztalterítő
 bibliotheca – [lat.] könyvtár
 bocsátá – bocsátotta
 castellum – [lat.] megerősített katonai tábor a régi rómaiaknál
 castrum – [lat.] tábor, vár, a római korban a katonai táborot jelentette
 commenció – l. convencio
 convencio – [lat.] a mezőgazdasági cselédek szóbeli vagy írásbeli szerződésben megállapított szegődménye, természetbeni és pénzjárandósága
 converzió – [lat.] konverzió, átalakítás
 csolnak – csónak
 csodálkozva – csodálkozva
 dénár – régi használt pénzegység illetve pénzérme
 dézsma – [lat.] a jobbágy terményei, illetve állatszaporulata tizedrészenek az egyház javára való beszedése
 dézsmaaláda – itt pápai adó
 donáció – [lat.] adomány
 elmulasztá – elmulasztotta
 elruinálódott – [lat.] elromosodott
 elveszíté – elveszítette
 említém – említettem
 élénkíték – élénkítették
 fáin – [ném.] finom, kiváló
 feküsznek – fekszenek
 félkepező – az egyház által megszabott járandóság felét fizető
 felülmúlólag – felülmúlva
 fennlapályán – felső lapályán
 feredés – fürdés
 filegória – [gör.] filagória, zöld környezetben épített nyári lak, oldalt rendszerint nyitott
 filia – [lat.] félégyház, leányegyház
 font – [lat.] a tömeg egy mértékegysége
 földművelés – földművelés
 frizér – fésű, fodrász
 frizéroz – fésül, frizurát csinál
 girland – [ol.] füzérdíszítés, virágfüzér
 góth – gót, kihalt germán nyelv, amit a gótok beszéltek
 gubernium – [neolat.] kormányzóság
 hiú – padlás
 kamuka – [tör.] damaszk szövet
 kaszten – fiókos ruhatartó
 kepe – egyházi járandóság
 keresé – kereste
 kérésök – kérésük
 kerülheté – kerülhette
 kezdé – kezdte
 kezök – kezük
 klenódium – [neolat.] ereklye, kegyeszer
 kocsmárolás – italmérés
 kőműves – kőműves
 küldé – küldte
 lajstrom – [lat.] jegyzék, névsor, lista
 majuszkuláris – [lat.] nagybetűs írás
 megdrágítá – megdrágította
 megfelelőleg – megfelelően
 memento mori – [lat.] emlékezz a halálra
 millenista szekta – 1870-es években Amerikában keletkezett, az ezeréves birodalom eszményi társadalmát a Messiás eljövetelétől várják; más, közismert elnevezésük a Jehova Tanúi
 mondá – mondta
 nyugoszík – nyugszik
 nyugosznak – nyugodnak
 oligarchia – [gör.] egy nagyobb országrészen önhatalmúlag uralkodó főnemes
 olygarchikus – [gör.] olyan társadalom, ahol a politikai hatalom a főbb termelők kezében van

oppido – [lat.] mezőváros	sanctarium – [lat.] szentély
osztályrészök – osztályrészük	schola – [lat.] iskola
parokhiális épület – [lat.] papi lakás	scofium – [lat.] skófiom, arany- vagy ezüst-
patarénok – a bogumilok tanításaival lényegé-	szál, melyet hímzésre, díszkelmék szövésére
ben azonos nézeteket hirdető eretnekmoz-	szoktak használni
galom tagjai, albigensek	semmisíté – semmisítette
patrónus – [lat.] pártfogó, védőszent	sifonér – [ném. fr.] főleg ágynemű vagy alsóne-
phantáziá – [gör.] fantázia, képzelet	mű tárolására használt szekrény
portikus – [lat.] portikusz, oszlopcsarnok	synodus – [gör. lat.] az egyházmegye képvisel-
posessio – [lat.] birtok	lete, mely a papság és a nép képviselőiből
praedium – [lat.] a földesúr kezén levő kisebb	alakul
településtípus	szákrámentum – [lat.] sacramentum v. sákra-
rác – szerb	mentum, szentség
rájok – rájuk	tehetém – tehettem
reája – rá	trier – [ném.] trieur, gabonatisztító gép
reverzálthatott – áthelyeztetett	veress – vörös
rizalit – [ol.] épületek közepén vagy sarkain, a	vesztők – vesztük
fal síkjából kiemelkedő, tagolt, általában	veté – vetette
gazdagon díszített homlokzatrész	villius – [lat.] városgazda